

Co-funded by
the European Union

YEeS
Youth Entrepreneurship Education and Skills

Izvještaj o regionalnoj analizi poduzetničko obrazovanje i vještine mladih

AUTORI: Irida Agolli- Nasufi,
Ermil Mullanji OBJAVIO:
Youth4Society

YOUTH4SOCIETY 2023©

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

‘

SADRŽAJ

1. Pojam preduzetništva	6
1.1. Definicija i karakteristike	6
1.2. Vrste preduzetništva	7
1.2.1. Preduzetništvo malog biznisa	7
1.2.2. Socijalno preduzetništvo	11
1.2.3. Preduzetništvo zasnovano na tehnologiji	12
1.1. Regulatorno okruženje	16
1.1.1. Albanija	16
1.1.2. Bosna i Hercegovina	17
1.1.3. Hrvatska	18
1.1.4. Kosovo	19
1.1.5. Srbija.....	20
1.2. Dostupna podrška i izazovi u poduzetničkom okruženju	21
Dostupna podrška	21
Izazovi	22
NALAZI PO SVAKOM PODRUČJU NADLEŽNOSTI	26
.....	61
Zaključci	63
Preporuke	65
REFERENSE	67
Anketa o praćenju preduzetničkih kompetencija i upitnik za formalno i neformalno učenje o preduzetništvu	72

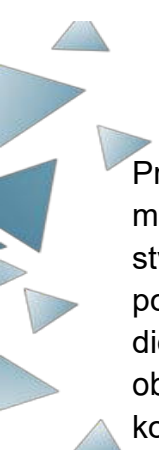
1. UVOD

Poduzetništvo, sa svojim inherentnim vezama sa nezaposlenošću, ograničenim mogućnostima zapošljavanja i težnjom za ekonomskim rastom, igra vitalnu ulogu u modernom okruženju zapošljavanja i poslovanja. Prepoznajući potencijal poduzetništva za proširenje mogućnosti zapošljavanja, zemlje sve više ulažu u ovu oblast, posebno u korist mladih pojedinaca.

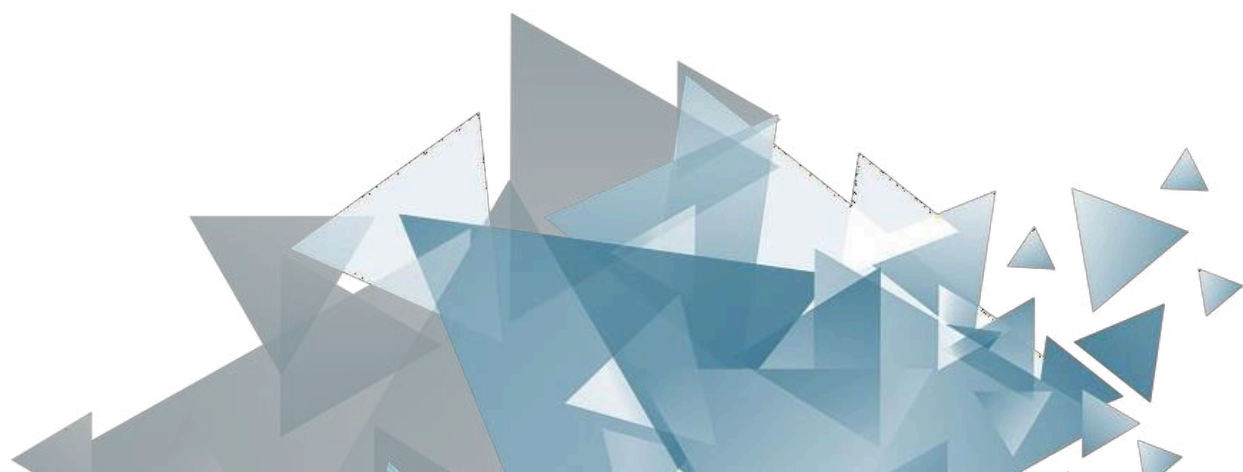
Konceptu preduzetništva, iako široko priznat, nedostaje jedinstvena univerzalno prihvaćena definicija. Međutim, vrti se oko ključnih komponenti kao što su samozapošljavanje, nova poslovna aktivnost i kombinacija "umjetnosti" i "nauke" poduzetništva. Poduzetništvo se obično doživljava kao katalizator rasta, podstičući otvaranje radnih mjesta i ekonomsko osnaživanje pojedinaca. Njegova višestruka priroda obuhvata različite attribute, uključujući kreativnost, preuzimanje rizika, samopouzdanje i odlučnost, koji čine "umetnost" preduzetništva. Istovremeno, obuhvata „nauku“ o preduzetništvu, koju karakterišu planiranje, upravljanje, računovodstvo, marketing (UNICEF, 2019). Ove dvije dimenzije se prepliću, pokrećući poduzetnički duh i omogućavajući pojedincima da transformišu svoje inovativne ideje u uspješne poduhvate..

Značaj preduzetništva, posebno preduzetništva mladih, leži u njegovom potencijalu da odgovori na goruće socio-ekonomske izazove. U mnogim društvima, mladi se suočavaju s visokim nivoom nezaposlenosti i ograničenim mogućnostima zapošljavanja zbog različitih faktora kao što su demografske promjene, tehnološki napredak i globalni ekonomski trendovi. Stopa nezaposlenosti mladih bila je iznad 26% u svim ekonomijama WB, dostižući skoro 50% na Kosovu. Pored toga, značajan procenat mladih ljudi nije ni zaposlen ni u obrazovanju ili obuci (NEET), u rasponu od 15,9% u Srbiji do 37,4% na Kosovu (RCC, 2021). Podsticanje i podrška omladinskom preduzetništvu može pružiti održivo rešenje osnaživanjem mladih pojedinaca da stvore sopstvene ekonomske prilike. Može pomoći u rješavanju negativnih posljedica nezaposlenosti mladih, povećati buduću zapošljivost i smanjiti rizik od siromaštva.

Štaviše, preduzetništvo služi kao katalizator ekonomskog rasta. Mala i srednja preduzeća (MSP) i startupi često značajno doprinose otvaranju radnih mesta, tehnološkom napretku i ukupnom ekonomskom razvoju. Međutim, zemlje zapadnog Balkana suočavaju se s izazovima kao što su ograničen pristup finansiranju i investicijama, regulatorna složenost i neusklađenost vještina. Ovi izazovi su dodatno pogoršani visokim nivoom nezaposlenosti i ograničenim mogućnostima na tržištu rada, primoravajući visokoobrazovane pojedince da prihvate pozicije ispod njihovog nivoa formalnih kvalifikacija (RCC, 2021). Promoviranjem preduzetništva i rješavanjem ovih izazova, vlade i kreatori politike mogu podsticati dinamično poslovno okruženje, podstičući osnivanje i rast inovativnih preduzeća. Ovo, zauzvrat, podstiče ekonomsku ekspanziju, povećava konkurentnost i podstiče živahan poduzetnički ekosistem.

Preduzetništvo obećava kao sredstvo za rješavanje izazova nezaposlenosti, ograničenih mogućnosti zapošljavanja i ekonomskog rasta. Podržavajući omladinsko preduzetništvo i stvarajući okruženje koje omogućava startup i mala i srednja preduzeća, društva mogu osnažiti pojedince, potaknuti ekonomski rast i otključati potencijal za inovacije i prosperitet. Za vlade i dionike je ključno da prepoznaju korelaciju između nezaposlenosti mladih, neusklađenosti obrazovanja i vještina i razvoja preduzetništva, te da implementiraju ciljane inicijative i politike koje podstiču preduzetništvo, obezbjeđuju pristup financiranju i poboljšavaju programe preduzetničkog obrazovanja i obuke.

I DIO: RAZUMIJEVANJE PREDUZETNIŠTVA MLADIH

1. Koncept preduzetništva

1.1. Definicija i karakteristike

Različite međunarodne organizacije daju različite definicije preduzetništva, a sve se vrte oko sličnih koncepata. Prema Global Entrepreneurship Monitoru, preduzetništvo obuhvata aktivnosti kao što su otvaranje novih poslova ili poduhvata, samozapošljavanje, osnivanje novih poslovnih organizacija ili proširenje postojećih preduzeća. Evropska komisija definiše preduzetništvo kao sposobnost da se ideje transformišu u akciju, uključujući kreativnost, inovativnost, preuzimanje rizika i efikasno planiranje i upravljanje projektima. Komisija Evropskih zajednica vidi preduzetništvo kao način razmišljanja i proces koji kombinuje preuzimanje rizika, kreativnost i/ili inovaciju sa dobrim upravljanjem unutar novih ili postojećih organizacija. Međunarodna organizacija rada (ILO) gleda na poduzetničko obrazovanje kao na prepoznavanje mogućnosti za stvaranje ekonomske i društvene vrijednosti i naknadne akcije koje se preduzimaju da se te prilike iskoriste, bez obzira na to uključuje li pokretanje novog preduzeća.

Iako osnovni elementi preduzetništva ostaju konzistentni u svim ovim definicijama, postoje neke značajne sličnosti i razlike u tome kako se omladinsko preduzetništvo percipira i podržava u različitim zemljama. Razumijevanje omladinskog preduzetništva varira unutar konteksta zemlje, otkrivajući jedinstvene perspektive i prakse.

U Albaniji se koncept socijalnog preduzetništva odnosi na preduzetništvo mladih, uz pomoćno zakonodavstvo koje je prvenstveno fokusirano na inicijative vezane za MSP i socijalno preduzetništvo. Bosna i Hercegovina prepoznaje poduzetništvo kao sredstvo za transformaciju ideja u poslovne modele i pokretanje ekonomskog rasta, posebno u industrijama kao što su informacione tehnologije i inovacije. Hrvatska smatra preduzetništvo temeljem ekonomskog razvoja, naglašavajući važnost preduzetničkog obrazovanja i ulogu mladih preduzetnika u pokretanju ekonomskog rasta zemlje. Kosovo je uložilo napore da podrži preduzetništvo mladih od 2008. godine, ali i dalje postoje izazovi kao što su ograničen pristup finansijama i tržištima, uprkos povoljnom okruženju usklađenom sa savremenim normama. Srbija stavlja snažan naglasak na razvoj preduzetničkih kompetencija među mladima kroz obrazovanje, iako su potrebna dalja poboljšanja u saradnji i komunikaciji sa zainteresovanim stranama.

U albanskom zakonodavstvu ne postoji precizna definicija preduzetništva mladih ili mladih preduzetnika. Međutim, koncept socijalnog preduzetništva se odnosi na preduzetništvo mladih, koje je prvenstveno regulisano zakonima o MSP i socijalnom preduzetništvu. Nacionalni akcioni plan za mlade 2015-2020 koristi izraz „mlado preduzetništvo“ da opiše preduzeća u nastajanju na lokalnom tržištu koja su registrovana manje od dve godine. Koncept startupa pojavio se i na albanskom tržištu, koji se odnosi na mlada preduzeća u nastajanju koja koriste inovativne pristupe i tehnologije, iako nisu posebno definisana zakonom (Izveštaj o Albaniji, 2023.).

U Bosni i Hercegovini na preduzetništvo se gleda kao na sredstvo za transformaciju ideja u poslovne modele i njihovu konkurentnu distribuciju na tržištu. Smatra se ključnim pokretačem ekonomskog rasta i razvoja, posebno u brzorastućim industrijama kao što su informacione tehnologije i

inovacija. Preduzetništvo se također vidi kao prilika za samozapošljavanje i stvaranje individualnih radnih mjesta, s ciljem smanjenja ukupne nezaposlenosti (Izveštaj za Bosnu i Hercegovinu, 2023.).

Preduzetništvo se smatra temeljom hrvatskog ekonomskog sistema i razvoja. To uključuje stvaranje nečeg novog, ulaganje truda, vremena i novca, te ubiranje profita i ličnog zadovoljstva. Preduzetništvo doprinosi otvaranju radnih mjesta, povećanju proizvodnje i razvoju ličnih potencijala i društvenih interesa. Preduzetničko obrazovanje igra vitalnu ulogu u jačanju vještina i načina razmišljanja neophodnih za transformaciju ideja u preduzetničku akciju, pripremajući mlade ljude za tržište rada i motivirajući ih da uđu u preduzetnički svijet. Mladi preduzetnici smatraju se ključnim za ekonomski razvoj Hrvatske (Izveštaj o Hrvatskoj, 2023.).

Omladinsko preduzetništvo na Kosovu je privuklo pažnju uprave, međunarodnih organizacija i donatora, što je rezultiralo politikama podrške i naporima od 2008. Klima za mlade preduzetnike je u skladu sa savremenim normama, ali oni se suočavaju sa izazovima kao što je ograničen pristup finansijama i tržištima. Zajmodavci mlade preduzetnike doživljavaju kao visokorizične zajmoprimce, a mala veličina domaćeg tržišta i nedostatak izvozno orijentiranih industrija ograničavaju mogućnosti rasta. Finansijska podrška iz međunarodnih izvora finansiranja i civilnog društva doprinijela je rastu preduzetništva među mladima, iako su ekonomska kriza, situacija nakon COVID-19 i specifični zahtjevi tržišta stvorili izvjesno oklijevanje među mladim pojedincima da započnu vlastiti biznis (Kosovo Izveštaj o zemlji, 2023.).

U Srbiji je preduzetništvo usko povezano sa obrazovanjem, sa fokusom na razvijanje preduzetničkih kompetencija kod mladih. Nacionalne politike daju prioritet razvoju kompetencija, ali je potrebno dalje unapređenje u smislu povezivanja, komunikacije i saradnje između različitih zainteresovanih strana uključenih u proces (Izveštaj o Srbiji, 2023.).

Važno je razmotriti ove nijansirane perspective preduzetništva mladih iz različitih zemalja kako bi se steklo sveobuhvatno razumijevanje konteksta, izazova i prilika s kojima se mladi preduzetnici susreću u različitim nacionalnim okruženjima.

1.2. Vrste preduzetništva

Preduzetništvo se manifestuje u različitim oblicima, svaki sa svojim karakteristikama i doprinosima. Slijedi pregled različitih tipova preduzetništva koji preovladavaju u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu i Srbiji, a to su preduzetništvo malih preduzeća, socijalno preduzetništvo i preduzetništvo zasnovano na tehnologiji.

1.2.1. Preduzetništvo malog biznisa

Preduzetništvo malog biznisa obuhvata osnivanje i rad malih preduzeća. Uključuje pokretanje i upravljanje preduzećima koja obično imaju ograničen broj zaposlenih, fokus na lokalnom ili regionalnom tržištu i relativno mala ulaganja. Mali poduzetnici u navedenim zemljama igraju vitalnu ulogu u svojim ekonomijama, doprinoseći otvaranju radnih mjesta, lokalnom ekonomskom razvoju i pružanju dobara i usluga zajednici.

Sektor preduzetništva malih preduzeća u Albaniji pokazao je pozitivan rast i napredak. Međutim, još uvijek postoji prostor za poboljšanje u implementaciji SBA, unapređenju okvira politike za MSP i rješavanju specifičnih izazova, kao što su pristup finansijama i internacionalizacija.

Mala i srednja preduzeća dominiraju albanskom ekonomijom, čineći 99,7% svih preduzeća u zemlji, pri čemu su mikro preduzeća najveći generatori zapošljavanja. Oni više doprinose zapošljavanju u

poslovnom sektoru nego u prosjeku u EU – 77,5% u poređenju sa 66,6% – i stvaraju dvije trećine dodane vrijednosti u nepoljoprivrednom privatnom sektoru (56,7% u EU). MSP su takođe pokazala povećan doprinos ukupnom izvozu, iako je više MSP uključeno u uvoz nego izvoz (OECD/ETF/EU/EBRD, 2019.). U 2017. godini, mala i srednja preduzeća su generisala 80,3% svih zaposlenih i 68,3% ukupne dodane vrijednosti u nefinansijskoj poslovnoj ekonomiji, nadmašujući prosjek EU. Sektor je doživio solidan rast između 2014. i 2017. godine, uz značajno povećanje dodane vrijednosti MSP (37,7%) i zaposlenosti (44,5%). Međutim, još uvijek postoje izazovi u implementaciji Zakona o malim preduzećima (SBA) u Albaniji. Dok su određene oblasti, kao što je "druga šansa", usklađene sa prosjekom EU, druge, uključujući "odgovornu administraciju", životnu sredinu i internacionalizaciju, imaju učinak ispod prosjeka. Nedostatak sveobuhvatnih podataka takođe predstavlja izazov u preciznoj procjeni profila SBA. Okvir politike za mala i srednja preduzeća u Albaniji zacrtan je u Strategiji razvoja poslovanja i investicija 2014-2020, koja ima za cilj stvaranje poslovnog okruženja pogodnog za MSP. Međutim, još uvijek nedostaju određene komponente, kao što su edukacija o preduzetništvu, procedure procjene uticaja propisa, alternativni izvori finansiranja i specifični stečajni postupci za MSP (Albania SBA Fact Sheet, 2019).

Zemlja je postigla napredak u implementaciji SBA, posebno u oblastima kao što su institucionalni i regulatorni okvir, operativno okruženje, javne nabavke, standardi i tehnički propisi i internacionalizacija. Albanija je pojednostavila proces registracije kompanija i licenciranja putem digitalnih reformi i uvela mjere za povećanje učešća MSP u javnim nabavkama. Uloženi su napor da se stvori ekosistem podrške za startapove i inovacije, uključujući usvajanje posebnog zakona o start-upu i dodjelu podrške iz državnog budžeta za inovacijski ekosistem. Albanija je takođe fokusirana na internacionalizaciju MSP, uz razvoj usluga podrške izvozu i napredak u formiranju i razvoju klastera (OECD, 2022).

Preduzetništvo malog biznisa igra vitalnu ulogu u ekonomiji Bosne i Hercegovine, pri čemu MSP čine većinu preduzeća i značajno doprinose zapošljavanju i dodanoj vrijednosti. Međutim, postoji potreba za poboljšanim politikama, smanjenjem regulatornih barijera i poboljšanom koordinacijom kako bi se podstakla konkurentnost MSP.

Preduzetništvo malog biznisa u Bosni i Hercegovini (BiH) je značajna komponenta nacionalne ekonomije. Država ima različite zakonske definicije MSP na entitetskom nivou, pri čemu svaki entitet ima dvije definicije MSP: jednu u Zakonu o računovodstvu i reviziji za potrebe računovodstva, a drugu u Zakonu o poticanju razvoja malog biznisa u FBiH i Zakonu o Razvoj MSP u RS za potrebe finansijske podrške MSP. Oni pružaju jasne kriterijume za mikro, mala i srednja preduzeća. Većina preduzeća u BiH su mala i srednja preduzeća, koja čine 99,1% svih preduzeća, a mikro preduzeća čine 77,7% MSP. MSP u BiH značajno doprinose zapošljavanju, otvarajući oko 64% radnih mjesta u poslovnom sektoru. Oni takođe doprinose oko 60% godišnje dodane vrijednosti u poslovnom sektoru. Dok je prosječna produktivnost MSP niža u poređenju sa prosjekom EU, dodana vrijednost MSP u nefinansijskoj poslovnoj ekonomiji raste bržom stopom od prosjeka EU. Između 2014. i 2016. dodana vrijednost MSP porasla je za 14,4%, a ukupna zaposlenost i produktivnost MSP takođe su pokazali pozitivan rast (OECD/ETF/EU/EBRD, 2019).

Provođenje Akta o malim preduzećima za Evropu (SBA) u Bosni i Hercegovini predstavlja mješovitu sliku. Zemlja ima dobre rezultate u "drugoj šansi" i pristupu finansijama, ali zaostaje u preduzetništvu, odgovornoj administraciji i internacionalizaciji. Dostupne su ograničene informacije o drugim principima SBA, što zahtijeva oprez u analizi. Prioriteti politike malih i srednjih preduzeća u BiH rješavaju se na entitetskim i kantonalnim nivoima, što rezultira fragmentiranom administrativnom strukturom. Složeno poslovno okruženje uključuje pretjeranu regulativu, duge administrativne procedure, poreze i lokalne naknade. Kako bi poboljšala konkurentnost MSP-a i privukla direktna strana ulaganja, BiH je potreban okvir politike za industrijsku i MSP konkurentnost u cijeloj zemlji. Takođe bi se trebao fokusirati na smanjenje regulatornih barijera,

usklađivanje ključnih zakonskih propisa vezanih za poslovanje, poboljšanje koordinacije između nivoa vlasti, rješavanje neusklađenosti vještina, povećanje ulaganja u istraživanje i inovacije i sprječavanje odliva mozgova (Bosnia and Herzegovina SBA Fact Sheet, 2019.).

Sektor malog preduzetništva u Hrvatskoj, prvenstveno pokretan malim i srednjim preduzećima, igra ključnu ulogu u ekonomiji zemlje. Neophodno je odgovoriti na izazove u vezi s inovacijama i stvoriti rast. Vladine poreske reforme i odredbe za mala preduzeća odražavaju nastojanje da se podrži preduzetništvo.

Sektor malog preduzetništva u Hrvatskoj prvenstveno pokreću mala i srednja preduzeća (MSP), koja su dominantno prisutna u zemlji. Ova mala i srednja preduzeća čine impresivnih 99,7% od ukupnog broja preduzeća koja posluju u Hrvatskoj. Značajno je da oni takođe imaju značajan uticaj na privredu, doprinoseći sa preko 70% ukupnoj stopi zaposlenosti i stvarajući skoro 60% ukupne dodate vrednosti u zemlji. Dok mikro preduzeća čine većinu poduzeća u Hrvatskoj, mala i srednja preduzeća imaju ključnu ulogu u pogledu zapošljavanja i dodane vrijednosti. Mikro kompanije, iako brojne, imaju niži nivo produktivnosti rada, što ograničava njihov doprinos dodanoj vrijednosti. S druge strane, mala i srednja preduzeća daju značajan doprinos i zapošljavanju (40%) i dodanoj vrijednosti (42%). Inovacije su i dalje područje zabrinutosti hrvatskog sektora malih i srednjih preduzeća. Nivoi inovativnosti u ovim preduzećima su relativno niži u poređenju sa njihovim kolegama iz EU. Osim toga, samo se manjina preduzeća u Hrvatskoj kvalificira kao preduzeća s visokim rastom, što naglašava potrebu za ciljanom podrškom i inicijativama za poticanje inovacija i rasta u sektoru malih i srednjih preduzeća. Kako bi podržala preduzetništvo i mala i srednja preduzeća, hrvatska vlada je provela poreske reforme. Ove reforme uključuju mjere kao što su smanjene poreske stope i posebne odredbe posebno prilagođene malim preduzećima. Cilj je stvoriti povoljan ambijent za njihov razvoj i uspjeh. Potrebno je pažljivo razmotriti da bi se uspostavila ravnoteža između pružanja podrške malim i srednjim preduzećima i minimiziranja potencijalnih rizika ili neželjenih posljedica (OECD, 2019.).

Gledajući ukupni utjecaj sektora malih i srednjih preduzeća, postaje evidentno da on igra vitalnu ulogu u hrvatskoj ekonomiji. Mikro, mala i srednja preduzeća kolektivno zapošljavaju 72,2% radne snage u zemlji i ostvaruju 58% ukupnog prihoda. Osim toga, sektor malih i srednjih preduzeća značajno doprinosi hrvatskom izvozu, čineći 53% ukupne vrijednosti izvoza. Dok je broj preduzeća u stalnom porastu, došlo je do blagog pada prosječnog broja zaposlenih u mikro i malim preduzećima. Faktori koji doprinose prestanku poslovne aktivnosti uključuju pitanja profitabilnosti, poreske politike, izazove administracije i dostupnost alternativnih poslova ili poslovnih prilika (CEPOR, 2019).

Iako je Kosovo postiglo napredak u podršci malim i srednjim preduzećima, još uvek ima prostora za poboljšanje u oblastima kao što su preduzetništvo, bankrot i druga šansa, inovacije. Kontinuirani naponi na jačanju poslovnog okruženja i pružanju ciljane podrške malim i srednjim preduzećima doprinijeće održivom rastu i razvoju privrede.

MSP na Kosovu igraju ključnu ulogu u nefinansijskoj poslovnoj ekonomiji, predstavljajući ogromnu većinu firmi. U 2016. godini, mala i srednja preduzeća su činila 99,9% svih preduzeća, dajući značajan doprinos dodanoj vrednosti u zemlji (81,0%) i zapošljavanju (76,2%). Međutim, učinak Kosova u primeni Akta o malim preduzećima za Evropu (SBA) pokazuje pomiješanu sliku. Dok zemlja premašuje prosjek EU u odgovornoj administraciji i pristupu finansijama, njen učinak u preduzetništvu je ispod prosjeka EU. U cilju dalje podrške malim i srednjim preduzećima, kreatori politike na Kosovu treba da daju prioritet razvoju zdravog okvira za investicije i privatni sektor. Ključno je izdvojiti dovoljna nacionalna sredstva za implementaciju strategije razvoja privatnog sektora i smanjiti oslanjanje na donatore. Kosovska agencija za ulaganja i podršku preduzećima treba da prilagodi usluge poslovne podrške tako da zadovolje specifične potrebe MSP, pomažući im da kreiraju konkurentne proizvode, integrišu se u

globalnih lanaca vrijednosti i podsticati inovacije. Efikasnost u pravosudnom sistemu treba poboljšati kako bi se smanjila kašnjenja u sudskim postupcima i obezbijedilo povoljnije okruženje za preduzeća. Štaviše, ulaganje u ljudski kapital, posebno razvojem preduzetničkih veština sa posebnim fokusom na žene, i usklađivanje obrazovnog programa sa potrebama privatnog sektora je od vitalnog značaja (Izveštaj o činjenicama SBA Kosova, 2019).

Kosovo je postiglo napredak u implementaciji SBA, posebno u oblastima kao što su usluge podrške za MSP, internacionalizacija, javne nabavke i standardi i tehnički propisi. Raspon javnih usluga podrške poslovanju je proširen, a Kosovska agencija za ulaganja i podršku preduzećima je poboljšala kvalitet i opseg svojih usluga. Finansijsko posredovanje je povećano kroz uvođenje programa sufinansiranja grantova i šema finansijske podrške, uključujući i mala i srednja preduzeća. Kosovski kreditno garantni fond je odigrao značajnu ulogu u pružanju podrške pristupu finansijama za mala preduzeća. Inteligencija vještina je poboljšana razvojem statističkih barometara, pružajući vrijedne alate za donošenje odluka za politiku i implementaciju. Pored toga, Kosovo je digitaliziralo usluge promocije izvoza, pojednostavljajući procedure i smanjujući administrativna opterećenja za MSP. MSP na Kosovu su prvenstveno uključena u distributivnu trgovinu, sa nižim nivoom integracije u globalni lanac vrednosti u proizvodnom sektoru. Geografska distribucija preduzeća je koncentrisana, sa oko jedne trećine registrovanih preduzeća u okrugu Prištine (OECD/ETF/EU/EBRD, 2019).

Srbija je uložila značajne napore da podrži MSP, ali postoji potreba za daljim unapređenjem u oblastima kao što su administracija, internacionalizacija i integracija MSP u globalne lance vrijednosti.

Mala i srednja preduzeća u Srbiji su odigrala značajnu ulogu u nefinansijskoj poslovnoj ekonomiji zemlje, čineći 66,3% zaposlenih i 55,6% dodate vrijednosti, što je slično prosjecima EU za 66,5 % i 56,3 %. Između 2012. i 2017. dodana vrijednost MSP porasla je za 31,5%, dok je zaposlenost u MSP porasla za 11,5%. Primjena Akta o malom biznisu za Evropu (SBA) u Srbiji je u skladu sa prosjekom EU, uz usklađenost u četiri od deset principa SBA, „druga šansa“, pristup finansijama, vještine i inovacije i životna sredina. Ipak, zemlja je ispod prosjeka EU za dva principa: „odgovornu administraciju“ i internacionalizaciju. U cilju dalje podrške malim i srednjim preduzećima, Srbija ima za cilj da poveća predvidljivost opšteg poslovnog i administrativnog okruženja razvojem mjerenja učinka i primjenom principa „prvo misli na male“. Pristup finansijama je poboljšán, ali sopstveni izvori ostaju primarni izvor finansiranja za MSP. Potrebne su transparentne i dobro pripremljene procedure javnih nabavki, a potrebno je preduzeti mjere za povezivanje dolazećih investitora sa domaćim dobavljačima i njihovo integrisanje u lance vrijednosti (SBA SBA Fact Sheet, 2019).

Srbija je ostvarila značajan napredak u primjeni Zakona o malom biznisu, posebno u oblastima kao što su operativno okruženje, usluge podrške, javne nabavke, pristup finansijama, standardi i tehnički propisi i politika inovacija. Zemlja je pokrenula digitalni portal za preduzeća, poboljšala je pristup uslugama poslovne podrške, olakšala pristup finansijama, ojačala okvir politike inovacija i smanjila barijere u trgovini.

U pogledu klasifikacije MSP, Srbija slijedi standardnu definiciju EU zasnovanu na veličini zaposlenih. Klasifikacija malih i srednjih preduzeća je ugrađena u dva zakona, prvi je Zakon o računovodstvu i reviziji, koji definiše preduzeća po broju zaposlenih za potrebe računovodstva i finansijskog izvještavanja, i Uredba o pravilima za dodjelu državne pomoći koja kontroliše dodjelu državno finansiranje na osnovu veličine preduzeća. Međutim, došlo je do promjena u demografiji preduzeća, uz blagi pad broja zaposlenih u mikro preduzećima i povećanje u velikim preduzećima. Dodata vrijednost je porasla za MMSP, dok su velika preduzeća doživjela pad. Micro izvoz preduzeća je smanjen, dok su srednja preduzeća zabilježila porast (OECD/ETF/EU/EBRD, 2019.).

1.2.2. Socijalno preduzetništvo

Socijalno preduzetništvo se fokusira na rješavanje društvenih izazova i stvaranje društvenog utjecaja kroz preduzetničke poduhvate. Socijalni preduzetnici identificiraju inovativna rješenja za društvene probleme, kombinujući poslovne principe sa misijom stvaranja pozitivnih promjena. Njihov cilj je da se pozabave pitanjima kao što su siromaštvo, nejednakost, održivost životne sredine i razvoj zajednice. Dees & Anderson (2003) i Emerson Twersky (1996), raspravljaju o tome da se smatra da socijalno preduzeće obuhvata inovativnu aktivnost sa društvenim ciljem i komercijalnom svrhom. Dok dalje, Austin, Leonard, Reficco i Wei-Skillern (2004), dodaju koncept spajanja profitnog i neprofitnog pristupa kroz hibridnu strukturu.

U albanskom kontekstu, socijalno preduzetništvo se smatra važnim aspektom omladinskog preduzetništva. Usklađuje se s konceptom stvaranja vrijednosti, kako ekonomske tako i društvene.

Socijalna preduzeća su neprofitne organizacije koje doprinose sprovođenju socijalnih politika olakšavajući rješavanje socijalnih potreba ranjivih grupa koje ne može da sprovodi sama država. Srž socijalnog preduzeća je dobrovoljni doprinos. On se bavi temama i ranjivim kategorijama društva koje se ne bave velikim preduzećima, ali koje su neophodne za dobrobit i uključivanje značajnog dijela stanovništva. Razvoj socijalnih preduzeća proizašao je iz potrebe ne samo pružanja inovativnih usluga ranjivim grupama društva, već i koordinacije napora jedinica lokalne samouprave u podršci 26 različitih društvenih kategorija. Zakon o socijalnim preduzećima u Republici Albaniji smatra se važnim korakom u institucionalizaciji napora da se podrže marginalizovane grupe koje doživljavaju socijalnu isključenost i reintegraciju na tržištu rada. Socijalna preduzeća posluju legalno kao neprofitne organizacije i koriste se za borbu protiv siromaštva, nezaposlenosti i za podsticanje integracije ugroženih grupa društva (IDM, 2019).

U Bosni i Hercegovini socijalno preduzetništvo je prepoznato kao alat i sredstvo za preduzetnike da doprinesu rješavanju društvenih izazova i stvaranju društvenog uticaja.

U Bosni i Hercegovini socijalno preduzetništvo se razvilo u postojećem institucionalnom i zakonskom okviru. Iako ne postoji posebna politika ili zakonodavstvo, značaj socijalnog preduzetništva prepoznat je u dokumentima koji se odnose na socijalno uključivanje. Strategija socijalnog uključivanja definiše socijalno preduzetništvo kao „pristup koji ima za cilj prepoznavanje društvenih problema i koristi preduzetnička rješenja za postizanje društvenih promjena“. Iako koncept možda nije široko shvaćen, šira javnost pozitivno reaguje na aktivnosti društvenih preduzeća. Bez zakonske regulative, organizacije i preduzeća koja posluju kao društvena preduzeća usvajaju postojeće pravne forme kao što su udruženja, zadruge i društva sa ograničenom odgovornošću. Uprkos nepostojanju posebnih politika, socijalno preduzetništvo se smatra vrijednim za rješavanje društvenih izazova i promoviranje inkluzivnog ekonomskog rasta. Postojeća socijalna preduzeća pokazuju potencijal za stvaranje pozitivnog društvenog uticaja i osnaživanje marginalizovanih zajednica u okviru dostupnih zakonskih okvira (RYCO, 2020).

U Hrvatskoj socijalno je poduzetništvo povezano s inicijativama koje pridonose ekonomskom i društvenom razvoju zemlje.

U Hrvatskoj, socijalni preduzetnici igraju vitalnu ulogu u rješavanju ekonomskih i društvenih izazova s kojima se suočava relativno nerazvijena zemlja unutar Europske unije. Njihove aktivnosti su vođene specifičnim potrebama i imaju za cilj pronalaženje preduzetničkih rješenja za niz problema koji pogađaju porodice, zajednice i regije. Ova pitanja uključuju poslijeratnu ekonomsku i socijalnu devastaciju, nezaposlenost, osnaživanje osoba sa invaliditetom i obuka rehabilitovanih zavisnika za tržište rada. Socijalni preduzetnici u Hrvatskoj djeluju unutar prostora između zajednice i uspostavljenih institucionalnih struktura na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini, dovodeći u pitanje rigidnost postojećeg sustava. Većina društvenih preduzetnika u Hrvatskoj usko je povezana s raznim

organizacijama posvećenim promicanju inkluzije. Ove organizacije su stekle legitimitet i priznanje u zajednici i društvu u cjelini. Očigledno je da legitimitet socijalnih preduzetnika više proizilazi iz društvenih i moralnih izvora, a ne iz čistog poslovnog učinka. Dok je preduzetnički diskurs rjeđi među društvenim preduzetnicima u Hrvatskoj, mnogi prepoznaju važnost usvajanja dodatnih diskursa poput održivosti i poslovnog upravljanja (Vuković, Kedmenec i Detelj, 2017.).

Na Kosovu, uprava, međunarodne organizacije i donatori su posvetili značajnu pažnju promovisanju i podršci socijalnog preduzetništva.

Socijalna preduzeća na Kosovu su pretežno male neprofitne organizacije koje rade sa društvenom misijom, dopunjene komercijalnim programima za postizanje finansijske samodovoljnosti. Uprkos svom prisustvu, socijalna preduzeća ostaju relativno nepoznata, prvenstveno se fokusirajući na pružanje usluga u zajednici. Prednosti socijalnih preduzeća su istaknute kao hibridni organizacioni oblici koji kombinuju elemente privatnog sektora i javnih institucija. Ova preduzeća daju prioritet otvaranju radnih mjesta, ekonomskoj uključenosti i izgradnji kapaciteta. Reinvestiranje profita ka unapređenju društvenih misija, umjesto da se distribuira vlasnicima ili dioničarima, karakterizira socijalna preduzeća. Na Kosovu se socijalna preduzeća percipiraju kao subjekti koji podržavaju socio-ekonomski razvoj ranjivih grupa na tržištu rada, često povezani sa organizacijama koje se bave socijalnim pitanjima, kao što su NVO. Prema Nacrtu zakona o društvenim preduzećima, socijalno preduzeće na Kosovu je definisano kao pravno lice sa društvenim ciljevima u statutu, koje se bavi ekonomskim aktivnostima koje proizvode dobra i usluge od opšteg interesa društva uz integraciju ugroženih radnih grupa (Kartallozi & Džemajli, 2017.).

U Srbiji se ne daju konkretne informacije o socijalnom preduzetništvu, ali inicijative socijalnog preduzetništva su verovatno prisutne u preduzetničkom okruženju u zemlji.

U Srbiji trenutno ne postoji politički dokument koji posebno definiše i reguliše socijalno preduzetništvo. Međutim, socijalna preduzeća se pominju u Strategiji podrške malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu (2015-2020). Stub 6 strategije MSP fokusira se na podsticanje preduzetničkog duha i promociju preduzetništva među ženama, mladima i društvenim preduzećima. Uprkos naporima društvenih preduzeća da se zalažu za definisanje sektora i privuku više zainteresovanih strana i investitora, ne postoji pravni akt koji reguliše socijalna preduzeća. Jedini priznati tip socijalnog preduzeća su Preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju, koja obezbjeđuju zapošljavanje i stručno osposobljavanje osoba sa invaliditetom. Ova preduzeća mogu biti javna ili privatna, regulisana Zakonom o privrednim društvima i primaju državne subvencije. Socijalna preduzeća u Srbiji su se pojavila u protekloj deceniji, uz podršku međunarodnih donatora, napora u vezi sa evropskim integracijama i reformi socijalne zaštite i politike zapošljavanja koje predvodi vlada. Organizacije civilnog društva igraju ključnu ulogu u promovisanju i razvoju socijalnog preduzetništva, usklađujući se sa globalno prihvaćenim definicijama koncepta (RYCO, 2020).

1.2.3. Preduzetništvo zasnovano na tehnologiji

Poduzetništvo zasnovano na tehnologiji uključuje korištenje tehnologije, inovacija i digitalnih rješenja za stvaranje i rast poslovanja. Obuhvaća startupe i preduzeća koja su izgrađena oko tehnološkog napretka i disruptivnih inovacija.

U Albaniji se pojavio koncept startapa koji se obično koristi za opisivanje mladog preduzetništva u nastajanju, posebno onih koje koriste inovativne pristupe i tehnologije.

Posljednjih godina Albanija je doživjela značajan napredak u svom startup ekosistemu, sa posebnim fokusom na preduzetništvo zasnovano na tehnologiji. Ovaj ekosistem igra ključnu ulogu u povezivanju mladih preduzetnika, mentora, investitora, univerziteta, velikih korporacija, fizičkih i virtuelnih organizacija, kao i javnih institucija. Zajedno, ovi akteri saraduju kako bi podstakli uspostavljanje i širenje novih poduhvata. Jedan od ključnih aspekata ovog ekosistema je inicijalna podrška preduzetnicima u generisanju finansijski održivih poslovnih planova i razvoju primenljivih modela za njihove inovativne ideje. Ova pomoć u ranoj fazi često se pokaže kao faktor razlikovanja između uspješnih i neuspješnih poduhvata. Integracija različitih dionika unutar ekosistema olakšava razmjenu znanja, umrežavanje i pristup mogućnostima finansiranja. Štaviše, fizičke i virtuelne organizacije, kao što su inkubatori, akceleratori i co-working prostori, obezbeđuju infrastrukturu, mentorske programe i okruženje podrške za napredovanje startapa. Javne institucije i vladina tijela također igraju ključnu ulogu u implementaciji politika i inicijativa koje promovišu preduzetništvo, inovacije i pristup finansiranju.

Startup ekosistem u Albaniji obuhvata različite elemente, uključujući: i) Centre: Istaknuti primjeri uključuju Entrepreneurship & Innovation Lab, Protik ICT resursni centar, Dutch Hub – Vaš Coworking Space u Tirani. ii) Organizacije i platforme: Značajni subjekti kao što su Startup Grind Tirana, Yunus Social Business Balkans, Open Labs Hacker Space Albania i The Swiss Entrepreneurship Albania igraju aktivnu ulogu u podsticanju rasta startapova. iii) Programi i događaji: Ključne inicijative kao što su UK-Albania Tech Hub, ICT Awards i Samit evropskih startapova doprinose dinamičnom preduzetničkom okruženju. iv) Poslovni anđeli: Nezavisni pojedinci sa značajnim prihodima koji ulažu kapital da podrže razvoj poslovanja. Ovi pojedinci imaju za cilj da pomognu mladim preduzetnicima da realizuju svoje poslovne ideje obezbeđivanjem finansijskih sredstava. Infuzija kapitala u ranim fazama omogućava transformaciju ideja, pokreće operativne aktivnosti i olakšava proizvodnju ciljnih proizvoda ili usluga (Tirana.al).

U Bosni i Hercegovini se preduzetništvo zasnovano na tehnologiji, posebno u brzorastućim industrijama kao što su informacione tehnologije, vidi kao značajan potencijal za ekonomski rast i razvoj.

Bosna i Hercegovina se suočava s izazovima u nauci i tehnološkim inovacijama, koje karakteriziraju niska ulaganja u istraživanje i razvoj, ograničen razvoj inovacija i neadekvatno finansiranje novih tehnologija. Zemlja se u velikoj mjeri oslanja na proizvodnju za industrijske partnere, a ne na razvoj vlastitih proizvoda. Međutim, softverska industrija se pojavila kao značajan doprinos GDP-u zemlje, nudeći pogodnosti kao što su veće plate, ekološka održivost i rast izvoza. IT sektor, posebno u razvoju softvera i kompjuterskog programiranja, doživljava kontinuirani rast, što je dovelo do povećanja zaposlenosti i prihoda (Stopić, 2020). Uprkos ovim napretcima, poduzetnički ekosistem u Bosni i Hercegovini prvenstveno je vođen otvaranjem radnih mjesta i nedostatkom mogućnosti, a ne fokusom na inovacije. Uz to, zemlji nedostaje dobro definisan institucionalni i politički okvir za inovacije, što ometa njenu konkurentnost i ometa prepoznavanje i razvoj njenog inovativnog potencijala. Postoji potreba za sveobuhvatnijim i strateškim pristupom za promicanje kulture inovacija i preduzetništva, uključujući razvoj finansijskih instrumenata u visokom inženjerskom obrazovanju (ITU, 2018).

Bosanskohercegovački inovativni ekosistem vođen je pomakom prema tehnološkom i IT sektoru. Zaposlenost u ICT-u je rasla znatno brže nego u drugim sektorima, a preduzetnička zajednica se aktivno uključuje u druge ekosisteme u regionu. Iako su mogućnosti finansiranja ograničene, pojavljuje se prisustvo akceleratora, inkubatora i coworking prostora, a međunarodne organizacije podržavaju razvoj startapa. Bosanskohercegovački ekosistem je raznolik, sa startupovima u različitim vertikalama, a postoje obećavajući poduhvati u fitnesu, analitici zaposlenih, IoT rješenjima, AI regrutaciji i još mnogo toga. Međutim, ekosistemu nedostaju priče o uspjehu i jaka startup kultura. Pojava uzora i promjena u načinu

razmišljanja ključni su za podsticanje preduzetništva (therecursive.com).

Iako nisu date konkretne informacije o preduzetništvu zasnovanom na tehnologiji u Hrvatskoj, njegov startup ekosistem brzo raste i postaje prepoznatljiv na Balkanu. Potencijal zemlje leži u njenoj snažnoj mreži podrške, koja doprinosi njenom perspektivnom preduzetničkom okruženju.

Hrvatski startup ekosistem je stekao priznanje kao jedan od najperspektivnijih na Balkanu, a glavni grad Zagreb se pojavljuje kao regionalno središte za startup aktivnosti. Prisutnost snažne mreže podrške, uključujući brojne startup događaje i konferencije, u kombinaciji s članstvom Hrvatske u Europskoj uniji, pruža mogućnosti startupima da se prošire na druga europska tržišta. Naime, Hrvatska je pokazala svoj potencijal na startup sceni proizvodnjom jednog kompanija kao što su Infobip i Rimac. Međutim, ekosistem se takođe suočava sa značajnim izazovima, uključujući način razmišljanja o averziji prema riziku, nepovoljnu poslovnu regulativu i ograničen pristup finansiranju za skaliranje startupa. Pristup zemlje da se u velikoj mjeri oslanja na bespovratna sredstva za podsticanje preduzetništva stvorio je zatvoreni sistem umjesto da podstiče angažman sa širim EU i globalnim tržištem. Štaviše, postoji zabrinutost u vezi sa učešćem vlade, posebno u pogledu programa podrške istraživanju i razvoju koji favorizuju veće kompanije i ograničenu saradnju između univerziteta i industrije. Hrvatska je implementirala mjere poput Digital Nomad Visa za privlačenje stranih talenata, ali takođe doživljava odliv mozgova lokalnih talenata, jer mladi ljudi sve više napuštaju zemlju ili registruju svoje kompanije izvan Hrvatske. Značajni akceleratori i inkubatori u Hrvatskoj, uključujući ZICER, Startup inkubator Rijeka, Bird inkubator, Poduzetnički inkubator BIOS i Znanstveno-tehnološki park Step Ri, doprinose razvoju ekosistema. Infobip, uspješan hrvatski startup, aktivno podržava lokalni ekosistem kroz program Infobip Startup Tribe, nudeći alate za rast, kreditne naknade i mrežnu podršku inovativnim startupima. Sve veći broj startup događaja i konferencija u Hrvatskoj, kao što su Zagreb Connect, Idea Knockout, Shift, Get in the Ring Split i GROWit, dodatno doprinose podršci, finansiranju i mogućnostima izlaganja dostupnim startupima u zemlji (Global Start -Indeks ekosistema gore, 2023.).

Na Kosovu, inovacije među MSP su ograničene, otežane izazovima u pristupu finansiranju i fragmentiranim ekosistemom inovacija. Potrebni su napor da se poboljša podrška inovacijama.

Na Kosovu, nivo inovacija među malim i srednjim preduzećima (MSP) je minimalan, pošto se mnoga nova preduzeća oslanjaju na postojeće modele, a ne na inovativne prakse. Međutim, nedostatak statističkih podataka o inovacijama otežava procjenu stepena uključenosti MSP u inovacijske aktivnosti i njihovih ukupnih kapaciteta. Preduzetništvo i inovacije suočavaju se sa različitim preprekama na Kosovu, uključujući izazove u opštem poslovnom okruženju i specifične barijere na nivou preduzeća i sektora. Prema Državnom izveštaju Evropske investicione banke za Kosovo u 2016. godini, mikro preduzeća, posebno, doživljavaju značajan nedostatak u finansiranju, posebno u vezi sa zajmovima i finansiranjem kapitala. Ovo finansijsko ograničenje ograničava sposobnost malih i srednjih preduzeća da ulažu u inovacije i ometa njihove izgleda za rast. Za promovisanje inovacija među MSP, posrednici inovacija igraju ključnu ulogu na Kosovu. Ovi posrednici imaju za cilj podizanje svijesti o inovacijama i tržišnim trendovima u nastajanju, izazivajući radoznalost među malim i srednjim preduzećima i ohrabrujući ih da usvoje inovativne prakse. Međutim, za održiv uspjeh, kosovska šema podrške inovacijama i preduzetništvu treba da ponudi sveobuhvatnu podršku u celom lancu inovacija, adresirajući ne samo finansijske prepreke, već i pružajući mentorstvo, obuku i mogućnosti za umrežavanje.

Trenutno se kosovski inovacijski ekosistem sastoji od brojnih početnih inicijativa i programa podrške. Međutim, ove inicijative često funkcionišu nezavisno bez efektivne saradnje i koordinacije. Da bi se otključao puni potencijal ekosistema i maksimizirale njegove prednosti, postoji potreba za integrisanim sistemom podrške. Što se tiče finansijske podrške, tradicionalni oblici početnog finansiranja, kao što su bankarski zajmovi, i dalje preovlađuju na Kosovu. Međutim, modernije mogućnosti finansiranja, kao što su rizični kapital (VC) i crowdfunding, i dalje su ograničene. Razvijanje živahne VC industrije i istraživanje alternativnih mehanizama finansiranja kao što je crowdfunding može pružiti dodatne mogućnosti za mala

i srednja preduzeća da pristupe potrebnom kapitalu za podsticanje njihovih inovativnih ideja i pokretanje ekonomskog rasta.

Sektor preduzetništva zasnovan na tehnologiji u Srbiji napreduje, privlačeći priznanje i zapadne kompanije zbog svoje pristupačnosti, sa zapaženim dostignućima u igrama, aplikacijama za produktivnost i još mnogo toga. Preduzetnička aktivnost je doprinela pozicioniranju Srbije kao perspektivnog igrača na putu digitalne transformacije.

Sektor preduzetništva zasnovan na tehnologiji u Srbiji postaje sve prepoznatljiviji jer zemlja nastoji da razvije svoju digitalnu ekonomiju i iskoristi svoj IT talenat. Srpski IT sektor služi kao ključni pokretač ekonomskog rasta, privlačeći zapadne kompanije zbog svoje pristupačnosti. Ulažu se napor da se podstakne više IT talenata da prihvate preduzetništvo, uprkos obilju vanjskih tehničkih poslova. Startup ekosistem u Srbiji cvjeta, sa zapaženim dostignućima u industrijama kao što su Blockchain, Vještačka inteligencija i Agritech, gdje poljoprivreda ima značajan potencijal. Podrška vlade kroz inicijative kao što su Fond za inovacionu djelatnost Srbije i strategije javnog sektora ima za cilj da ubrza startup ekosistem i integriše preduzetništvo u obrazovanje. Inicijativa Digitalna Srbija igra ključnu ulogu u njegovanju snažne digitalne ekonomije, saradjući sa različitim sektorima na stvaranju konkurentnog digitalnog ekosistema (Global Start-Up Ecosystem Index, 2023). Interdisciplinarni programi i praktične inicijative pomažu studentima da razviju svoje vještine, komercijaliziraju ideje i pripreme se za razvoj tehnologije. Naglašena je saradnja između privatnih kompanija i univerziteta kako bi se osiguralo da obrazovanje zadovoljava potrebe industrije. Srpski inovacioni fond podržava startapove obezbjeđivanjem resursa, podsticaja i transfera tehnologije. Istraživačke i razvojne institucije poput Instituta BioSense doprinose biotehnoškom sektoru u Srbiji, podstičući inovativne kompanije kao što je Agremo, koji koristi vještačku inteligenciju i analizu podataka za poljoprivredu. Fokus na preduzetništvo zasnovano na tehnologiji i kontinuirani rast ekosistema pozicioniraju Srbiju kao perspektivnog igrača na putu digitalne transformacije (therecursive.com).

Inovacioni ekosistem u Srbiji obuhvata različite sektore, uključujući startapove igara, aplikacije za produktivnost, usluge na zahtjev, agritech, blockchain, kripto rudarenje i zelene startape. Nordeus, poznat po svojoj online fudbalskoj menadžerskoj igri Top Eleven, ističe se među kompanijama za igre na sreću. Clockify je popularna usluga za praćenje vremena, dok FitPass nudi pristup brojnim sportskim i rekreativnim mjestima. Agremo nudi softver zasnovan na oblaku za poljoprivredu, Smart Watering omogućava poljoprivrednicima da daljinski kontrolišu svoje zemljište. Zemlja takođe neguje preduzetništvo kroz organizacije kao što su Startit, ICT Hub i Impact Hub Beograd. Državni podsticaji i podrška dodatno podstiču rast tehnološke scene u Srbiji (eu-startups.com).

Razumijevanjem nijansi i dinamike ovih različitih oblika preduzetništva unutar svake zemlje, možemo steći uvid u mogućnosti, izazove i uticaje povezane s preduzetništvom mladih. Ovo znanje će omogućiti formulisanje strategija i politika za promovisanje preduzetničkih aktivnosti, osnaživanje mladih preduzetnika i iskorištavanje potencijala preduzetništva za održivi ekonomski razvoj.

2. Pravni kontekst i politički okvir

1.1. Regulatorno okruženje

U nastavku je dat pregled regulatornih okvira i aktivnosti koje se odnose na socijalno preduzetništvo, start-up i mala i srednja preduzeća (MSP) u Albaniji, Bosni i Hercegovini (BiH), Hrvatskoj, Kosovu i Srbiji. Ove zemlje su prepoznale značaj njegovanja podsticajnog okruženja za preduzetništvo, implementacije specifičnih zakonskih okvira i mjera podrške za podsticanje ekonomskog rasta, inovacija i društvenog uticaja. Ovaj sažeti uvod postavlja teren za istraživanje jedinstvenih aspekata regulatornog okruženja svake zemlje.

1.1.1. Albanija

➔ Socijalno preduzetništvo

Definicija: Socijalna preduzeća u Albaniji su neprofitne organizacije koje se bave socijalnim potrebama ranjivih grupa, dopunjujući napore države. Ova preduzeća se oslanjaju na dobrovoljne priloge i fokusiraju se na oblasti koje veća preduzeća mogu previdjeti, ali su ključna za dobrobit i uključivanje značajnog dijela stanovništva.

Pravni okvir: Osnivanje društvenih preduzeća je regulisano Zakonom br. 65/2016, „O socijalnim preduzećima u Republici Albaniji“. Da bi se kvalifikovao kao socijalno preduzeće, entitet mora ispuniti specifične ekonomske i socijalne kriterijume, uključujući zapošljavanje pojedinaca iz ugroženih grupa, pri čemu najmanje 30% njihove radne snage dolazi iz ovih kategorija.

Područje aktivnosti: Socijalna preduzeća djeluju u različitim sektorima kao što su socijalne usluge, posredovanje pri zapošljavanju, zapošljavanje mladih, zdravstvena zaštita, obrazovne usluge, zaštita okoliša, promocija kulturnog naslijeđa, sportske aktivnosti i razvoj lokalnih zajednica.

➔ Start-Up

Definicija: Start-up preduzeća u Albaniji obuhvataju pojedince, pravna lica i preduzetnike koji imaju za cilj da razviju inovativne i/ili tehnološke proizvode ili usluge sa visokim potencijalom rasta. Status „start-up“ može se dobiti samoprijavom u elektronskom registru pokretača i fasilitatora („Registar“), sa periodom inkubacije od 24 mjeseca.

Pravni okvir: „Zakon o start-up-u“ (Zakon 25/2022), koji je na snazi od 16. aprila 2022. godine, uspostavlja povoljan regulatorni i institucionalni okvir za start-up preduzeća, podržavajući njihov ekosistem, istraživanje i implementaciju inovativnih ideja za podsticanje ekonomskog razvoja Albanije. Zakon se takođe bavi socijalnim preduzetništvom kroz posebne zakone.

Područje aktivnosti: Zakon o start-up-u promovise inovacije u prioritetnim sektorima za razvoj zemlje, inicijative sa pozitivnim uticajem na životnu sredinu, osnaživanje mladih, žena preduzetnica, socijalno uključivanje, raznolikost i društveni uticaj.

➔ Mala i srednja preduzeća (MSP)

Definicija: MSP u Albaniji su kategorisana kao mikro, mala i srednja preduzeća na osnovu broja zaposlenih. Klasifikacije su sledeće: mikro preduzeća (1-9 zaposlenih), mala preduzeća (10-49 zaposlenih), srednja preduzeća (50-249 zaposlenih) i velika preduzeća (standardno 250+ zaposlenih).

Pravni okvir: Albanski Zakon br. 8957 o malim i srednjim preduzećima, usvojen 2002. godine, definiše MSP na osnovu broja zaposlenih, godišnjeg prometa i bilansa stanja. Godine 2008. Zakonom br. 10042 izmijenjena je definicija kako bi se uskladila sa kriterijumima Evropske unije za broj zaposlenih.

Područje aktivnosti: MSP u Albaniji posluju u širokom spektru sektora, uključujući proizvodnju i usluge, industriju, otvaranje novih radnih mjesta, izvoznu proizvodnju, turizam, istraživanje i razvoj, poljoprivrednu preradu i umjetnički sektor.

1.1.2. Bosna i Hercegovina

➔ Socijalno preduzetništvo

Definicija: Socijalno poduzetništvo u Bosni i Hercegovini se odnosi na aktivnosti organizacija koje kombinuju principe poslovanja sa društvenim uticajem. Ova preduzeća imaju za cilj rješavanje društvenih problema i poboljšanje blagostanja marginaliziranih grupa, doprinoseći održivom razvoju. Društveno preduzeće je pravno lice (privredno društvo, fondacija, udruženje, zadruga, ustanova) koje obavlja djelatnost i pruža proizvode i usluge bez diskriminacije po bilo kom osnovu.

Pravni okvir: Pravni okvir socijalnog preduzetništva uređen je Zakonom o socijalnom preduzetništvu Republike Srpske, koji je donijet 25. novembra 2021. godine. Ovim zakonom se uređuju pojam, ciljevi i principi socijalnog preduzetništva, uslovi i postupak za sticanje statusa socijalnog preduzetništva socijalnog preduzeća, vođenje registra društvenih preduzeća, zadaci i način rada Savjeta za razvoj socijalnog preduzetništva, kao i nadzor i druga važna pitanja vezana za socijalno preduzetništvo u Republici Srpskoj.

Područje aktivnosti: Socijalno preduzetništvo u Bosni i Hercegovini djeluje na tržišnim principima, s ciljem rješavanja društvenih, zdravstvenih, kulturnih, ekonomskih, ekoloških ili drugih društvenih pitanja sa kojima se suočavaju određene grupe građana ili zajednice. Njegove aktivnosti imaju za cilj sprečavanje socijalne isključenosti, jačanje društvene solidarnosti i kohezije, te ispunjavanje društvenih interesa zajednica.

➔ Start-Upi

Definicija: Startupi u Bosni i Hercegovini su inovativna preduzeća sa visokim potencijalom rasta koja su tipično fokusirana na tehnologiju, digitalna rješenja i disruptivne poslovne modele.

Pravni okvir: Pravni okvir za start-up u Bosni i Hercegovini je prvenstveno uređen opštim poslovnim i investicionim zakonima, uključujući Zakon o privrednim društvima, Zakon o stranim ulaganjima i Zakon o inovacionoj djelatnosti. Svaka regija u zemlji (Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska) ima određenu zakonodavnu autonomiju. Dodatno, dokumenti o razvojnoj strategiji su dizajnirani da podstiču rast ekosistema inovacija.

Područje aktivnosti: Bosanskohercegovačka startup scena još uvijek nije fokusirana na određenu industriju. Startapi posluju u različitim sektorima, kao što su informatička tehnologija, razvoj softvera, e-trgovina, fintech, biotehnologija, blockchain, HR i mnoge druge industrije. Fokus je na iskorištavanju inovacija i tehnologije za stvaranje skalabilnih i globalno konkurentnih poduzeća.

➔ Mala i srednja preduzeća

Definicija: U Bosni i Hercegovini kompanije se mogu osnovati kao komplementarna društva, komanditna društva, akcionarska društva ili društva sa ograničenom odgovornošću. Posljednja dva oblika su najčešće pravne strukture za poslovanje u zemlji.

Pravni okvir: Pravni okvir za mala i srednja preduzeća u Bosni i Hercegovini prvenstveno je definisan Zakonom o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu. Pored toga, posebni zakoni i propisi koji se odnose na kompanije postoje u Federaciji Bosne i Hercegovine, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu.

Područje aktivnosti: Mala i srednja preduzeća u Bosni i Hercegovini djeluju u različitim sektorima, uključujući proizvodnju, trgovinu, usluge, građevinarstvo, turizam, poljoprivredu i kreativne industrije. Oni igraju značajnu ulogu u ekonomiji zemlje, doprinoseći otvaranju radnih mjesta, ekonomskom rastu i ukupnom razvoju.

1.1.3. Hrvatska

➔ Socijalno preduzetništvo

Definicija: Socijalno preduzetništvo u Hrvatskoj kombinuje poslovne principe s društvenim utjecajem kako bi se bavilo društvenim problemima i promovisalo održivi razvoj. To je prepoznato u Nacionalnoj strategiji razvoja civilnog društva i Nacionalnoj strategiji razvoja do 2030. Iako ne postoji poseban zakon za socijalna preduzeća, Strategija razvoja socijalnog preduzetništva iz 2015. ima za cilj da obezbijedi strateški i finansijski okvir za njihov rast.

Pravni okvir: Socijalno preduzetništvo je regulisano opštim poslovnim zakonima, a ne postoji poseban zakon. Međutim, Strategija razvoja socijalnog preduzetništva služi kao okvir za vođenje.

Područje aktivnosti: Socijalni preduzetnici se bave proizvodnjom, trgovinom, uslugama ili umjetničkim aktivnostima koje ostvaruju prihod, a istovremeno pozitivno utiču na životnu sredinu i doprinose razvoju lokalne zajednice.

➔ Start-Upi

Definicija: Start-up u Hrvatskoj inovativne su tvrtke usmjerene na tehnologiju, često s dužim putem do profitabilnosti. Njima su potrebna finansijska sredstva, poput anđeoskih ulaganja i rizičnog kapitala, kako bi svoja rješenja iznijeli na tržište i brzo se proširili.

Pravni okvir: Nova preduzeća posluju u skladu s hrvatskim Zakonom o trgovačkim društvima, a društva s ograničenom odgovornošću su preporučena opcija.

Područje aktivnosti: Start-up kompanije djeluju u različitim sektorima, uključujući IT, fintech, e-trgovinu i hranu i piće. Značajne inicijative izvan Zagreba uključuju ICT županiju, Osijek software city i Split Tech city.

➔ Mala i srednja preduzeća (MSP)

Definicija: Mala i srednja poduzeća u Hrvatskoj kategorizirana su na temelju broja zaposlenih, prometa i neto imovine. Prema klasifikaciji Evropske komisije, mala i srednja preduzeća zapošljavaju manje od 250 osoba i imaju godišnji promet i/ili bilansnu sumu ispod određenih pragova.

Pravni okvir: Djelatnost malih i srednjih preduzeća u Hrvatskoj regulirana je višestrukim zakonima, uključujući one koji se odnose na preduzetništvo, državnu pomoć, registraciju preduzeća, promicanje ulaganja i drugo.

Područje aktivnosti: MSP posluju u različitim sektorima, uključujući trgovinu na veliko i malo, profesionalne usluge, usluge smještaja i prehrane, proizvodnju i građevinarstvo. Dok su neka mala i srednja preduzeća inovativna, ukupni nivoi inovativnosti u hrvatskom sektoru malih i srednjih preduzeća su relativno niži.

1.1.4. Kosovo

➔ Socijalno preduzetništvo

Definicija: Socijalno preduzetništvo na Kosovu uključuje pravna lica koja sprovode ekonomske aktivnosti sa društvenim ciljevima, sa ciljem da se bave socijalnim i ekološkim problemima i integrišu ugrožene radne grupe. Ova preduzeća reinvestiraju svoju dobit za unapređenje svojih aktivnosti ili drugih društvenih poslova.

Pravni okvir: Kosovo je donijelo Zakon br. 06/L-022 o socijalnim preduzećima, koji definiše socijalna preduzeća i daje smernice za njihovo osnivanje i rad. Ministarstvo trenutno radi na podzakonskim aktima za regulisanje registracije subjekata socijalnog preduzeća.

Područje aktivnosti: Socijalna preduzeća na Kosovu se bave nizom aktivnosti, uključujući proizvodnju, pakovanje i obuku, sa fokusom na rješavanje socijalnih pitanja kao što su nezaposlenost, socijalna uključenost i pružanje različitih usluga.

➔ Start-Upi

Definicija: Start-up preduzeća na Kosovu su inovativne kompanije koje igraju ključnu ulogu u ekonomskom rastu. Vlada i razne organizacije na Kosovu uložile su posvećene napore da unaprijede startup ekosistem, posebno u sektoru informacionih i komunikacionih tehnologija (IKT).

Pravni okvir: Start-upi posluju na osnovu moderne pravne osnove za registraciju preduzeća na Kosovu, što omogućava brz i relativno jednostavan proces. Zemlja je dobro rangirana u smislu lakoće poslovanja, pružajući povoljno okruženje za osnivanje početnika.

Područje aktivnosti: Nova preduzeća na Kosovu rade u različitim sektorima, sa jakim fokusom na ICT i industrije zasnovane na uslugama. E-trgovina, tehnologija marketinga i oglašavanja i softver za preduzeća su istaknuta područja aktivnosti, dok mogućnosti za rast i internacionalizaciju postoje iu drugim sektorima.

➔ Mala i srednja preduzeća (MSP)

Definicija: MSP igraju vitalnu ulogu u ekonomskom razvoju Kosova, stvarajući prilike za zapošljavanje i prihode. Klasifikacija MSP je regulisana Zakonom o stranim ulaganjima, prvenstveno na osnovu veličine zaposlenosti.

Pravni okvir: Kosovo je uspostavilo pravni okvir koji podržava MSP, sa ciljem da podstakne njihov rast i konkurentnost. Politike i propisi podstiču povoljno poslovno okruženje i bave se specifičnim potrebama malih i srednjih preduzeća.

Područje aktivnosti: MSP čine većinu ukupnih preduzeća i zaposlenih na Kosovu. Oni posluju u različitim sektorima, sa jakim prisustvom u distributivnoj trgovini i proizvodnji. Međutim, integracija u globalni lanac vrijednosti i nivoi inovacija ostaju područja za dalji razvoj.

1.1.5. Srbija

➔ Socijalno preduzetništvo

Definicija: Socijalno preduzetništvo u Srbiji fokusira se na rešavanje socijalnih i radnih izazova, posebno za ugrožene grupe. Sektor je dobio zamah uz podršku međunarodnih donatora, vladine reforme i aktivan angažman organizacija civilnog društva.

Pravni okvir: Iako ne postoji posebna politika ili pravni akt posvećen socijalnom preduzetništvu, Strategija za podršku MSP i preduzetništvu prepoznaje njen značaj. Preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju, koja imaju za cilj zapošljavanje i obuku teško zapošljivih pojedinaca, jedini su zakonski priznati tip socijalnih preduzeća.

Područje aktivnosti: Socijalna preduzeća u Srbiji su angažovana u različitim sektorima, uključujući pružanje usluga, proizvodnju, poljoprivredu i obrazovanje. Ova preduzeća doprinose ekonomskom osnaživanju, socijalnoj zaštiti, obrazovanju, životnoj sredini, lokalnom ekonomskom razvoju, ljudskim pravima, kulturi i umjetnosti, zdravstvu i filantropiji.

➔ Start-Upi

Definicija: Srpski start-up ekosistem je u ranoj razvojnoj fazi, okarakterisanoj kao „faza aktivacije“. Start-up preduzeća osnivaju poduzetnici kako bi stvorili jedinstvene i inovativne proizvode ili usluge, s fokusom na donošenje inovacija i brz rast.

Pravni okvir: Pravni okvir za nova preduzeća u Srbiji uređen je Zakonom o privrednim društvima. Pored toga, inicijative kao što je Inovacioni fond pružaju podršku u finansiranju, povezivanju i mentorstvu.

Područje aktivnosti: Srpski start-up ekosistem raste, sa uspješnim pričama u različitim sektorima, uključujući mobilne igre, bioinformatiku i tehnološka rješenja. Start-up čvorišta, inkubatori i organizacije za podršku kao što su Startit, ICT Hub, Impact Hub Beograd, Naučno-tehnološki park Beograd i Poslovni inkubator Novi Sad doprinose razvoju start-up ekosistema.

➔ Mala i srednja preduzeća (MSP)

Definicija: MSP u Srbiji igraju ključnu ulogu u privatnom sektoru, promovišući lokalni razvoj i baveći se makroekonomskim izazovima kao što je nezaposlenost. U Srbiji postoje dvije definicije MSP: jedna za računovodstvene svrhe i finansijsko izvještavanje, a druga za dodjelu državne pomoći.

Pravni okvir: Pravni okvir za MSP u Srbiji obuhvata Zakon o računovodstvu i reviziji i Uredbu o pravilima za dodjelu državne pomoći.

Područje aktivnosti: MSP čine značajan dio srpske poslovne privrede, zapošljavaju većinu radne snage i doprinose bruto dodatoj vrijednosti i izvozu. Sektor trgovine, proizvodni sektor, stručne, naučne i inovativne aktivnosti, te transport i skladištenje su glavni sektori u kojima posluju mala i srednja preduzeća.

Širom Albanije, BiH, Hrvatske, Kosova i Srbije postoji zajednička posvećenost stvaranju podsticajnog regulatornog okruženja za preduzetništvo. Ove zemlje su prepoznale potencijal socijalnog preduzetništva, start-up-a i malih i srednjih preduzeća u pokretanju ekonomskog rasta, podsticanju inovacija i rješavanju društvenih izazova. Iako svaka zemlja ima svoje specifične politike i zakonske okvire, postoji zajednički cilj pružanja mogućnosti za napredovanje preduzetničkih poduhvata i doprinose ukupnom razvoju svojih privreda. Kontinuirana podrška, strateške inicijative i povoljno regulatorno okruženje će otključati puni potencijal ovih preduzeća, što će dovesti do održivog ekonomskog prosperiteta i pozitivnih društvenih promjena u regionu.

Dostupna podrška i izazovi u poduzetničkom okruženju

Slijedi kratak pregled resursa i inicijativa dostupnih za podršku rastu i razvoju preduzetničkih inicijativa, zajedno s nekim od izazova koji utiču na njihov rast:

Dostupna podrška

Sve zemlje o kojima se razgovaralo poduzele su značajne mjere za podršku preduzetništvu i podsticanje povoljnog okruženja za startupove, socijalna preduzeća i mala i srednja preduzeća (MSP). Ove mjere uključuju pristup finansiranju putem grantova, zajmova i rizičnog kapitala, kao i uspostavljanje poslovnih inkubatora, akceleratora i prostora za saradnju koji pružaju mentorstvo, obuku, mogućnosti umrežavanja i pristup resursima Organizacije i platforme za podršku preduzetništvu nude smjernice za razvoj poslovanja, istraživanje tržišta i usklađenost sa zakonima. Pored toga, fokus je na promociji preduzetničkog obrazovanja i programa obuke kako bi se preduzetnici koji aspiriraju opremili potrebnim vještinama i znanjima za uspjeh.

Ove zemlje daju nekoliko grantova i javnih šema za podršku preduzećima i drugim neprofitnim subjektima. Preduzeća mogu dobiti finansijsku podršku iz budžetskih sredstava, stranih donacija i ulaganja fasilitatora. Oni nude različite inicijative i mehanizme podrške za preduzeća, uključujući vladine programe, startup inkubatore, akcelerate, fondove rizičnog kapitala i mreže anđela investitora. Podrška se dalje pruža preko državnih agencija koje nude povoljne kredite, garancije i mikrokredite za finansiranje malih i srednjih preduzeća. Ove zemlje su se dalje fokusirale na promociju preduzetništva i podsticanje pozitivnog start-up okruženja kroz strateške dokumente, inicijative i razne događaje.

Izazovi

Uprkos dostupnoj podršci, preduzetnici u ovim zemljama suočavaju se sa zajedničkim izazovima. Finansiranje i investicije predstavljaju prepreke za rad i rast preduzeća. Ove prepreke se razvijaju oko ograničenog pristupa finansiranju i investicijama, nedostatka posebnog pravnog priznavanja, ograničenih finansijskih instrumenata za finansiranje u različitim fazama rasta, niskog finansiranja istraživanja i razvoja (R&D), nedostatka rizičnog kapitala posebno u ranoj fazi. Još jedan istaknuti izazov je oko preduzetničkog ekosistema i podrške. Ovo obuhvata ograničenu javnu svijest i razumijevanje socijalnog preduzetništva, održivost dionika ekosistema, potrebu za vertikalnim poznavanjem tržišta, nepovoljne regulatorne složenosti, zakonodavne prepreke (npr. dioničke opcije, porezne olakšice, nefleksibilno radno zakonodavstvo), neprijateljsku birokratiju sa dugim i složenim procesima. Treći identifikovani izazov se fokusira na pristup tržištima i internacionalizaciju. To je prvenstveno usmjereno na borbu s pristupom drugim tržištima, poteškoće u internacionalizaciji, te nedostatak informacija o stranim tržištima i skupo istraživanje tržišta. Nedostatak/ograničeni institucionalni kapaciteti i strukture podrške, uključujući neadekvatne institucionalne kapacitete i strukture podrške, posebno u istraživanju i razvoju (R&D), i nedostatak slobode kretanja, dodatno ometaju razvoj i rast preduzetničkog ekosistema. Ovi izazovi naglašavaju potrebu za razvijenijim preduzetničkim ekosistemom, poboljšanom infrastrukturom, poboljšanom saradnjom među dionicima i rješavanjem specifičnih pitanja kao što su ograničena područja aktivnosti i ograničenja finansiranja društvenih preduzeća su ključne oblasti koje zahtijevaju pažnju. Prevazilaženje ovih izazova ključno je za stvaranje živahnih, održivih i inovativnih poduzetničkih pejzaža u ovim zemljama.

DIO II: METODOLOGIJA

Ovo poglavlje opisuje metodologiju korištenu u regionalnoj studiji koja ima za cilj istraživanje, analizu i utvrđivanje razumijevanja preduzetništva i srodnih aktivnosti među mladima u visokom obrazovanju. Studija se fokusira na mlade od 18-29 godina u pet zemalja: Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu i Srbiji.

Uzorak studija:

Uzorak studije čine učesnici iz svake od pet zemalja: Albanije (129), Bosne i Hercegovine (71), Hrvatske (100), Kosova (111) i Srbije (103). Ovi učesnici su odabrani da predstavljaju ciljnu populaciju mladih ljudi u visokom obrazovanju.

Lokacija studija:

Studija je sprovedena u odgovarajućim zemljama: Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu i Srbiji. Ove lokacije su relevantne za pružanje sveobuhvatne regionalne perspektive o razumijevanju preduzetništva među mladima.

Metoda i instrument::

Studija je koristila Anketu za praćenje preduzetničkih kompetencija i upitnik za formalno i neformalno preduzetničko učenje kao glavne instrumente istraživanja. Ovi alati su dizajnirani da prikupljaju podatke o preduzetničkim kompetencijama i različitim oblicima preduzetničkog učenja među učesnicima studije..

Ograničenje studija/izazovi prikupljanja podataka:

Tokom procesa prikupljanja podataka naišlo se na nekoliko ograničenja i izazova. Ovi izazovi uključuju, ali nisu ograničeni na sljedeće:

Ograničen pristup učesnicima: Zbog specifičnog uzrasta i ciljne grupe, pristup reprezentativnom uzorku mladih ljudi u visokom obrazovanju predstavljao je određene izazove. Uloženi su napor da se osigura raznovrstan i inkluzivan uzorak, ali ograničenja u dostupnosti učesnika i njihovoj spremnosti za učešće su možda uticala na ukupnu reprezentativnost.

Jezičke barijere: Studija je sprovedena u više zemalja sa različitim jezicima. Jezičke barijere su možda uticale na tačnost i konzistentnost odgovora, uprkos naporima da se obezbijedi prijevod i osigura jasnoća u instrumentima ankete.

Vremenski okvir prikupljanja podataka: Studija je sprovedena u određenom vremenskom okviru, što je možda ograničilo dubinu i širinu prikupljenih podataka. Određeni trendovi ili razvoji u razumijevanju i aktivnostima preduzetništva među mladim ljudima možda su bili propušteni zbog vremenski ograničene prirode studije..

Pristrasnost samoizvještavanja: Studija se oslanjala na podatke koje su sami prijavili učesnici. Pristrasnost samoizvještavanja, kao što je pristrasnost društvene poželjnosti ili pristrasnost opoziva, mogla je uticati na tačnost i pouzdanost prikupljenih podataka.

Barijere i preporuke:

Za mapiranje prepreka razvoju preduzetništva i izradu preporuka, korišten je niz izvora informacija. Ovi izvori su uključivali desk pregled fokusiran na definisanje preduzetništva, istraživanje različitih vrsta preduzetništva i razumijevanje pravnog konteksta i regulatornog okvira. Pored toga, sprovedeno je kvantitativno istraživanje korištenjem Ankete o praćenju preduzetničkih kompetencija i upitnika za formalno i neformalno preduzetničko učenje. Ovi istraživački alati omogućili su prikupljanje relevantnih podataka kako bi se identifikovale prepreke i dale preporuke za promovisanje preduzetništva među mladim ljudima u regionu.

Sve u svemu, ova metodologija je imala za cilj da pruži sveobuhvatno razumijevanje preduzetništva među mladim ljudima u visokom obrazovanju u proučavanim zemljama. Koristeći kombinaciju kvantitativnog istraživanja i desk pregleda, studija je nastojala stvoriti vrijedne uvide u razumijevanje, kompetencije i iskustva učenja vezana za preduzetništvo.

DIO III: REGIONALNA ANALIZA - NALAZI I GLAVNI TRENDVI

Odjeljak pruža sveobuhvatan pregled preduzetničkih kompetencija i formalnog i neformalnog učenja o preduzetništvu u pet zemalja: Albaniji, Bosni i Hercegovini (BiH), Hrvatskoj, Kosovu i Srbiji. Ova analiza ima za cilj da istakne ključne aspekte i trendove u regionu, rasvetlivši poduzetnički pejzaž i razvoj preduzetničkih vještina i znanja.

Ispitujući poduzetničke kompetencije i formalno, neformalno i informalno poduzetničko učenje, analiza pruža vrijedan uvid u snage, izazove i mogućnosti unutar poduzetničkog pejzaža Albanije, BiH, Hrvatske, Kosova i Srbije. Ova analiza ima potencijal da doprinese razvoju efikasnih politika, programa i inicijativa koje podstiču preduzetništvo i podržavaju rast preduzetničkih poduhvata u regionu.

Karakteristike ispitanika

Studija je prikupila demografske podatke od učesnika iz pet zemalja, odnosno Albanije, Bosne i Hercegovine (BiH), Hrvatske, Kosova i Srbije. Sljedeći demografski podaci daju pregled karakteristika učesnika u istraživanju iz svake zemlje, naglašavajući spolnu distribuciju, starosne grupe, nivo obrazovanja i status zaposlenja među učesnicima.

U pogledu spola, najveći procenat učesnica zabilježen je u Albaniji, sa 88,40%, zatim u BiH sa 62,00%, Hrvatskoj sa 53,00%, na Kosovu sa 49,00% i Srbiji sa 53,40%. Procenat muških učesnika bio je relativno niži u svim zemljama, u rasponu od 8,50% u Albaniji do 47,0% u Hrvatskoj i na Kosovu. Mali procenat učesnika je želio da ne otkrije svoj pol, a najveći je bio na Kosovu sa 4,00%.

Što se tiče starosnih grupa, većina učesnika u Albaniji spada u kategoriju od 18 do 21 godine, što čini 78,30%. U BiH je također najveći postotak bio unutar iste starosne grupe sa 39,40%. Hrvatska je imala najveći postotak sudionika u kategoriji 26-29 godina, sa 42,00%. Na Kosovu je najveća starosna grupa 22-25 godina sa 42,00%, dok je u Srbiji 18-21 godina sa 61,20%.

Kada se posmatra stepen obrazovanja, podaci pokazuju da je najveći procenat učesnika u Albaniji i Srbiji sa diplomom ili ekvivalentom, 84,50%, odnosno 80,60%. U BiH je 74,60% učesnika imalo diplomu ili ekvivalent. Hrvatska je imala najveći procenat učesnika sa magisterijem ili ekvivalentom, 41,00%, dok je na Kosovu 23,00%. Procenat učesnika sa doktoratom, doktoratom ili postdoktoratom bio je relativno nizak u svim zemljama.

Što se tiče statusa zaposlenja, većina učesnika u svim zemljama pohađala je obrazovanje, pri čemu je najveći procenat u Albaniji 63,60% i u Srbiji 61,20%. Hrvatska je imala najveći postotak zaposlenih učesnika sa 46,00%, dok je BiH imala najveći postotak nezaposlenih sa 15,00%. Druge kategorije, kao što su one u potrazi za poslom ili imaju drugi status zaposlenja, varirale su od zemlje do zemlje.

NALAZI PO SVAKOM PODRUČJU NADLEŽNOSTI

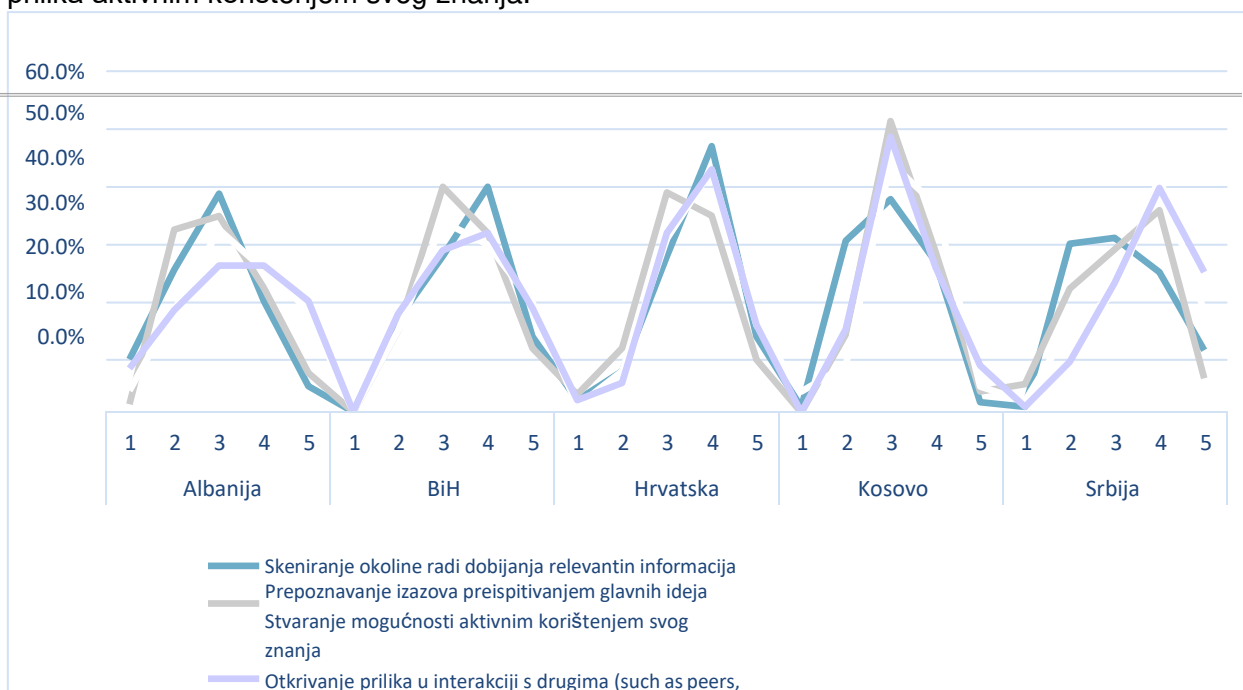
A. Preduzetničke kompetencije

Ovaj dio analize fokusira se na preduzetničke kompetencije, ispitujući osnovne vještine i atribute koji doprinose uspješnim preduzetničkim poduhvatima. Istražuje specifične kompetencije koje pojedinci trebaju kultivirati i razvijati kako bi napredovali u dinamičnom i izazovnom svijetu preduzetništva. Analiza se bavi kompetencijama koje su potrebne u različitim fazama preduzetničkog puta, od generiranja ideje do stvaranja i rasta poduhvata. Pored toga, istražuje ulogu preduzetničkih kompetencija u pokretanju inovacija, podsticanju kreativnosti i unapređenju ukupnog preduzetničkog ekosistema.

#1 Uočavanje prilika

Nalazi podataka ističu varijacije u nivoima stručnosti među zemljama, pri čemu svaka zemlja ima specifične oblasti koje zahtijevaju poboljšanje. Dok neke kompetencije pokazuju veću stručnost, postoji prostor za poboljšanje u drugim.

U Albaniji, učesnici pokazuju snažnu sposobnost skeniranja okoline i dobijanja relevantnih informacija za uočavanje prilika. Slično, u Bosni i Hercegovini, učesnici pokazuju solidnu vještinu skeniranja okoline kako bi dobili relevantne informacije i otkrili prilike u interakciji s drugima. U Hrvatskoj značajan dio sudionika pokazuje stručnost u skeniranju okoline kako bi se dobile relevantne informacije, a također pokazuju snagu u stvaranju prilika aktivnim korištenjem znanja. Na Kosovu i u Srbiji, učesnici pokazuju zapaženu vještinu u stvaranju prilika aktivnim korištenjem svog znanja.

Grafikon 1: Uočavanje mogućnosti

U Albaniji je najveća stručnost (ocjena 4-5) uočena u skeniranju okoline kako bi se dobile relevantne informacije (20,2%) i identifikovanju izazova preispitujući glavne ideje (22,5%). Međutim, postoji prostor za poboljšanje u stvaranju prilika aktivnim korištenjem znanja (25,6%) i otkrivanju mogućnosti kroz interakciju s drugima (26,4%). U Bosni i Hercegovini (BiH) postoji primjetan porast nivoa znanja u poređenju sa Albanijom. Najveća stručnost se vidi u skeniranju okoline radi dobijanja relevantnih informacija (40,0%) i stvaranju mogućnosti aktivnim korištenjem

znanja (30,0%). Međutim, još uvijek postoji potreba za poboljšanjem u prepoznavanju izazova preispitivanjem glavnih ideja (32,0%) i otkrivanjem mogućnosti kroz interakciju s drugima (32,0%).

U Hrvatskoj postoji viši nivo znanja u odnosu na Albaniju i BiH. Najveća stručnost uočena je u skeniranju okoline kako bi se dobile relevantne informacije (47,0%) i stvaranju mogućnosti aktivnim korištenjem znanja (43,0%). Međutim, prepoznavanje izazova ispitivanjem glavnih ideja (39,0%) i otkrivanje mogućnosti kroz interakciju s drugima (43,0%) moglo bi se dodatno poboljšati.

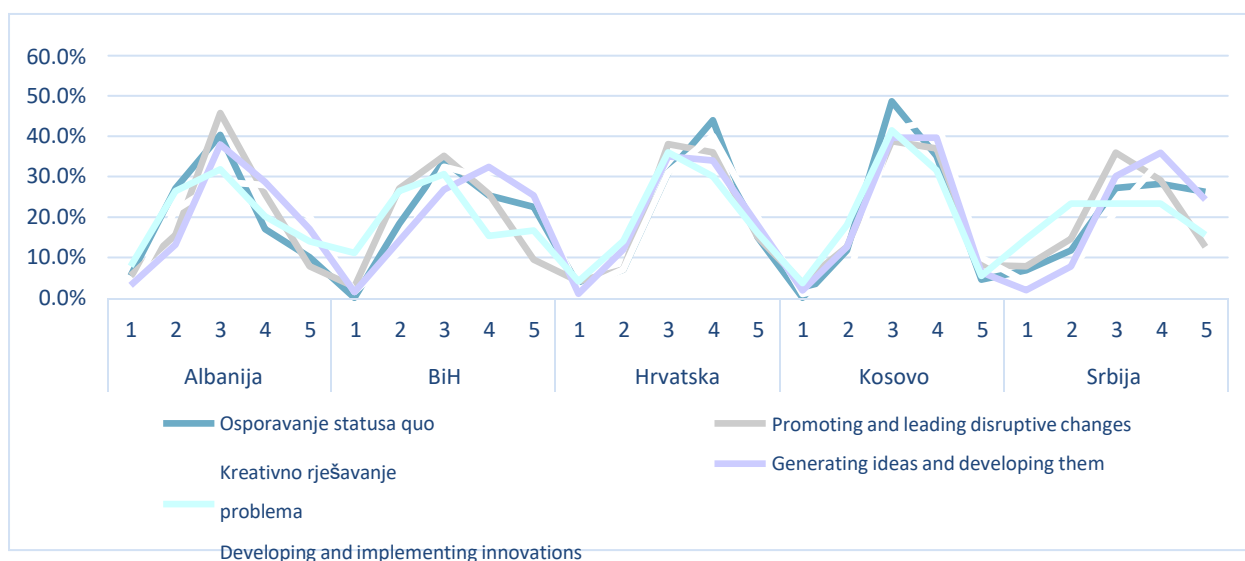
Na Kosovu postoji mješoviti nivo znanja u svim kompetencijama. Stvaranje mogućnosti aktivnim korištenjem znanja (36,9%) pokazuje veću stručnost. Međutim, postoji potreba za poboljšanjem u skeniranju okoline kako bi se dobile relevantne informacije (37,8%), u identifikovanju izazova propitivanjem glavnih ideja (51,4%) i otkrivanjem mogućnosti kroz interakciju sa drugima (48,6%).

U Srbiji postoji relativno izbalansiran nivo znanja u svim kompetencijama. Skeniranje okoline radi dobijanja relevantnih informacija (31,1%) i stvaranje mogućnosti aktivnim korištenjem znanja (41,7%) pokazuju veću stručnost. Identifikovanje izazova ispitivanjem glavnih ideja (35,9%) i otkrivanje mogućnosti kroz interakciju sa drugima (39,8%) takođe pokazuje značajnu stručnost.

#2 Kreativnost

Nalazi ističu različite nivoe znanja u kreativnosti u različitim zemljama. Dok neke oblasti, kao što su rješavanje problema i generiranje ideja, pokazuju snažnu osnovu, postoje mogućnosti za daljnji razvoj u osporavanju statusa quo, promoviranju razornih promjena i implementaciji inovacija.

Hrvatska i Albanija su pokazale konstantno visok nivo stručnosti u različitim aspektima kreativnosti, uključujući osporavanje statusa quo, promovisanje i vođenje razornih promjena, generiranje ideja i razvoj inovacija. Ove zemlje su pokazale čvrstu osnovu za podsticanje kreativnosti među mladim preduzetnicima, ukazujući na njihov potencijal da generišu inovativne ideje, preispitaju postojeća rješenja i sprovedu razorne promjene. Bosna i Hercegovina, Kosovo i Srbija su takođe pokazale hvale vrijedne nivoe znanja, iako sa nekim varijacijama u različitim aspektima kreativnosti.

Grafikon 2: Kreativnost

Što se tiče albanskog konteksta, većina ispitanika se ističe u kreativnom rešavanju problema, a 28,7% ispitanika ukazuje na napredno znanje u ovoj oblasti. Međutim, postoji prostor za poboljšanje u osporavanju statusa quo i promovisanju poremećaja, pošto su ove oblasti ukupno dobile niže ocene, sa samo 17,1% odnosno 7,8% ispitanika koji su naveli napredno znanje.

U Bosni i Hercegovini, ispitanici su izvrsni u osporavanju statusa quo, pri čemu 25,4% ispitanika ukazuje na napredno znanje u ovoj oblasti. Generisanje ideja i njihovo razvijanje je takođe dobilo pozitivne ocene, pri čemu 32,4% ispitanika navelo napredno znanje. Kreativno rješavanje problema i razvoj i implementacija inovacija dobili su srednju do naprednu stručnost, pri čemu je 29,6% i 16,7% ispitanika navelo napredno znanje, respektivno.

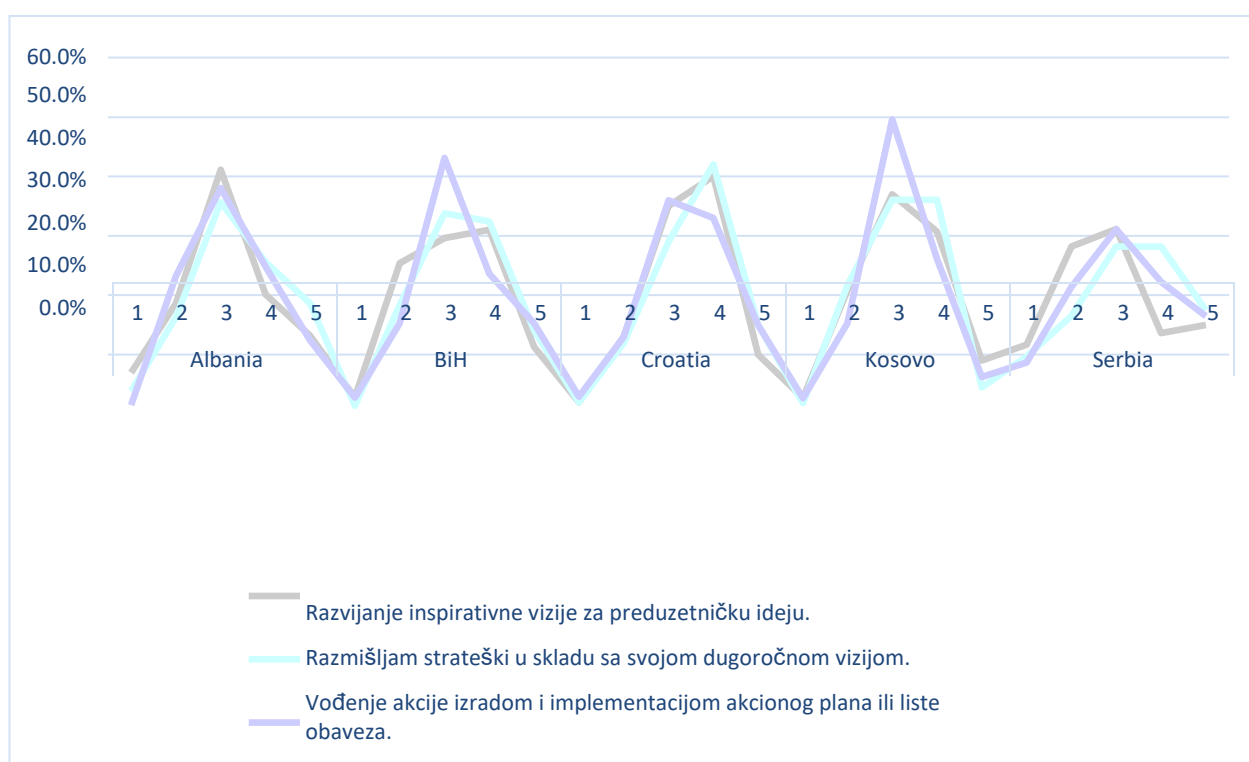
U Hrvatskoj većina ispitanika pokazuje napredno znanje u kreativnosti, posebno u osporavanju statusa quo, pri čemu 44,0% ispitanika ukazuje na napredno znanje u ovoj oblasti. Takođe se ističu u promovisanju i vođenju ometajućih promjena, pri čemu je 36,0% ispitanika navelo napredno znanje. Generisanje ideja i rješavanje problema kreativno su dobili srednje do napredno znanje, pri čemu je 34,0% i 20,0% ispitanika navelo napredno znanje, što ukazuje na snažnu sposobnost da se inovativno razmišlja i razvija inovativna rešenja. Razvijanje i implementacija inovacija dobilo je srednju stručnost, pri čemu je 16,0% ispitanika navelo napredno znanje, što odražava preduzetnički način razmišljanja ispitanika.

Na Kosovu, ispitanici se ističu u kreativnom rešavanju problema, pri čemu 44,1% ispitanika ukazuje na napredno znanje u ovoj oblasti. Generisanje ideja i njihovo razvijanje takođe su dobili pozitivne ocjene, sa 39,6% i 31,5% ispitanika koji su naveli napredno znanje i solidnu osnovu u kreativnom razmišljanju. Osparavanje statusa quo i promovisanje ometajućih promjena dobili su srednju stručnost, pri čemu je 35,1% i 8,1% ispitanika navelo napredno znanje, respektivno. Međutim, postoji prostor za poboljšanje u osporavanju statusa quo i promovisanju poremećajnih promjena, kao i u razvoju i implementaciji inovacija. U Srbiji se ispitanici ističu u kreativnom rešavanju problema, a 34,0% ispitanika ukazuje na jak kapacitet za inovativno razmišljanje. Generisanje ideja je takođe dobilo pozitivne ocjene, pri čemu je 35,9% ispitanika navelo napredno znanje. Osparavanje statusa quo i promovisanje ometajućih promjena dobilo je srednju stručnost, pri čemu je 28,2% i 12,6% ispitanika navelo napredno znanje, respektivno. Razvijanje i implementacija inovacija dobilo je srednje znanje, a 23,3% ispitanika je navelo napredno znanje.

#3 Vizija

Nalazi pokazuju da ispitanici imaju iskustva u razvijanju inspirativne vizije za vještinu poduzetničke ideje, iako postoji prostor za dalji rast. Postoje varijacije u nivou stručnosti.

Hrvatska je pokazala izrazito visok nivo stručnosti u različitim aspektima vizije, uključujući razvoj inspirativne vizije, strateško razmišljanje i usmjeravanje djelovanja kroz učinkovito planiranje. Albanija i Srbija su takođe pokazale hvale vredne nivoe znanja, iako sa nekim varijacijama u različitim dimenzijama vizije. BiH je pokazala solidan učinak u razvoju inspirativne vizije i strateškog razmišljanja, sugerirajući obećavajući poduzetnički potencijal koji se može dalje njegovati. Kosovo je, s druge strane, pokazalo umerene nivoe stručnosti u svim dimenzijama vizije, što ukazuje na potrebu za fokusiranim naporima da se poboljša razvoj inspirativnih vizija i strateškog razmišljanja među mladim preduzetnicima.

Grafikon 3: Vizija

U Albaniji, 41,1% učesnika ima srednje znanje u razvoju inspirativne vizije za preduzetničku ideju, dok 35,7% pokazuje srednje znanje u strateškom razmišljanju u skladu sa svojom dugoročnom vizijom. Pored toga, 38,0% ispitanika u Albaniji pokazuje srednju stručnost u vođenju akcije izradom i implementacijom akcionog plana ili liste obaveza.

U Bosni i Hercegovini 31,0% ispitanika pokazuje srednju sposobnost razvoja inspirativne vizije, dok 33,8% pokazuje srednju sposobnost strateškog razmišljanja. Nadalje, 43,1% učesnika u Bosni i Hercegovini pokazuje srednje znanje u vođenju akcije.

U Hrvatskoj 40,0% ispitanika ima srednje znanje u razvoju inspirativne vizije, a 42,0% pokazuje srednje znanje strateškog razmišljanja. Štoviše, 36,0% sudionika u Hrvatskoj pokazuje srednje znanje u vođenju akcije.

Na Kosovu, 36,9% ispitanika pokazuje srednju stručnost u razvoju inspirativne vizije, dok 36,0% pokazuje srednju stručnost u strateškom razmišljanju. Pored toga, 49,5% učesnika na Kosovu pokazuje naprednu vještinu u vođenju akcije.

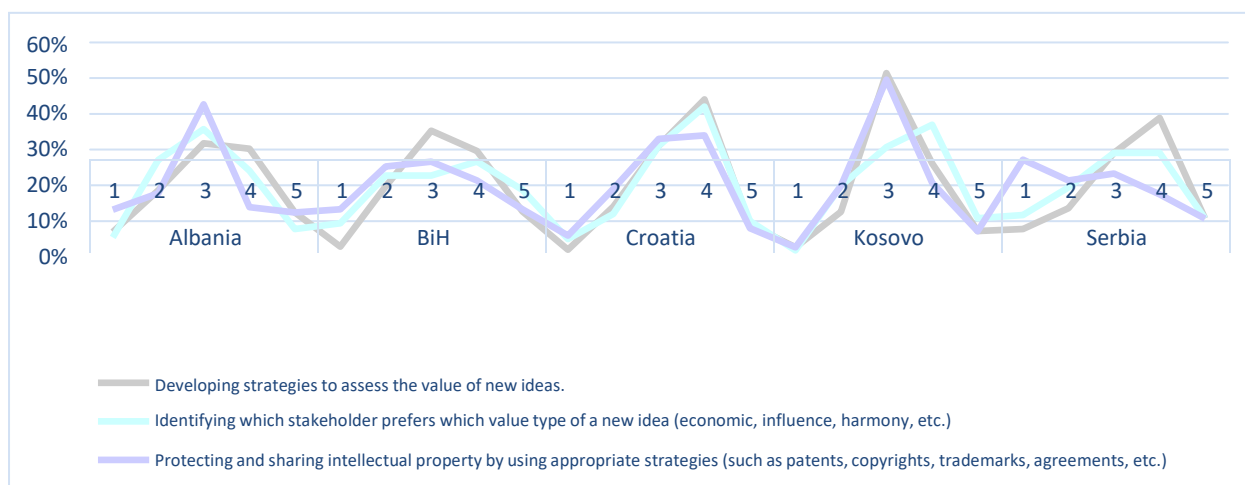
U Srbiji 31,1% ispitanika ima srednje znanje u razvoju inspirativne vizije, a 28,2% pokazuje srednje znanje strateškog razmišljanja. Štaviše, 31,1% učesnika u Srbiji pokazuje srednje znanje u vođenju akcije.

Ispitanici iz svih zemalja pokazuju niz nivoa znanja, od osnovnog do srednjeg. Uopšteno govoreći, podaci ukazuju na potrebu daljeg unapređenja vizijske kompetencije među ambicioznim preduzetnicima u regionu, posebno u smislu razvijanja inspirativnih vizija i strateškog razmišljanja. Pružajući podršku i resurse za unapređenje ovih kompetencija, kreatori politika i organizacije mogu osnažiti preduzetnike da kreiraju uticajne vizije, usklade svoje akcije sa svojim dugoročnim ciljevima i efikasno sprovode svoje poslovne strategije.

#4 Vrednovanje ideja

Nalazi prikupljenih podataka pokazuju različite nivoe stručnosti u razvoju strategija za procjenu vrijednosti novih ideja, identifikaciju preferencija dionika i zaštitu intelektualne svojine.

Kosovo se ističe sa visokim procentom ispitanika koji pokazuju naprednu stručnost u razvoju strategija za procjenu vrijednosti novih ideja i zaštitu intelektualne svojine. Hrvatska također pokazuje značajan udio sudionika s naprednim znanjem u razvoju strategija. Nasuprot tome, Bosna i Hercegovina i Srbija pokazuju mješavinu srednjih i naprednih nivoa stručnosti kroz komponente kompetencija. Albanija u celini pokazuje relativno niži nivo stručnosti, posebno u oblasti identifikovanja preferencija zainteresovanih strana.

Grafikon 4: Vrednovanje ideja

U Albaniji, 32% ispitanika pokazuje srednje znanje u razvoju strategija za procjenu vrijednosti novih ideja, dok 36% pokazuje srednju stručnost u identifikaciji koji dionik preferira koji tip vrijednosti nove ideje. Pored toga, 43% učesnika u Albaniji pokazuje napredno znanje u zaštiti i dijeljenju intelektualne svojine.

U Bosni i Hercegovini, 35,2% ispitanika pokazuje srednje znanje u razvoju strategija za procjenu vrijednosti novih ideja, dok 26,7% pokazuje srednje znanje u identifikaciji preferencija zainteresovanih strana. Nadalje, 26,7% učesnika u Bosni i Hercegovini pokazuje srednje znanje u zaštiti i dijeljenju intelektualnog vlasništva.

U Hrvatskoj 44% ispitanika pokazuje naprednu stručnost u razvoju strategija za procjenu vrijednosti novih ideja, dok 42% pokazuje naprednu stručnost u prepoznavanju preferencija dionika. Štoviše, 34% sudionika u Hrvatskoj pokazuje srednje znanje u zaštiti i dijeljenju intelektualnog vlasništva.

Na Kosovu, 51,4% ispitanika pokazuje naprednu stručnost u razvoju strategija za procjenu vrijednosti novih ideja, dok 36,9% pokazuje srednju stručnost u identifikovanju preferencija zainteresovanih strana. Pored toga, 49,5% učesnika na Kosovu pokazuje napredno znanje u zaštiti i podjeli intelektualne svojine.

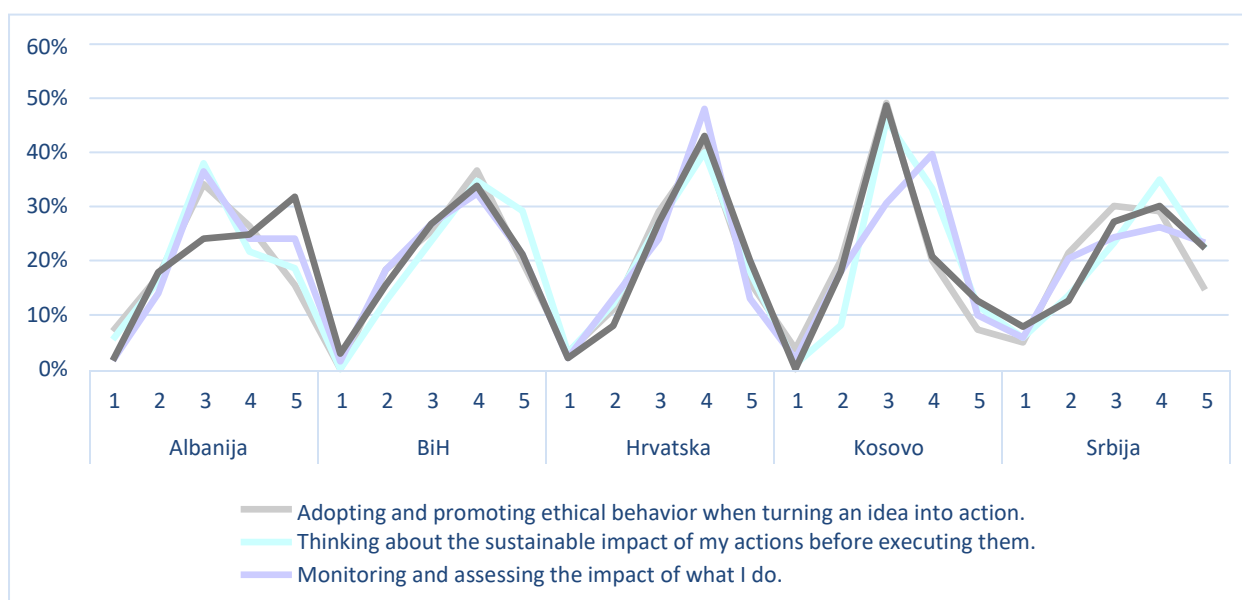
U Srbiji, 38,8% ispitanika pokazuje napredno znanje u razvoju strategija za procjenu vrijednosti novih ideja, dok 29,1% pokazuje srednje veštine u identifikovanju preferencija zainteresovanih strana. Štaviše, 27,2% učesnika u Srbiji pokazuje naprednu stručnost u zaštiti i dijeljenju intelektualne svojine.

Ovi nalazi naglašavaju važnost razvoja strategija za procjenu vrijednosti novih ideja i razumijevanja preferencija dionika, kao i zaštite intelektualne svojine, u podsticanju uspješnih preduzetničkih poduhvata. Jačanje ovisnih kompetencija može doprinijeti podsticanju inovacija i uspješnog preduzetništva u cijelom regionu.

#5 Etičko i održivo razmišljanje

U pet zemalja, nalazi otkrivaju generalno pozitivan nivo stručnosti u oblasti etičkog i održivog razmišljanja među ispitanicima. Usvajanje i promicanje etičkog ponašanja prilikom pretvaranja ideje u akciju dobilo je povoljne ocjene, sa značajnim postotkom koji pokazuje srednje do napredno znanje.

Hrvatska se pojavljuje kao predvodnik u usvajanju i promicanju etičkog ponašanja pri prevođenju ideja u djelo, pokazujući znatno viši nivo stručnosti u odnosu na druge zemlje. BiH i Srbija također pokazuju zapažene nivoe stručnosti, iako sa nekim varijacijama u različitim dimenzijama etičkog i održivog razmišljanja. Ove zemlje pokazuju snažan fokus na razmišljanje o održivom uticaju svojih akcija i osiguravanju odgovornosti. Međutim, postoji prostor za poboljšanje u usvajanju i promovisanju etičkog ponašanja i praćenju i procjeni uticaja njihovog djelovanja. Albanija i Kosovo pokazuju umjerene nivoe znanja u ovim aspektima, što ukazuje na potencijal za dalji razvoj etičkog i održivog razmišljanja među mladim preduzetnicima.

Grafikon 5: Etičko i održivo razmišljanje

U Albaniji, nalazi pokazuju da značajan dio ispitanika ima srednje do napredne vještine u usvajanju i promovisanju etičkog ponašanja prilikom pretvaranja ideje u akciju, sa 34% i 26% respektivno. Međutim, postoji prostor za poboljšanje, a 17% ukazuje na osnovno razumijevanje. Kada je upitanju razmišljanje o održivom uticaju radnje prije njihovog izvršenja, ispitanici su pokazali relativno viši nivo stručnosti, pri čemu je 38% imalo srednje znanje, a 22% napredno znanje. Praćenje i procjena uticaja akcija takođe je dobilo pozitivne ocjene, sa 36% sa srednjim stručnošću, a 24% sa naprednom stručnošću. Osiguravanje odgovornosti za radnje bila je još jedna oblast u kojoj su ispitanici pokazali viši nivo stručnosti, sa 25% sa srednjim znanjem, a 32% sa naprednim znanjem.

U Bosni i Hercegovini (BiH), ispitanici su pokazali pozitivan nivo znanja u usvajanju i promovisanju etičkog ponašanja prilikom pretvaranja ideje u akciju, pri čemu je 25% imalo srednje znanje, a 36% napredno. Kada je u pitanju razmatranje održivog uticaja akcija, ispitanici su takođe pokazali solidno razumijevanje, pri čemu 23% ima srednje znanje, a 34% napredno znanje. Praćenje i procjena uticaja akcija takođe je dobilo pozitivne ocjene, pri čemu je 26% imalo srednje znanje, a 32% napredno znanje. Osiguravanje odgovornosti za radnje pokazalo je sličan obrazac, sa 26% sa srednjim znanjem, a 34% sa naprednim.

U Hrvatskoj su ispitanici pokazali hvale vrijedan nivo stručnosti u usvajanju i promicanju etičkog ponašanja prilikom pretvaranja ideje u akciju, pri čemu 29% ima srednje znanje, a 41% napredno znanje. Razmišljanje o održivom uticaju radnji prije njihovog izvođenja takođe je dobilo pozitivne ocjene, sa 27% sa srednjim znanjem, a 40% sa naprednim znanjem. Praćenje i procjena uticaja akcija pokazali su relativno viši nivo stručnosti, sa 24% sa srednjom stručnošću, a 48% sa naprednom stručnošću. Osiguravanje odgovornosti za radnje takođe je dobro prošlo, sa 27% srednjeg znanja i 43% naprednog znanja.

Na Kosovu, nalazi pokazuju da ispitanici imaju relativno visok nivo znanja u usvajanju i promovisanju etičkog ponašanja prilikom pretvaranja ideje u akciju, pri čemu 49% ima srednje znanje, a 20% napredno znanje. Razmišljanje o održivom uticaju radnji prije njihovog izvođenja takođe je dobilo pozitivne ocjene, sa 45% sa srednjim znanjem, a 33% sa naprednim znanjem. Praćenje i procjena uticaja akcija pokazali su sličan obrazac, sa 30% sa srednjim znanjem, a 39% sa naprednim. Osiguravanje odgovornosti za radnje pokazalo je zadovoljavajući nivo stručnosti, pri čemu 48% ima srednje znanje, a 20% napredno znanje.

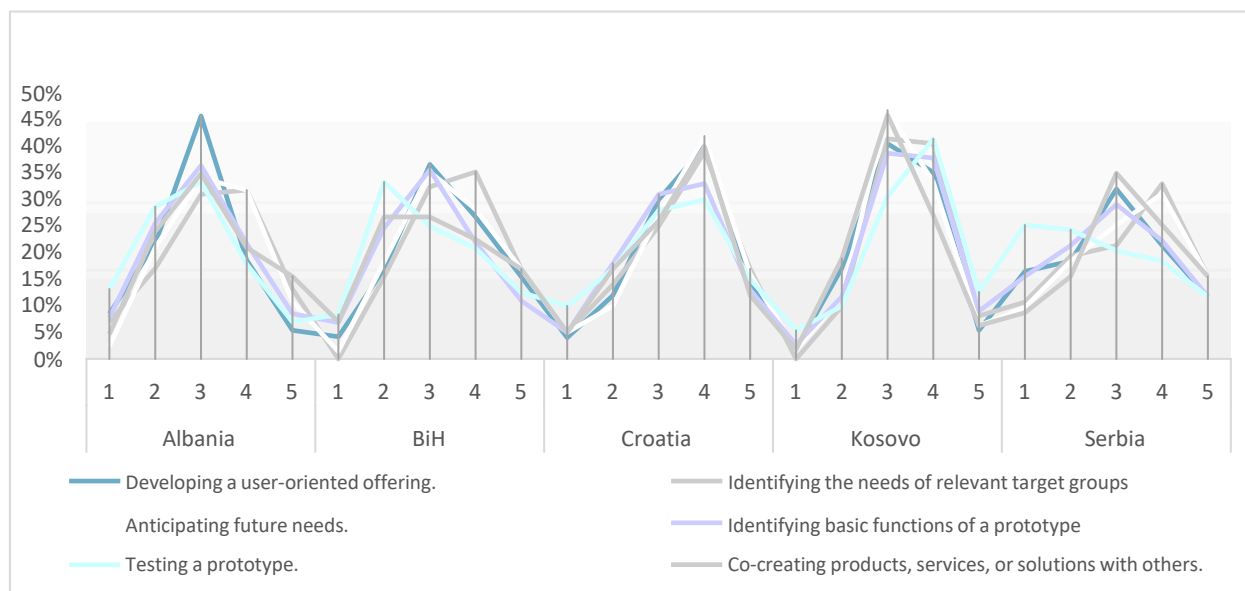
U Srbiji, ispitanici su pokazali pohvalan nivo stručnosti u usvajanju i promovisanju etičkog ponašanja prilikom pretvaranja ideje u akciju, pri čemu je 30% imalo srednje znanje, a 29% napredno. Razmišljanje o održivom uticaju radnji prije njihovog izvršenja takođe je dobilo pozitivne ocjene, pri čemu je 23% imalo srednje znanje, a 35% napredno znanje. Praćenje i procjena uticaja akcija pokazali su relativno viši nivo stručnosti, sa 24% sa srednjom stručnošću, a 26% sa naprednom stručnošću. Osiguravanje odgovornosti za radnje pokazalo je sličan obrazac, pri čemu 27% ima srednje znanje, a 30% napredno znanje.

Sve u svemu, nalazi naglašavaju značaj koji se pridaje etičkom i održivom razmišljanju u preduzetničkom kontekstu u pet zemalja, što ukazuje na pozitivan trend ka odgovornom i društveno svjesnom preduzetništvu..

#6 Dizajn

U anketiranim zemljama, ispitanici su pokazali različite nivoe znanja u kompetenciji dizajna.

Albanija i Hrvatska su pokazale umjereni nivo stručnosti, s fokusom na razvoj ponude orijentirane na korisnike i identifikaciju potreba relevantnih ciljnih grupa. Bosna i Hercegovina i Kosovo su pokazali zadovoljavajuće nivoe stručnosti, naglašavajući razumijevanje principa dizajna usmjerenog na korisnika. Srbija je pokazala solidnu stručnost, posebno u razumijevanju potreba relevantnih ciljnih grupa. Međutim, postoje oblasti koje se mogu poboljšati u svim zemljama, kao što je predviđanje budućih potreba i identifikacija osnovnih funkcija prototipa. Ovi aspekti kompetencije dizajna zahtijevaju dalju pažnju kako bi se poboljšali ukupni nivoi stručnosti

Grafikon 6: Dizajn

U Albaniji, ispitanici su pokazali umjeren nivo znanja u kompetenciji dizajna. Razvoj ponude orijentisane na korisnika dobio je najvišu ocjenu sa 46% stručnosti, što ukazuje na razumijevanje važnosti zadovoljavanja potreba korisnika. Međutim, postoji prostor za poboljšanje u identifikovanju potreba relevantnih ciljnih grupa (31% stručnosti) i predviđanju budućih potreba (34% stručnosti), gdje su nivoi stručnosti bili relativno niži.

U Bosni i Hercegovini ispitanici su pokazali zadovoljavajući nivo znanja u kompetenciji dizajna. Razvijanje ponude orijentisane na korisnika dobilo je ocjenu stručnosti od 36,6%, a prepoznavanje potreba relevantnih ciljnih grupa dobilo je ocjenu stručnosti od 35,2%, što ukazuje na pristup usmjeren na korisnika. Postoji potencijal za daljnje unapređenje u predviđanju budućih potreba (28,2% stručnosti) i identifikaciji osnovnih funkcija prototipa (35,2% stručnosti).

U Hrvatskoj su ispitanici pokazali hvale vrijedan nivo znanja u kompetenciji dizajna. Razvijanje ponude orijentisane na korisnika dobilo je ocjenu stručnosti od 40%, a prepoznavanje potreba relevantnih ciljnih grupa dobilo je ocjenu stručnosti od 39%, naglašavajući njihovo razumijevanje principa dizajna usmjerenog na korisnik. Nivoi stručnosti u predviđanju budućih potreba (42% stručnosti) i identifikaciji osnovnih funkcija prototipa (33% stručnosti) također su bili značajni.

Na Kosovu, ispitanici su pokazali zadovoljavajući nivo stručnosti u kompetenciji dizajna. Razvijanje ponude orijentisane na korisnika dobilo je ocjenu stručnosti od 40,5%, a identficiranje potreba relevantnih ciljnih grupa dobilo je ocjenu stručnosti od 41,4%, što ukazuje na razumijevanje pristupa dizajna usmjerenog na korisnika. Međutim, postoji prostor za poboljšanje u predviđanju budućih potreba (46,8% stručnosti) i testiranju prototipa (41,4% stručnosti), gdje su nivoi stručnosti bili relativno niži.

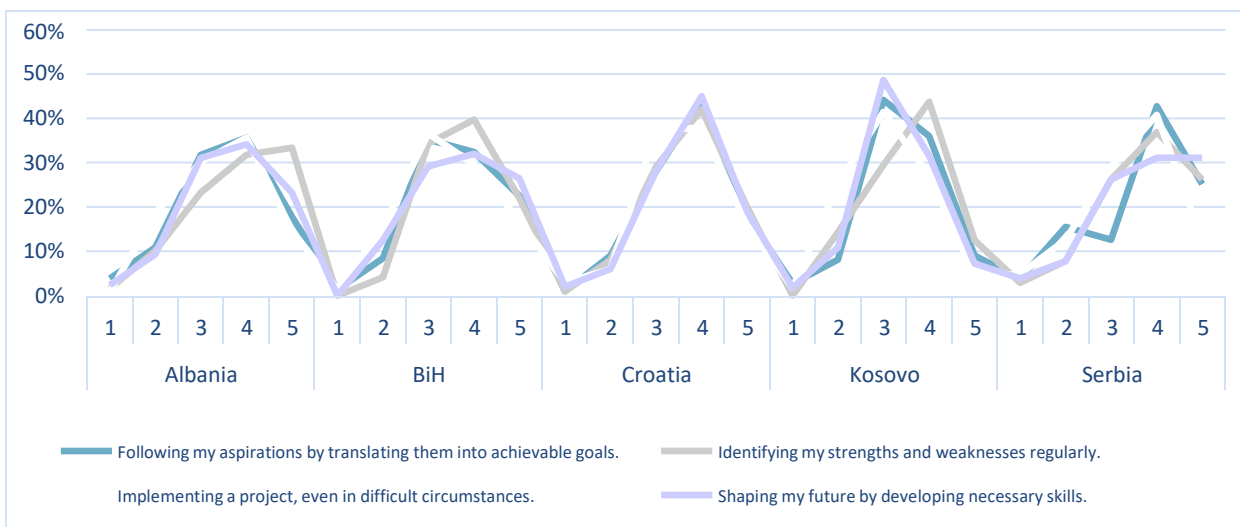
U Srbiji su ispitanici pokazali solidan nivo stručnosti u oblasti dizajna. Razvijanje ponude orijentisane na korisnik dobilo je ocjenu stručnosti od 32%, što ukazuje na značaj koji se pridaje dizajnu usmjerenom na korisnika. Nivoi stručnosti u identifikovanju potreba relevantnih ciljnih grupa (33% stručnosti) i predviđanju budućih potreba (25,1% stručnosti) su bili zadovoljavajući. Postoji potencijal za poboljšanje u identifikaciji osnovnih funkcija prototipa (29,1% stručnosti) i testiranju prototipa (20,4% stručnosti), gdje su nivoi stručnosti bili relativno niži.

Sve u svemu, nalazi ukazuju na rastuću svijest o važnosti pristupa dizajna usmjerenog na korisnika u poduzetništvu. Da bi se dodatno ojačala kompetencija dizajna, neophodno je da pojedinci prodube svoje razumijevanje predviđanja budućih potreba i efikasnog testiranja prototipova. To će omogućiti preduzetnicima da razviju inovativne i korisničke orijentisane ponude koje su u skladu sa zahtjevima njihovih ciljnih tržišta.

#7 Samosvijest i samoefikasnost

Podaci o samosvijesti i samoefikasnosti u anketiranim zemljama otkrivaju općenito pozitivan stav prema ličnom rastu i razvoju u preduzetničkom kontekstu.

Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Kosovo i Srbija su pokazale različite nivoe stručnosti u različitim aspektima samosvesti i samoefikasnosti. Albanija je pokazala snažnu ukupnu stručnost, pokazujući dobar balans u praćenju težnji, samoprocjeni i prilagođavanju teškim situacijama. Bosna i Hercegovina je pokazala proaktivan pristup postavljanju ciljeva i otpornost na izazove. Hrvatska je naglasila samorefleksiju i usklađivanje težnji s praktičnim ciljevima. Kosovo je pokazalo proaktivan stav prema postavljanju ciljeva i samoprocjeni, iako ima prostora za poboljšanje u sprovođenju projekata u teškim okolnostima. Srbija se istakla u svim dimenzijama, pokazujući visok nivo samosvijesti, prilagodljivosti i proaktivnog stava prema ličnom rastu.

Grafikon 7: Samosvijest i samoefikasnost

U Albaniji, ispitanici su pokazali značajan nivo stručnosti u praćenju aspiracija (36%), redovnom identifikovanju snaga i slabosti (33%), implementaciji projekata čak i u teškim okolnostima (36%) i oblikovanju budućnosti kroz razvoj vještina (34%). To ukazuje na snažnu svijest o ličnim ciljevima i sposobnost prilagođavanja i istrajavanja izazovnim situacijama.

Slično, u Bosni i Hercegovini ispitanici su pokazali solidne nivoe znanja u različitim aspektima samosvijesti i samoefikasnosti. Posebno su se istakli u praćenju težnji tako što su ih pretočili u ostvarive ciljeve (32%), redovno identifikovali prednosti i nedostatke (40%) i realizovali projekte čak i u teškim okolnostima (37%). Ovo sugerira proaktivan pristup postavljanju ciljeva i otporan stav u suočavanju s izazovima.

Hrvatska je pokazala uporediv nivo stručnosti, s fokusom na praćenje težnji prevodeći ih u ostvarive ciljeve (44%) i redovito identificirajući prednosti i slabosti (42%). Ovo odražava snažan naglasak na samorefleksiji i sposobnost usklađivanja ličnih težnji sa praktičnim ciljevima.

Na Kosovu, ispitanici su pokazali relativno visoku stručnost u praćenju aspiracija tako što su ih pretočili u ostvarive ciljeve (36%) i redovno identifikovali prednosti i slabosti (44%). Ovo ukazuje na proaktivan pristup postavljanju ciljeva i posvećenost samoprocjeni. Međutim, postoji prostor za poboljšanje u smislu implementacije projekata čak i u teškim okolnostima (27%), što ukazuje na potrebu za razvojem otpornosti i vještina rješavanja problema.

Srbija je pokazala snažan nivo stručnosti u svim dimenzijama samosvijesti i samoefikasnosti. Ispitanici su bili izvrsni u praćenju težnji tako što su ih pretočili u ostvarive ciljeve (43%), redovno identifikovali prednosti i slabosti (37%), implementirali projekte čak i u teškim okolnostima (41%) i oblikovali budućnost kroz razvoj vještina (31%). To ukazuje na visok nivo samosvijesti, prilagodljivosti i proaktivnog stava prema ličnom rastu i razvoju.

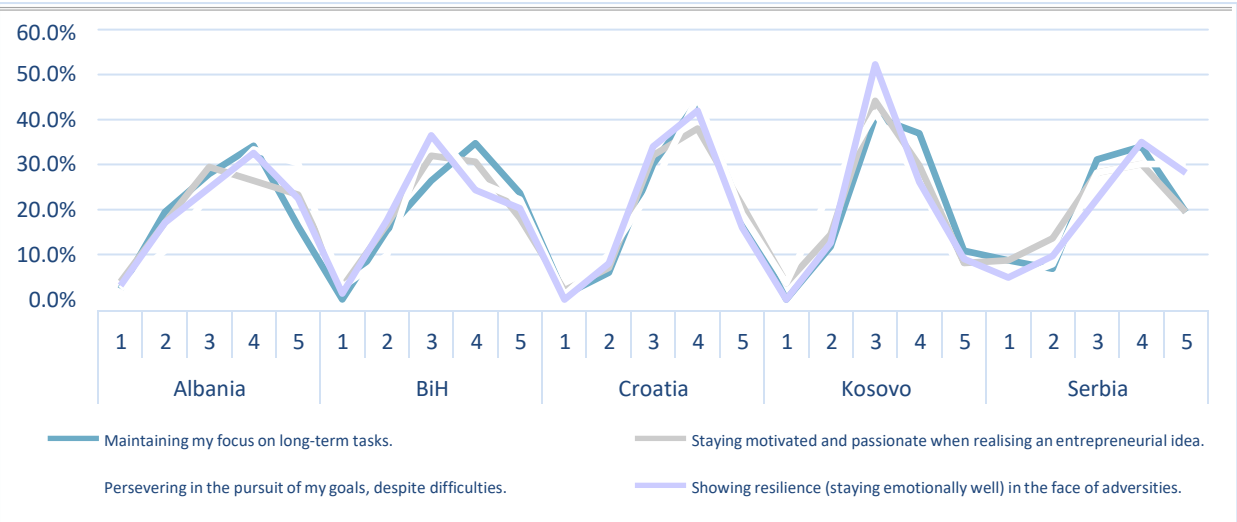
Sve u svemu, nalazi ističu važnost samosvijesti i samoefikasnosti u preduzetničkom kontekstu. Anketirane zemlje su generalno pokazale pozitivan stav prema ovim aspektima, sa različitim stepenom stručnosti. Jačanje ovih

kompetencija može osnažiti preduzetnike da postave jasne ciljeve, efektivno procijene svoje sposobnosti i snala se u izazovima sa otpornošću.

#8 Motivacija i upornost

Podaci o motivaciji i istrajnosti otkrivaju primjetne obrasce u ispitanim zemljama, gdje zemlje pokazuju različite snage u posvećenosti, odlučnosti i otpornosti među mladim preduzetnicima.

Albanija pokazuje snažnu posvećenost dugoročnim zadacima, sa značajnim postotkom pojedinaca koji zadržavaju fokus. Bosna i Hercegovina ističe odlučnost pojedinaca u ostvarivanju svojih ciljeva, čak i u izazovnim okolnostima. Hrvatska pokazuje snažan preduzetnički duh, s visokom stručnošću u održavanju fokusa i ustrajnosti kroz poteškoće. Kosovo obećava u održavanju dugoročnog fokusa, ali ima prostora za poboljšanje u istrajavanju kroz izazove. Srbija pokazuje dobro zaokružen pristup motivaciji i istrajnosti, naglašavajući i fokus i otpornost.

Grafikon 8: Motivacija i istrajnost

U Albaniji, 36% ispitanika pokazuje visoku stručnost u održavanju fokusa na dugoročne zadatke, što ukazuje na snažnu posvećenost njihovim ciljevima. Pored toga, 29,5% pojedinaca u Albaniji pokazuje sposobnost da istraju postizanju svojih ciljeva uprkos poteškoćama, ističući njihovu otpornost pred izazovima.

U Bosni i Hercegovini, 34,7% ispitanika pokazuje visok nivo fokusa na dugoročne zadatke, pokazujući svoju sposobnost da ostanu posvećeni svojim ciljevima. Štaviše, 38,9% pojedinaca u Bosni i Hercegovini pokazuje istrajnost u ostvarivanju svojih ciljeva čak i u teškim okolnostima, ističući svoju odlučnost.

Hrvatska pokazuje snažan preduzetnički duh, pri čemu je 44% ispitanika pokazalo stručnost u održavanju fokusa na dugoročne zadatke, što ukazuje na njihovu predanost i sposobnost postavljanja prioriteta. Uz to, 45% pojedinaca u Hrvatskoj pokazuje otpornost da ustraju u poteškoćama, ističući svoju odlučnost u prevladavanju izazova.

Na Kosovu, 40,5% ispitanika pokazuje visoku stručnost u održavanju fokusa na dugoročne zadatke, pokazujući svoju sposobnost da ostanu posvećeni svojim ciljevima. Međutim, postoji prostor za napredak u istrajavanju kroz izazove, pri čemu je samo 26,1% pojedinaca pokazalo stručnost u ovom aspektu.

Srbija pokazuje dobro zaokružen pristup motivaciji i istrajnosti, pri čemu je 34% ispitanika pokazalo stručnost u održavanju fokusa na dugoročne zadatke. Štaviše, 30,1% pojedinaca u Srbiji pokazuje sposobnost da istraje kroz teškoće, ističući svoju otpornost i odlučnost.

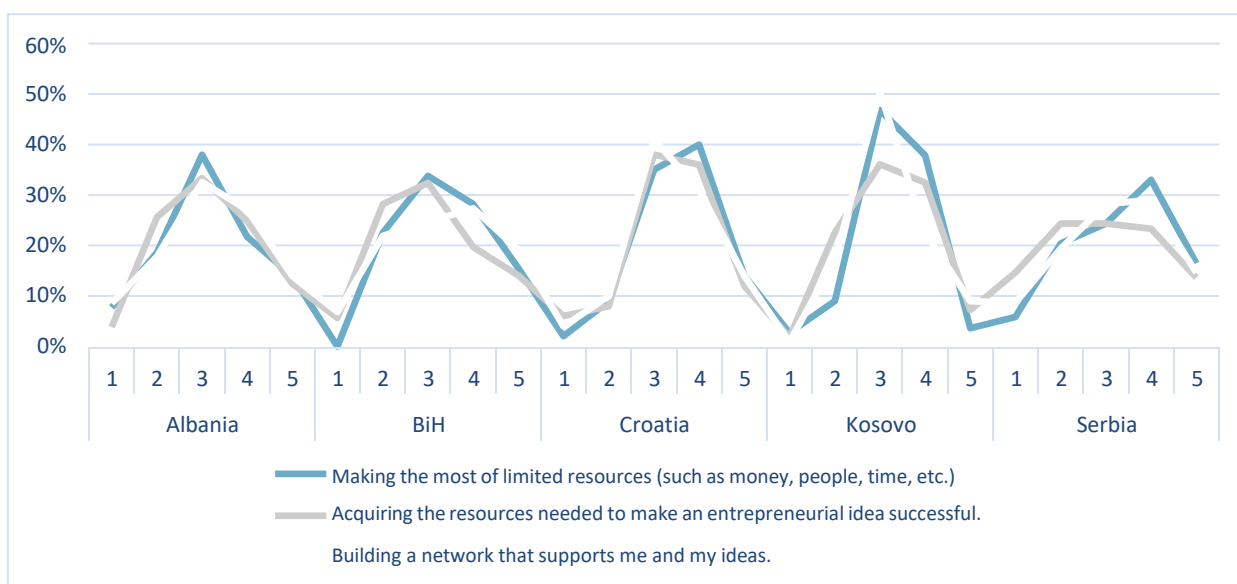
Sve u svemu, ovi nalazi ukazuju na to da pojedinci u ispitanim zemljama posjeduju snažnu motivaciju da ostvare svoje preduzetničke ciljeve. Sposobnost da se zadrži fokus na dugoročnim zadacima i istraje u izazovima je ključna za uspjeh na preduzetničkom putu. Pokazujući odlučnost, otpornost i strast, ovi pojedinci pokazuju kvalitete potrebne za prevazilaženje prepreka i postizanje svojih preduzetničkih težnji. Ali potrebno je iskoristiti ove snage i nastaviti negovati njihovu motivaciju.

#9 Mobiliziranje resursa

U svim ispitanim zemljama postoje značajne razlike u sposobnosti mobilizacije resursa za preduzetničke poduhvate.

Albanija i Hrvatska pokazuju snagu u maksimalnom iskorištavanju ograničenih resursa. Bosna i Hercegovina i Srbija pokazuju solidnu sposobnost pribavljanja potrebnih resursa. Kosovo se ističe u svojoj sposobnosti da maksimalno iskoristi ograničene resurse. Međutim, izgradnja mreže koja podržava preduzetničke ideje je oblast koja zahtijeva poboljšanje u svim zemljama.

Grafikon 9: Mobiliziranje resursa

U Albaniji, pojedinci pokazuju snažnu sposobnost da maksimalno iskoriste ograničene resurse, a 38% pokazuje stručnost u ovom aspektu. Pored toga, 33% ispitanika ima vještinu da stekne neophodne resurse za uspjeh preduzetništva. Međutim, postoji prostor za poboljšanje u izgradnji mreže podrške njihovim idejama, budući da se samo 27% pojedinaca ističe u ovoj oblasti.

Bosna i Hercegovina pokazuje značajnu snagu u maksimalnom iskorištavanju ograničenih resursa, sa 34% pojedinaca koji pokazuju stručnost. Sticanje neophodnih resursa za preduzetnički uspjeh je takođe jaka strana, sa 32% ispitanika koji su pokazali stručnost. Izgradnja mreže podrške je oblast koja bi mogla imati koristi od dalje pažnje i razvoja, budući da se samo 26% pojedinaca ističe u ovom aspektu.

Hrvatska pokazuje visoku stručnost u maksimalnom iskorištavanju ograničenih resursa, sa 35% pojedinaca koji su izvrsni u ovom aspektu. Sticanje resursa za preduzetnički uspjeh je takođe jaka strana, sa 36% koji pokazuje stručnost. Izgradnja mreže koja podržava preduzetničke ideje područje je u kojem se pojedinci u Hrvatskoj mogu usredotočiti na daljnje unapređenje, jer samo 31% njih ističe u tom aspektu.

Na Kosovu, pojedinci pokazuju izuzetnu sposobnost da maksimalno iskoriste ograničene resurse, sa 47% izvrsnih u ovoj kompetenciji. Sticanje neophodnih resursa za preduzetnički uspjeh je takođe značajna vještina, sa 36% ispitanika koji su pokazali vještinu. Izgradnja mreže koja podržava njihove ideje zahtijeva više pažnje i razvoja, jer se samo 40% pojedinaca ističe u ovom aspektu.

Srbija ističe solidnu stručnost u maksimalnom iskorištavanju ograničenih resursa, sa 33% ispitanika koji su pokazali ovu vještinu. Sticanje resursa za preduzetnički uspjeh je takođe dobro praktikovano, sa 24% koji pokazuje stručnost. Izgradnja mreže koja podržava preduzetničke ideje je oblast u kojoj pojedinci u Srbiji mogu dodatno da ojačaju svoje sposobnosti, jer se samo 28% ističe u ovom aspektu.

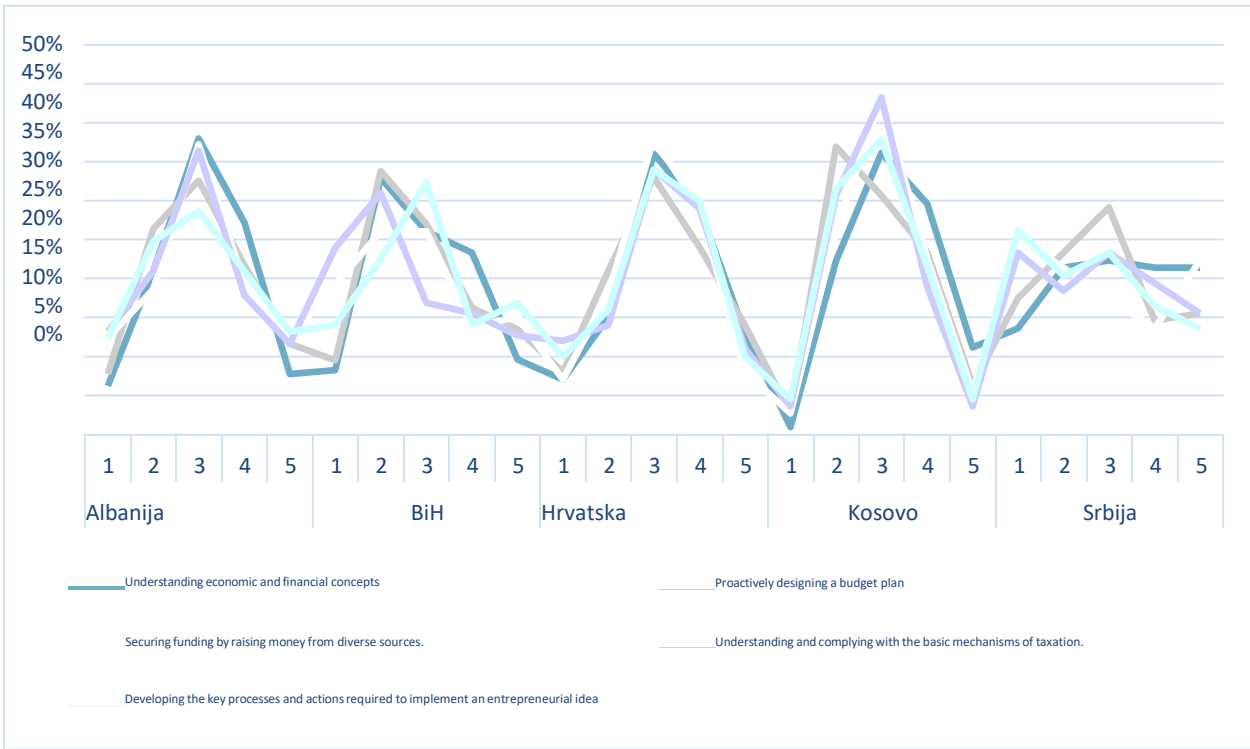
Sve u svemu, ispitane zemlje pokazuju različite stepene stručnosti u mobilizaciji resursa za preduzetničke poduhvate. Iako postoje oblasti za poboljšanje u izgradnji mreža podrške u nekim zemljama, pojedinci širom ovih regiona pokazuju sposobnost da maksimalno iskoriste ograničene resurse i steknu neophodna sredstva za uspjeh preduzetništva. Koristeći svoje snage i baveći se oblastima poboljšanja, pojedinci u ovim zemljama mogu

poboljšati svoje sposobnosti mobilizacije resursa i podstaći povoljnije okruženje za poduzetništvo.

#10 Finansijska i ekonomska pismenost

Nalazi o finansijskoj i ekonomskoj pismenosti ukazuju na prednosti i oblasti za poboljšanje u svim zemljama.

Albanija pokazuje relativno dobro razumijevanje ekonomskih i finansijskih koncepata, ali postoji prostor za poboljšanje u proaktivnom osmišljavanju budžetskih planova i osiguravanju finansiranja iz različitih izvora. Bosna i Hercegovina pokazuje solidno razumijevanje ekonomskih i finansijskih koncepata, ali postoji potreba za unapređenjem vještina finansijskog planiranja i istraživanjem alternativnih opcija finansiranja. Hrvatska pokazuje dobro razumijevanje ekonomskih i finansijskih koncepata, s mogućnostima za jačanje sposobnosti finansijskog planiranja i sticanja sredstava. Kosovo pokazuje umjerenu stručnost u ekonomskoj i finansijskoj pismenosti, sa potrebom za poboljšanjem planiranja budžeta i diversifikacijom izvora finansiranja. Srbija pokazuje uravnoteženo razumijevanje ekonomskih i finansijskih koncepata, ali treba da se fokusira na unapređenje veština pribavljanja sredstava.

Grafikon 10: Finansijska i ekonomska pismenost

U Albaniji, iako postoji pristojan nivo znanja (38%) u razumijevanju ekonomskih i finansijskih koncepata, postoji prostor za poboljšanje u drugim aspektima. Sposobnost proaktivnog dizajniranja budžetskog plana je relativno niska i iznosi 22%, što ukazuje na potrebu za poduzetnicima da unaprijede svoje vještine u budžetiranju i finansijskom planiranju. Slično tome, stručnost u obezbjeđivanju finansiranja iz različitih izvora iznosi samo 19%, što ukazuje na potencijalnu oblast za rast pristupa finansijskim resursima za preduzetničke poduhvate. Ovi nalazi naglašavaju važnost razvoja snažnog razumijevanja finansijskih koncepata i sticanja potrebnih vještina za efikasno upravljanje resursima u Albaniji.

U Bosni i Hercegovini (BiH), razumijevanje ekonomskih i finansijskih koncepata je relativno visoko i iznosi 33%, što ukazuje na pristojan nivo stručnosti. Međutim, postoji mogućnost za poboljšanje u drugim oblastima. Stručnost u proaktivnom dizajniranju budžetskog plana iznosi 27%, što ukazuje na potrebu da poduzetnici ojačaju svoje vještine finansijskog planiranja. Pored toga, stručnost u obezbjeđivanju finansiranja iz različitih izvora je relativno umjerena sa 26%, što ukazuje na potencijal za preduzetnike da istraže alternativne opcije finansiranja i diversifikuju svoja finansijska sredstva. Ovi nalazi naglašavaju važnost sticanja sveobuhvatne finansijske i ekonomske pismenosti poduzetnika u BiH kako bi efikasno upravljali svojim poduhvatima.

U Hrvatskoj postoji solidno razumijevanje ekonomskih i finansijskih koncepata, sa znanjem od 36%. Međutim, postoje oblasti koje se mogu dalje razvijati. Sposobnost obezbjeđivanja finansiranja je relativno niska i iznosi 38%, što ukazuje na potrebu za poduzetnicima da poboljšaju svoju sposobnost pristupa finansijskim resursima i privlače investicije. Jačanje vještina finansijskog planiranja, na što ukazuje i stručnost od 33% u proaktivnom osmišljavanju proračunskog plana, također bi doprinijelo uspjehu poduzetničkih poduhvata u Hrvatskoj. Ovi nalazi naglašavaju važnost sticanja finansijske i ekonomske pismenosti preduzetnika u Hrvatskoj kako bi se učinkovito snašli u finansijskim aspektima svojih poduhvata.

Na Kosovu, stručnost u razumijevanju ekonomskih i finansijskih koncepata je umjerena i iznosi 36%. Međutim, ima prostora za napredak u drugim oblastima. Sposobnost proaktivnog dizajniranja budžetskog plana je relativno niska i iznosi 30%, što ukazuje na potrebu da preduzetnici razviju snažne vještine finansijskog planiranja kako bi efikasno upravljali svojim resursima. Osim toga, stručnost u obezbjeđivanju finansiranja iz različitih izvora iznosi 22%, što ukazuje na potencijal za preduzetnike da istraže različite opcije finansiranja i prošire svoje finansijske mreže. Ovi nalazi naglašavaju važnost da preduzetnici na Kosovu steknu finansijsku i ekonomsku pismenost kako bi donosili informisane finansijske odluke i obezbijedili neophodne resurse za svoje poduhvate.

U Srbiji postoji relativno uravnotežen nivo znanja u razumijevanju ekonomskih i finansijskih koncepata, sa umjerenim nivoom od 22%. Međutim, postoje područja koja zahtijevaju pažnju. Sposobnost obezbjeđivanja finansiranja je relativno niska i iznosi 17%, što ukazuje na potrebu za preduzetnicima da poboljšaju svoju sposobnost prikupljanja sredstava za svoje poduhvate. Unapređenje vještina finansijskog planiranja, na šta ukazuje i stručnost od 29% u proaktivnom kreiranju budžetskog plana, također bi doprinijelo uspjehu preduzetničkih poduhvata u Srbiji. Ovi nalazi naglašavaju važnost sticanja sveobuhvatne finansijske i ekonomske pismenosti preduzetnika u Srbiji kako bi efikasno upravljali svojim poduhvatima i donosili informisane finansijske odluke.

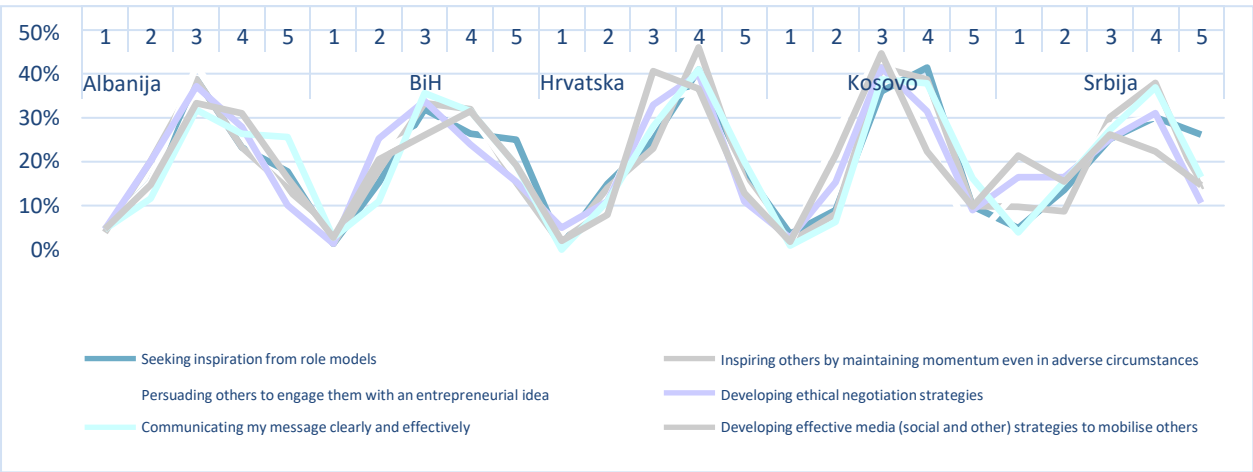
Sve u svemu, nalazi u ovim zemljama naglašavaju značaj finansijske i ekonomske pismenosti za uspješno preduzetništvo. Sticanje snažnog razumijevanja ekonomskih i finansijskih koncepata, proaktivno osmišljavanje budžetskih planova, osiguranje finansiranja iz različitih izvora i razvoj ključnih procesa i akcija potrebnih za implementaciju su ključne vještine za preduzetnike da efikasno upravljaju svojim poduhvatima i donose

informirane finansijske odluke. Jačanje finansijske i ekonomske pismenosti među preduzetnicima u ovim zemljama doprinijelo bi rastu i uspjehu preduzetničkih poduhvata.

#11 Mobilizacija drugih

U svim zemljama postoji snažno prepoznavanje važnosti traženja inspiracije od uzora i inspirisanja drugih, demonstrirajući preduzetnički nagon za motivisanje i mobilizaciju pojedinaca. Međutim, postoje varijacije u nivoima znanja uočene u različitim zemljama.

Hrvatska se ističe s relativno visokim postotkom uvjeravanja drugih da se uključe u preduzetničke ideje, što ukazuje na snažne vještine uvjeravanja među preduzetnicima u zemlji. Albanija i Kosovo takođe pokazuju obećavajući procenat traženja inspiracije od uzora i inspirisanja drugih, sugerišući proaktivan pristup mobilizaciji podrške. Međutim, postoji prostor za poboljšanje u razvoju etičkih pregovaračkih strategija u svim zemljama, uključujući Bosnu i Hercegovinu i Srbiju.

Grafikon 11: Mobilizacija drugih

U Albaniji, nalazi pokazuju da se preduzetnici značajno fokusiraju na traženje inspiracije od uzora (39%), inspirisanje drugih u nepovoljnim okolnostima (39%) i ubjeđivanje drugih da se uključe u njihove preduzetničke ideje (42%). Međutim, postoji potreba za daljim razvojem u razvoju etičkih pregovaračkih strategija (28%). Efikasna komunikacija (32%) i medijske strategije (33%) su takođe oblasti na kojima preduzetnici mogu da rade kako bi efikasnije mobilisali druge.

U Bosni i Hercegovini je značajan naglasak na traženju inspiracije od uzora (32%) i inspiriranju drugih čak i u nepovoljnim okolnostima (33%). Preduzetnici takođe pokazuju poštenu sposobnost da ubjede druge da se uključe u njihove ideje (31%). Međutim, postoji potreba za poboljšanjem razvoja etičkih pregovaračkih strategija (24%) i efektivne komunikacije kroz medijske strategije (26%).

U Hrvatskoj preduzetnici pokazuju snažnu sklonost traženju inspiracije od uzora (41%) i inspirisanju drugih u nepovoljnim okolnostima (46%). Oni takođe pokazuju razumnu stručnost u ubjeđivanju drugih da se uključe u njihove preduzetničke ideje (34%). Međutim, postoji prostor za poboljšanje u razvoju etičkih strategija pregovaranja (40%) kako bi se drugi efektivno mobilizirali. Efikasna komunikacija (41%) i medijske strategije (40,6%) su oblasti koje se mogu unaprijediti.

Na Kosovu, preduzetnici pokazuju značajan fokus na traženju inspiracije od uzora (36%) i inspirisanja drugih u nepovoljnim okolnostima (41%). Međutim, postoji potreba za daljim poboljšanjem u uvjeravanju drugih da se uključe u njihove ideje (46%) i razvoju etičkih strategija pregovaranja (41%). Efikasna komunikacija (38,7%), kao i u pogledu jasnoće poruke, tako i medijskih strategija, oblasti su koje se mogu unaprijediti (44,6%).

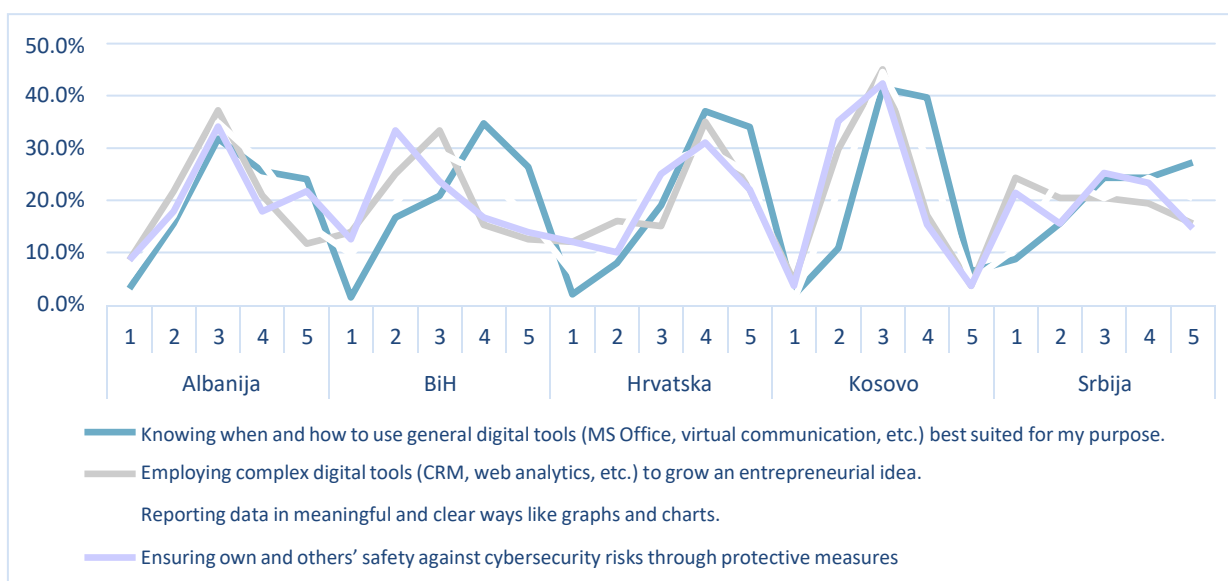
U Srbiji, preduzetnici pokazuju snažan naglasak na traženju inspiracije od uzora (30,1%) i inspirisanja drugih (37,9%), ističući svoju sposobnost da održe zamah u nepovoljnim okolnostima. Iako postoji stručnost u uvjeravanju drugih da se uključe u njihove ideje (28,2%), postoji potreba za razvojem etičkih strategija pregovaranja (31,1%). Efikasna komunikacija (36,9%), uključujući jasnu isporuku poruka, i medijske strategije su oblasti koje se mogu dodatno ojačati (26,2%).

Sve u svemu, nalazi ističu važnost traženja inspiracije, inspirisanja drugih i ubjeđivanja da se angažuju sa preduzetničkim idejama širom pomenutih zemalja. Preduzetnici mogu imati koristi od fokusiranja na razvoj etičkih strategija pregovaranja i unapređenje svojih komunikacijskih vještina, posebno u smislu jasnoće poruke i učinkovitih medijskih strategija. Poboljšanje komunikacijskih vještina može pomoći preduzetnicima da efikasno artikulišu svoje ideje, angažuju zainteresovane strane i izgrade snažnu mrežu podrške. Poboljšanjem svoje sposobnosti da mobilišu druge, preduzetnici mogu izgraditi jače mreže, dobiti podršku za svoje poduhvate i povećati svoje šanse za preduzetnički uspjeh. Poboljšanje ovih vještina može doprinijeti izgradnji povjerenja, njegovanju pozitivnih odnosa i pregovaranju o obostrano korisnim partnerstvima.

#12 Digitalni menadžment

Podaci otkrivaju varijacije u nivou znanja o digitalnom menadžmentu među poduzetnicima u različitim zemljama.

Albanija pokazuje relativno visok nivo razumijevanja i korištenja općih i složenih digitalnih alata, iako izvještavanje podataka i osiguravanje mjera kibernetičke sigurnosti pokazuju prostor za poboljšanje. Bosna i Hercegovina pokazuje mješovite performanse, s relativno visokim razumijevanjem općenitih digitalnih alata, ali nižom stručnošću u korištenju složenih alata i osiguravanju cyber sigurnosti. Hrvatska pokazuje snažno poznavanje općih i složenih digitalnih alata, kao i kompetentno izvještavanje o podacima, dok bi mjere kibernetičke sigurnosti mogle biti dodatno ojačane. Kosovo pokazuje dobro razumijevanje opštih digitalnih alata i sposobnost da efikasno koristi složene alate, iako izvještavanje podataka i mjere sajber bezbjednosti zahtijevaju više pažnje. Srbija pokazuje srednji nivo razumijevanja i korištenja digitalnih alata, uz pristojne vještine izveštavanja i svijest o sajber bezbjednosti.

Grafikon 12: Digitalni menadžment

U Albaniji, 31,8% preduzetnika ima srednji nivo razumijevanja opštih digitalnih alata, a 37,2% može da koristi složene digitalne alate za razvoj svojih preduzetničkih ideja. Međutim, samo 27,1% je stručno izvještavanje o podacima na smislen način, a 17,8% osigurava svoju i tuđu sigurnost od rizika kibernetičke sigurnosti.

U Bosni i Hercegovini (BiH), 34,7% preduzetnika ima napredno razumijevanje općenitih digitalnih alata, dok samo 15,3% može efikasno koristiti složene digitalne alate. Što se tiče podataka izvještavanja, 29,2% to može učiniti na smislen i jasan način, a 16,7% osigurava mjere sajber sigurnosti.

U Hrvatskoj 37% preduzetnika ima napredno razumijevanje općenitih digitalnih alata, a 35% može učinkovito koristiti složene digitalne alate. Osim toga, 30% je stručno u izvještavanju o podacima, ali samo 31% osigurava mjere sajber sigurnosti.

Na Kosovu, 41,4% preduzetnika ima srednji nivo razumijevanja opštih digitalnih alata, dok 45% može efikasno koristiti složene digitalne alate. Međutim, samo 28,2% je stručno u izvještavanju o podacima, a 42,3% osigurava mjere sajber sigurnosti.

U Srbiji 24,3% preduzetnika ima srednji nivo razumijevanja opštih digitalnih alata, a 20,4% može efikasno da koristi složene digitalne alate. Pored toga, 24,3% je stručno u izvještavanju o podacima, a 23,3% osigurava mjere sajber sigurnosti.

Nalazi ističu različite nivoe znanja u digitalnom menadžmentu među preduzetnicima u svakoj zemlji. Dok neki preduzetnici pokazuju napredne vještine u korištenju digitalnih alata i podataka za izvještavanje, drugi pokazuju prostor za poboljšanje. Ključno je poboljšati kompetencije digitalnog upravljanja, uključujući razumijevanje i učinkovito korištenje općih i složenih digitalnih alata, izvještavanje o podacima na smislen način i osiguravanje mjera kibernetičke sigurnosti. Jačanje ovih kompetencija osnažiće preduzetnike da se efikasnije snalaze u digitalnom okruženju i da iskoriste mogućnosti koje pružaju digitalne tehnologije.

#13 Preuzimanje inicijative

Nalazi studije ukazuju na to da preduzetnici širom ovih zemalja posjeduju proaktivan način razmišljanja kada govore o preuzimanju inicijative.

Albanija pokazuje značajan procenat preduzetnika koji pokazuju jak osećaj odgovornosti, sposobnost da rade nezavisno i proaktivan stav u iskorištavanju novih prilika. Bosna i Hercegovina (BiH) pokazuje značajan postotak preduzetnika koji pokazuju proaktivan pristup, preuzimaju odgovornost za svoje zadatke, rade samostalno kada je potrebno i aktivno pokreću akciju na novim idejama. Hrvatska se ističe značajnim postotkom preduzetnika kojima je prioritet preuzimanje odgovornosti, samostalan rad i pokretanje akcije na novim idejama, što ukazuje na proaktivan i samostalan poduzetnički način razmišljanja. Kosovo pokazuje značajan procenat preduzetnika koji pokazuju osjećaj odgovornosti, sposobnost da rade nezavisno i spremnost da pokrenu akciju na novim idejama, ističući svoj proaktivan i samomotivisan pristup. Srbija otkriva značajan procenat preduzetnika koji pokazuju snažan osjećaj odgovornosti, visok stepen samostalnosti u radu i proaktivan stav u ostvarivanju novih ideja i mogućnosti.

1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Albania					BiH					Croatia					Kosovo					Serbia				

Grafikon 13: Preuzimanje inicijative

U Albaniji, oko 35,7% preduzetnika pokazuje visok nivo stručnosti u preuzimanju odgovornosti tokom obavljanja zadataka. Oni preuzimaju vlasništvo nad svojim radom i odgovorni su za svoja djela. Štaviše, 41,1% preduzetnika u Albaniji posjeduje sposobnost da samostalno radi kada je to potrebno. Mogu preuzeti inicijativu i raditi samostalno bez stalnog nadzora. Pored toga, 34,1% preduzetnika u Albaniji pokazuje proaktivan stav u pokretanju akcije na novim idejama i mogućnostima. Oni aktivno traže i kapitaliziraju preduzetničke izgledе.

U Bosni i Hercegovini (BiH) 32,4% preduzetnika pokazuje jak osjećaj odgovornosti prilikom obavljanja zadataka. Oni razumiju važnost preuzimanja vlasništva i ispunjavanja svojih obaveza. Nadalje, 38,0% preduzetnika u BiH pokazuje sposobnost samostalnog rada kada je to potrebno. Oni su samopouzdana i sposobni da preuzmu zadatke bez opsežnog vođenja. Uz to, 38,0% preduzetnika u BiH pokazuje proaktivan pristup u pokretanju akcija na novim idejama i mogućnostima. Oni aktivno slijede inovativne koncepte i kapitaliziraju preduzetničke mogućnosti.

U Hrvatskoj značajan postotak preduzetnika, 53,0%, pokazuje visoku razinu odgovornosti u obavljanju poslova. Svoje dužnosti shvataju ozbiljno i osiguravaju da se one efikasno izvršavaju. Štaviše, 50,0% preduzetnika u Hrvatskoj posjeduje sposobnost samostalnog rada kada je to potrebno. Oni su samomotivisani i sposobni da izvršavaju zadatke bez stalnog nadzora. Osim toga, 46,7% preduzetnika u Hrvatskoj pokazuje proaktivan stav u pokretanju djelovanja na novim idejama i mogućnostima. Oni aktivno slijede inovativne poduhvate i iskorištavaju preduzetničke izgledе.

Na Kosovu, 51,4% preduzetnika ispoljava snažan osjećaj odgovornosti tokom obavljanja zadataka. Oni preuzimaju vlasništvo nad svojim odgovornostima i osiguravaju njihov završetak. Štaviše, 50,0% preduzetnika na Kosovu pokazuje sposobnost da rade nezavisno kada je to potrebno. Oni su sami sebi dovoljni i sposobni da rade autonomno. Pored toga, 44,1% preduzetnika na Kosovu pokazuje proaktivan pristup u pokretanju akcije na novim idejama i mogućnostima. Oni aktivno traže i kapitalizuju preduzetničke mogućnosti.

U Srbiji 35,9% preduzetnika pokazuje visok nivo odgovornosti u obavljanju poslova. Svoje obaveze shvataju ozbiljno i osiguravaju njihovo uspješno izvršenje. Štaviše, impresivnih 54,4% preduzetnika u Srbiji posjeduje sposobnost da samostalno radi kada je to potrebno. Samostalni su i ističu se u zadacima koji zahtijevaju autonomiju. Pored toga, 29,1% preduzetnika u Srbiji pokazuje proaktivan stav u pokretanju akcije na novim idejama i mogućnostima. Oni aktivno slijede inovativne poduhvate i kapitaliziraju preduzetničke izgledе.

Nalazi u ovim zemljama naglašavaju rasprostranjenost proaktivnog i samostalnog pristupa među preduzetnicima kada je riječ o preuzimanju inicijative. Pokazuju osjećaj odgovornosti, sposobnost samostalnog rada i spremnost za novim idejama i mogućnostima. Ove karakteristike ukazuju na preduzetnički način razmišljanja koji karakterizira samomotivacija, autonomija i sklonost inovacijama i rastu.

#14 Planiranje i upravljanje

Podaci otkrivaju različite nivoe stručnosti u planiranju i upravljačkim kompetencijama među preduzetnicima u ispitanim zemljama.

Hrvatska se ističe sa značajnim postotkom preduzetnika koji pokazuju snažne vještine u postavljanju ciljeva, pažljivom planiranju i organiziranju, kao i efikasnom određivanju prioriteta zadataka. BiH i Kosovo također pokazuju značajan postotak preduzetnika koji se ističe u ovim oblastima. Albanija i Srbija pokazuju umjerene nivoe znanja, sa značajnim procentom preduzetnika koji posjeduju neophodne vještine. Međutim, još uvijek postoji prostor za poboljšanje u definisanju jasnih i ostvarivih ciljeva, pažljivom planiranju i određivanju prioriteta zadataka u neizvjesnim okolnostima..

Grafikon 14: Planiranje i upravljanje

U Albaniji, 31,0% preduzetnika pokazuje sposobnost da definiše jasne i ostvarive ciljeve, dok 33,3% posjeduje vještine da pažljivo planira i organizuje za uspjeh. Pored toga, 33,3% preduzetnika može definisati prioritete za zadatke, čak i u neizvjesnim okolnostima, a 34,9% je sposobno da razvije održive akcijske planove za svoje preduzetničke ideje.

U Bosni i Hercegovini (BiH), značajan procenat preduzetnika pokazuje stručnost u planiranju i upravljanju. Naime, 31,9% preduzetnika može da definiše jasne i ostvarive ciljeve, dok 36,1% posjeduje vještine da pažljivo planira i organizuje. Štaviše, 32,9% preduzetnika može da definiše prioritete za zadatke u neizvjesnim okolnostima, a 35,2% je sposobno da razvije održive akcijske planove.

Hrvatska se ističe značajnim postotkom preduzetnika koji se ističu u kompetencijama planiranja i upravljanja. Naime, 54,0% preduzetnika pokazuje sposobnost da definiše jasne i ostvarive ciljeve, dok 42,7% posjeduje vještine da pažljivo planira i organizuje za uspjeh. Štaviše, 47,0% preduzetnika može definisati prioritete za zadatke, čak i u neizvjesnim okolnostima, a 43,0% je sposobno da razvije održive akcijske planove.

Kosovo pokazuje značajan procenat preduzetnika koji se ističe u planiranju i upravljanju. Otprilike 45,9% preduzetnika pokazuje sposobnost da definiše jasne i ostvarive ciljeve, dok 43,2% posjeduje vještine da pažljivo planira i organizuje. Pored toga, 45,9% preduzetnika može da definiše prioritete za zadatke u neizvjesnim okolnostima, a 40,5% je sposobno da razvije održive akcijske planove.

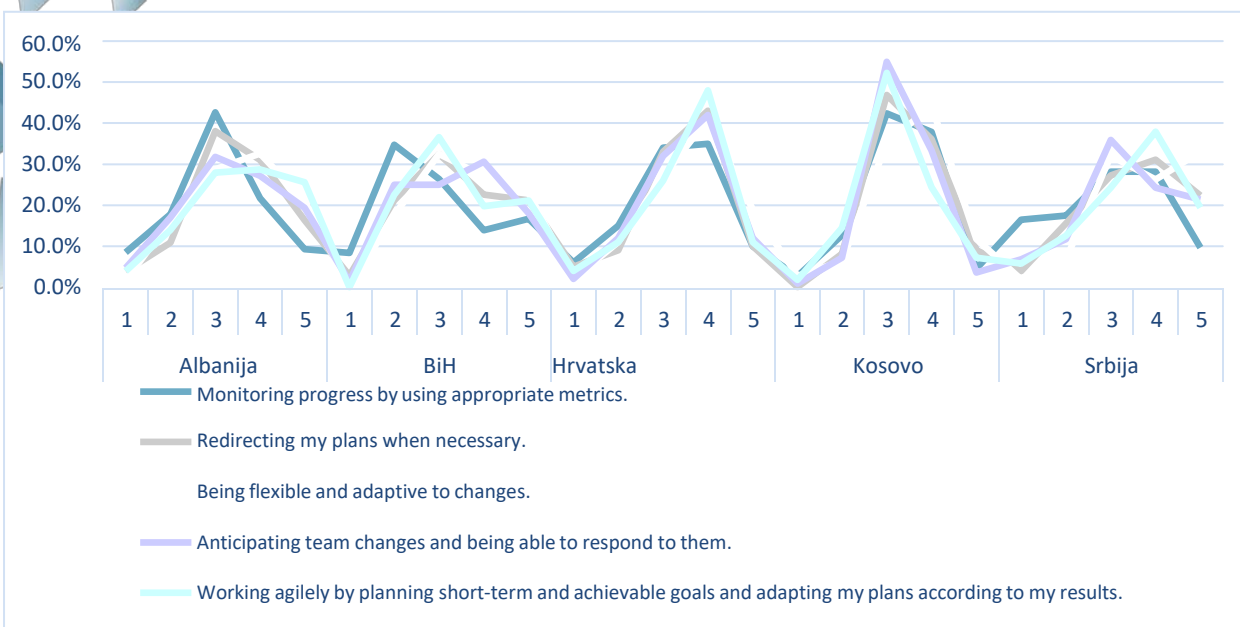
Srbija otkriva značajan procenat preduzetnika koji pokazuju stručnost u oblasti planiranja i upravljanja. Otprilike 32,0% preduzetnika pokazuje sposobnost da definiše jasne i ostvarive ciljeve, dok 26,2% posjeduje vještine da pažljivo planira i organizuje za uspjeh. Štaviše, 29,1% preduzetnika može da definiše prioritete za zadatke, čak u neizvjesnim okolnostima, a 29,1% je sposobno da razvije održive akcijske planove.

Sve u svemu, nalazi sugeriraju da preduzetnici u ovim zemljama posjeduju različite stepene stručnosti u planiranju i kompetencijama upravljanja. Ove vještine su ključne za postavljanje jasnih ciljeva, efikasno organiziranje zadataka, određivanje prioriteta aktivnosti u neizvjesnim situacijama i razvoj održivih akcionih planova. Procenti ukazuju na distribuciju nivoa stručnosti među preduzetnicima u svakoj zemlji, naglašavajući prednosti u planiranju i kompetencijama upravljanja koje su uočene u njihovim preduzetničkim ekosistemima. Napori da se poboljšaju vještine planiranja i upravljanja među preduzetnicima mogu doprinijeti njihovom ukupnom uspjehu i rastu njihovih poduhvata.

#15 Upravljanje procesima

Nalazi otkrivaju varijacije u stručnosti preduzetnika u ispitivanim zemljama u oblasti upravljanja procesima.

Hrvatska se ističe značajnom kompetentnošću u preusmeravanju planova kada je to potrebno i predviđanju promjena tima. Kosovo pokazuje potencijal u praćenju napretka i preusmeravanju planova, dok Srbija pokazuje stručnost u preusmeravanju planova i praćenju napretka korišćenjem odgovarajućih metrika. Međutim, postoji prostor za napredak u svim zemljama kada je u pitanju fleksibilnost i prilagodljivost promjenama

Grafikon 15: Upravljanje procesima

U Albaniji, preduzetnici pokazuju stručnost u praćenju napretka koristeći odgovarajuće metrike (42,6%) i fleksibilnost i prilagodljivost promjenama (28,7%). Međutim, postoji prostor za poboljšanje u preusmjeravanju planova kada je to potrebno (10,9%) i predviđanju promjena tima (17,1%).

Slično, u BiH preduzetnici pokazuju kompetentnost u praćenju napretka (34,7%) i fleksibilnosti i prilagodljivosti promjenama (32,4%). Međutim, postoji potreba za poboljšanjem planova preusmjeravanja kada je to potrebno (21,1%) i predviđanja promjena tima (25,0%).

Hrvatska se ističe sa znatnim postotkom preduzetnika koji pokazuju vještine u preusmjeravanju planova kada je to potrebno (43,0%) i predviđanju promjena tima (32,0%). Međutim, postoji prostor za poboljšanje u praćenju napretka korištenjem odgovarajućih metrika (34,0%) i fleksibilnosti i prilagodljivosti promjenama (27,0%).

Kosovo pokazuje potencijal u praćenju napretka (42,3%) i preusmjeravanju planova kada je to potrebno (46,8%). Međutim, postoji potreba za daljim razvojem vještina fleksibilnosti i prilagođavanja promjenama (35,1%) i predviđanja timskih promjena (55,0%).

U Srbiji, preduzetnici pokazuju vještinu u preusmjeravanju planova kada je to potrebno (31,1%) i praćenju napretka korištenjem odgovarajućih metrika (28,2%). Također pokazuju fleksibilnost i prilagodljivost promjenama (32,0%) i sposobnost predviđanja timskih promjena (35,9%). Međutim, postoji mogućnost za poboljšanje agilnosti rada planiranjem kratkoročnih ciljeva i prilagođavanjem planova prema rezultatima (24,3%).

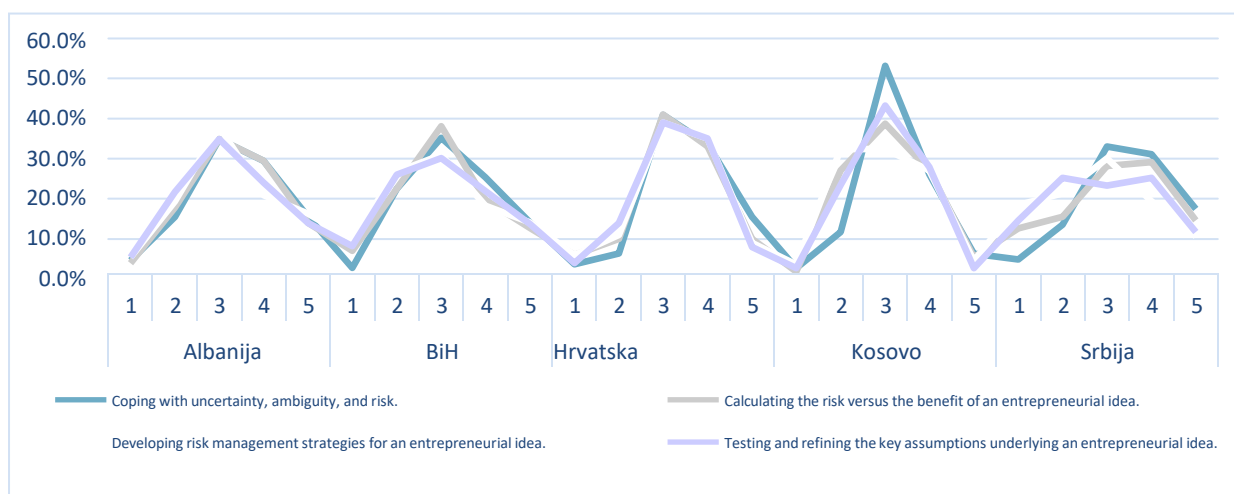
Sve u svemu, upravljanje procesima igra ključnu ulogu u preduzetničkom uspjehu. Preduzetnici koji mogu efikasno pratiti napredak, preusmjeravati planove kada je to potrebno, prilagođavati se promjenama i predviđati promjene tima bolje su pozicionirani za uspjeh. Poboljšanje vještina upravljanja procesima može doprinijeti poboljšanju efikasnosti, produktivnosti i sposobnosti za

postizanje željenih rezultata u preduzetničkim nastojanjima.

#16 Suočavanje s neizvjesnošću, dvosmislenošću i rizikom

Podaci otkrivaju različite nivoe stručnosti u suočavanju sa neizvjesnošću, dvosmislenošću i rizikom među preduzetnicima širom ispitivanih zemalja.

Hrvatska se ističe sa većim procentom preduzetnika koji pokazuju kompetentnost u ovoj oblasti, dok Kosovo pokazuje veliki potencijal, ali ima prostora za poboljšanje u preciziranju ključnih pretpostavki. Albanija i Bosna i Hercegovina pokazuju umjerene nivoe znanja, dok Srbija pokazuje razuman nivo u svim aspektima suočavanja s neizvjesnošću.

Grafikon 16: Suočavanje sa neizvjesnošću, dvosmislenošću i rizikom

U Albaniji, 34,9% preduzetnika pokazuje umjeren nivo stručnosti u suočavanju sa neizvjesnostima i rizicima. Oni su u stanju da izračunaju rizik naspram koristi od preduzetničke ideje i razviju strategije upravljanja rizikom. Međutim, postoji prostor za poboljšanje u testiranju i prečišćavanju ključnih pretpostavki koje su u osnovi njihovih ideja.

U Bosni i Hercegovini 35,2% preduzetnika pokazuje sposobnost da se nosi sa neizvjesnošću i rizikom. Oni pokazuju razumijevanje važnosti procjene rizika u odnosu na korist svojih ideja i imaju određenu sposobnost da razviju strategije upravljanja rizikom. Međutim, postoji potreba za daljim razvojem u prečišćavanju ključnih pretpostavki, koje mogu poboljšati ukupni uspjeh njihovih preduzetničkih poduhvata.

Hrvatska se ističe većom stručnošću u suočavanju s neizvjesnošću, dvosmislenošću i rizikom, jer 40,9% preduzetnika pokazuje tu sposobnost. Oni su vješti u snalaženju u neizvjesnostima i sposobni su u skladu s tim prilagoditi svoje planove. Međutim, postoji potreba za poboljšanjem u procjeni rizika naspram koristi od preduzetničke ideje, što je ključno za donošenje informiranih odluka.

Na Kosovu postoji veliki potencijal za suočavanje sa neizvesnošću i rizikom, pošto 53,2% preduzetnika pokazuje stručnost u ovoj oblasti. Pokazuju sposobnost rješavanja dvosmislenih situacija i prilagođavanja promjenjivim okolnostima. Međutim, postoji prostor za poboljšanje u testiranju i prečišćavanju ključnih pretpostavki na kojima se zasnivaju njihove preduzetničke ideje, što može doprinijeti njihovom dugoročnom uspjehu.

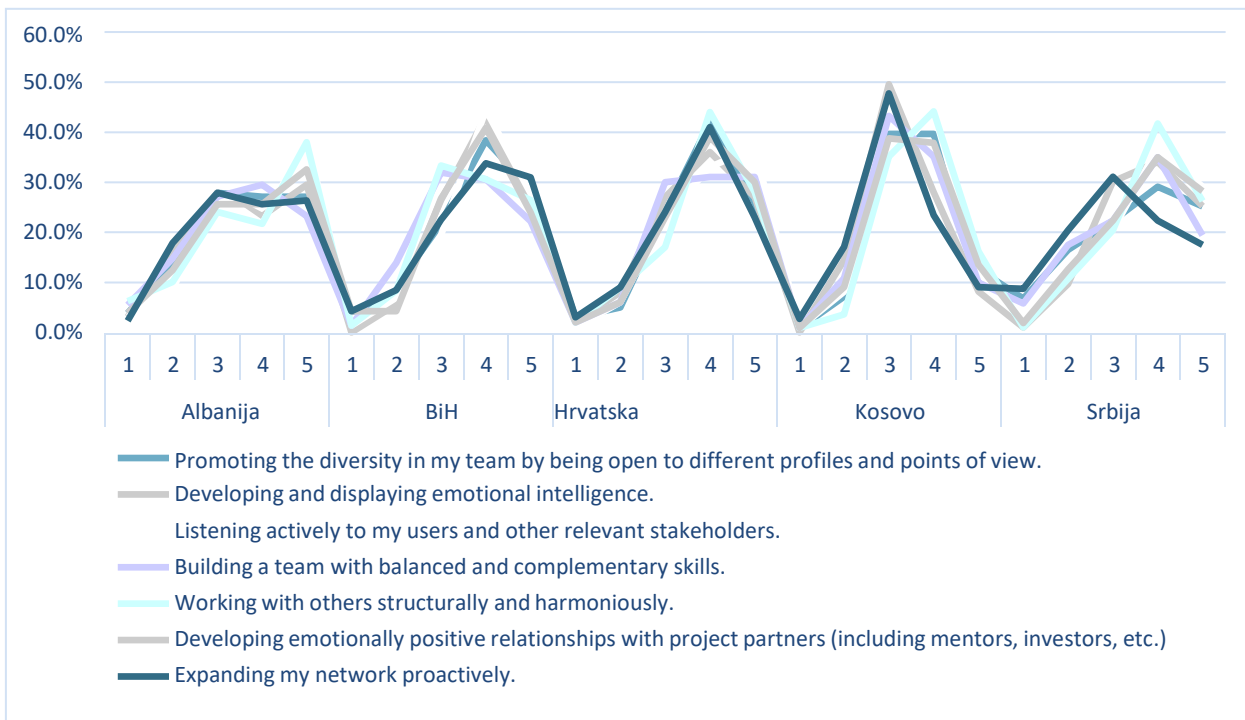
Srbija pokazuje razuman nivo stručnosti u svim aspektima suočavanja sa neizvesnošću, dvosmislenošću i rizikom sa 33,0% preduzetnika koji poseduje ovu kompetenciju. Oni pokazuju razumijevanje važnosti upravljanja neizvjesnostima, izračunavanja rizika i razvoja strategija upravljanja rizikom. Međutim, potrebno je dalje poboljšanje u preciziranju ključnih pretpostavki kako bi se osigurala robusnost njihovih preduzetničkih ideja.

Sve u svemu, jačanje kompetencija vezanih za suočavanje sa neizvjesnošću, dvosmislenošću i rizikom može opremiti preduzetnike vještinama neophodnim za upravljanje neizvjesnostima, donošenje informiranih odluka i efikasno ublažavanje rizika. To može značajno doprinijeti uspjehu i održivosti njihovih preduzetničkih poduhvata.

#17 Rad sa drugima

Kada je u pitanju rad sa drugima, zemlje pokazuju različite snage i oblasti za poboljšanje. Promovisanje različitosti unutar timova se cijeni u svim zemljama.

Albanija, Kosovo i Bosna i Hercegovina pokazuju posebno snažnu stručnost u oblasti promocije različitosti u timu tako što su otvorene za različite profile i tačke gledišta. Razvijanje emocionalne inteligencije je još jedna ključna kompetencija, pri čemu se ističe Kosovo sa najvećim procentom ispitanika koji sebe ocenjuju na naprednom nivou. Aktivno slušanje korisnika i dionika visoko je cijenjeno u svim zemljama, a Hrvatska i Kosovo pokazuju naprednu stručnost u ovoj vještini. Također se naglašava izgradnja uravnoteženih i komplementarnih timova, pri čemu Hrvatska i Albanija pokazuju zapaženu stručnost. Na kraju, proaktivno širenje mreža je fokusna oblast za Albaniju i Kosovo.

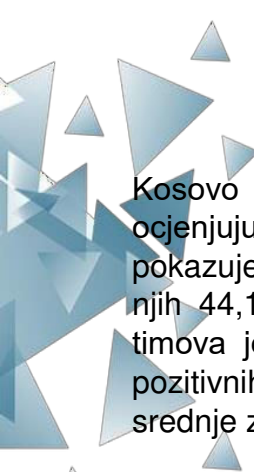

Grafikon 17: Rad sa drugima

U Albaniji je značajan naglasak na promovisanju različitosti unutar timova, sa 27,1% ispitanika koji ovu kompetenciju ocjenjuju na najvišem nivou stručnosti. Razvijanje emocionalne inteligencije također se smatra jakom snagom, a njih 29,5% sebe ocjenjuje na naprednom nivou. Aktivno slušanje korisnika i zainteresovanih strana je još jedna oblast kompetencije, sa 38,8% ispitanika koji pokazuju srednju do naprednu stručnost. Izgradnja izbalansiranih i komplementarnih timova je važna, sa 29,5% koji se ocjenjuju na naprednom nivou. Konačno, proaktivno širenje mreža je područje fokusa, sa 26,4% ispitanika koji pokazuju srednje znanje.

Bosna i Hercegovina pokazuje snagu u promovisanju različitosti unutar timova, sa 38,4% ocjenjujući sebe na naprednom nivou. Razvijanje emocionalne inteligencije je takođe značajna kompetencija, sa 43,1% ispitanika koji pokazuju srednju do naprednu vještinu. Aktivno slušanje korisnika i dionika je visoko cijenjeno, a njih 44,4% sebe ocjenjuje na naprednom nivou. Izgradnja izbalansiranih i komplementarnih timova je oblast fokusa, sa 30,6% koji se ocjenjuju na naprednom nivou. Proaktivno širenje mreža je još jedna oblast kompetencije, sa 31,0% koji pokazuje naprednu stručnost.

Hrvatska ističe harmoničan rad unutar timova, a njih 44,0% sebe ocjenjuje na naprednom nivou. Razvijanje emocionalne inteligencije smatra se važnim, sa 36,0% ispitanika koji pokazuju srednje do napredno znanje. Aktivno slušanje korisnika i dionika se cijeni, a njih 37,0% sebe ocjenjuje na naprednom nivou. Izgradnja izbalansiranih i komplementarnih timova je snaga, sa 31,0% sebe ocjenjuje na naprednom nivou. Konačno, proaktivno širenje mreža je fokusna oblast, sa 41,0% ispitanika koji pokazuju srednju stručnost.

Kosovo stavlja snažan naglasak na promociju različitosti unutar timova, sa 39,6% koji sebe ocjenjuju na naprednom nivou. Razvijanje emocionalne inteligencije smatra se ključnim, a 49,5% pokazuje srednje do napredno znanje. Aktivno slušanje korisnika i dionika je visoko cijenjeno, a njih 44,1% sebe ocjenjuje na naprednom nivou. Izgradnja izbalansiranih i komplementarnih timova je takođe važna, sa 35,1% koji se ocjenjuju na naprednom nivou. Konačno, razvoj pozitivnih odnosa sa projektnim partnerima je fokusna oblast, sa 37,8% ispitanika koji pokazuju srednje znanje.

Srbija pokazuje prednosti u promovisanju različitosti unutar timova, sa 29,1% koji sebe ocenjuje na naprednom nivou. Razvijanje emocionalne inteligencije smatra se važnim, a 34,0% pokazuje srednje do napredno znanje. Aktivno slušanje korisnika i dionika je visoko cijenjeno, a njih 36,9% sebe ocjenjuje na naprednom nivou. Izgradnja izbalansiranih i komplementarnih timova je oblast fokusa, sa 35,0% koji se ocjenjuju na naprednom nivou. Konačno, razvoj pozitivnih odnosa sa projektnim partnerima se smatra važnim, a njih 28,2% sebe ocjenjuje na naprednom nivou.

Poboljšanje ovih kompetencija je od vitalnog značaja za preduzetnike jer im omogućava da efikasno sarađuju, iskoriste različite perspektive, izgrade snažne odnose i njeguju harmonično radno okruženje. Vrijednovanjem i razvojem ovih vještina, preduzetnici mogu stvoriti timove i mreže koji doprinose njihovom ukupnom uspjehu na preduzetničkom putu.

#18 Učenje kroz iskustvo

Širom ispitanih zemalja, preduzetnici pokazuju snažan fokus na učenje kroz iskustvo kao ključnu kompetenciju na njihovom preduzetničkom putu. Razmišljanje o neuspjesima i postignućima dosljedno se prepoznaje kao suštinski aspekt učenja i rasta.

Hrvatska i Srbija pokazuju zapažene nivoe aktivnog angažmana sa mogućnostima da razviju prednosti i otklone slabosti, što ukazuje na proaktivan pristup ličnom rastu među preduzetnicima u ovim zemljama. Razmišljanje o neuspjesima i dostignućima se takođe cijeni u svim zemljama, pri čemu Kosovo i Srbija pokazuju posebno visok procenat u ovom aspektu. Pored toga, učenje iz ličnih iskustava i izvlačenje uvida iz prethodnih iskustava drugih prepoznati su kao važne kompetencije širom svijeta, naglašavajući kolektivnu spremnost da se iskoristi i individualno i kolektivno znanje. Međutim, postoji prostor za poboljšanje u aktivnom uključivanju u mogućnosti za lični rast u zemljama kao što su Albanija i Bosna i Hercegovina.

Grafikon 18: Učenje kroz iskustvo

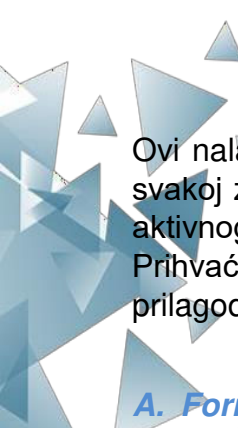
U Albaniji, značajan dio preduzetnika (31,0%) aktivno razmišlja i uči iz neuspjeha i postignuća. Oni također daju prioritet aktivnom angažovanju sa mogućnostima da povećaju svoje snage i smanje slabosti, sa 29,5% koji sebe ocjenjuju na naprednom nivou u ovoj kompetenciji. Učenje iz vlastitih iskustava, kao i izvlačenje uvida iz prethodnih iskustava drugih, smatra se važnim, a 34,1% njih ocjenjuje sebe na srednjem nivou.

U Bosni i Hercegovini, preduzetnici pokazuju sličan način razmišljanja, sa 35,2% koji razmišlja o neuspjesima i postignućima i uči iz njih. Značajan procenat (40,8%) aktivno se bavi mogućnostima da povećaju svoje prednosti i smanje slabosti, što ukazuje na proaktivan pristup ličnom razvoju. Učenje iz vlastitih iskustava (40,8%) i prethodnih iskustava drugih (28,2%) je visoko cijenjeno.

U Hrvatskoj 45,0% preduzetnika daje prednost razmišljanju o neuspjesima i postignućima kao načinu učenja i poboljšanja. Oni se također aktivno bave prilikama da razviju svoje prednosti i otklone slabosti, pri čemu 48,0% sebe ocjenjuje na naprednom nivou. Učenje iz ličnih iskustava (41,0%) i izvlačenje pouka iz tuđih iskustava (32,0%) smatraju se vrijednim kompetencijama.

Na Kosovu, značajan procenat (51,4%) preduzetnika naglašava razmišljanje o neuspjesima i dostignućima kao sredstvo učenja. Dok se aktivno bave mogućnostima za lični rast i razvoj (37,8%) i uče iz sopstvenih iskustava (44,1%), oni imaju za cilj da unaprijede i prilagode svoj preduzetnički pristup.

U Srbiji preduzetnici prepoznaju vrijednost razmišljanja o neuspjesima i dostignućima, a njih 35,9% smatra da su na naprednom nivou u ovoj kompetenciji. Aktivno se angažuju u mogućnosti da povećaju svoje snage i smanje slabosti (37,9%), pokazujući posvećenost ličnom razvoju. Učenje iz ličnih iskustava (34,0%) i izvlačenje uvida iz tuđih iskustava (39,8%) su visoko cijenjeni.

Ovi nalazi naglašavaju preduzetnički način razmišljanja o kontinuiranom učenju i poboljšanju u svakoj zemlji. Preduzetnici širom regiona prepoznaju važnost razmišljanja o prošlim iskustvima, aktivnog uključivanja u lični razvoj i izvlačenja pouka iz ličnih i kolektivnih iskustava. Prihvatanjem kulture učenja kroz iskustvo, preduzetnici mogu poboljšati svoju otpornost, prilagodljivost i ukupnu učinkovitost na preduzetničkom putu.

A. Formalno, informalno i neformalno preduzetničko učenje

Ovaj dio analize ispituje mogućnosti formalnog, informalnog i neformalnog učenja koje su dostupne budućim i postojećim preduzetnicima u regionu. Istražuje obrazovne institucije, programe obuke i inicijative koje pružaju preduzetničko obrazovanje i podršku. Analiza se bavi formalnim obrazovnim sistemom i njihovom inkorporacijom kurseva i programa vezanih za preduzetništvo. Nadalje, istražuje kanale neformalnog učenja kao što su mentorstvo, događaji umrežavanja i preduzetničke zajednice koji doprinose sticanju preduzetničkih znanja i vještina. Na kraju, analiza govori o inicijativama za neformalno učenje, kao što su organizacije za podršku preduzetništvu koje nude ciljanu obuku, mentorstvo i resurse za njegovanje talenata za preduzetništvo.

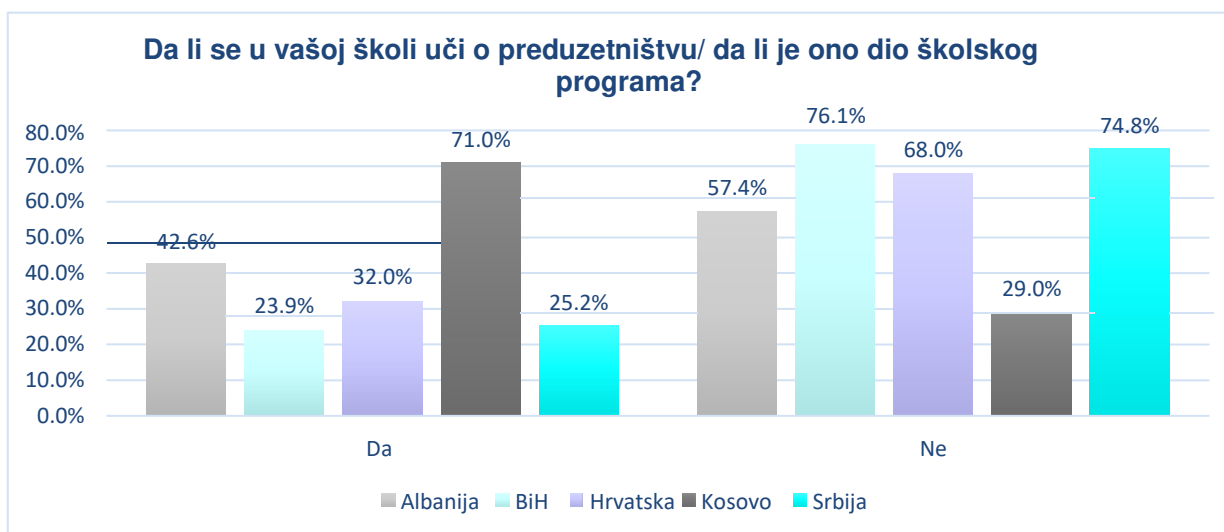
#1 Formalno učenje

Formalno učenje je povezano sa strukturiranim obrazovanjem u učionici koje se nudi u organizovanom okruženju, odnosno u školi, fakultetu ili univerzitetu. To je proces unutar određenog vremenskog okvira, sa ciljevima i nastavnim planom i programom, koji vodi do sticanja diploma ili certifikata.

Albanija i Kosovo imaju relativno veći procenat integracije preduzetničkog obrazovanja u formalne uslove učenja u poređenju sa drugim anketiranim zemljama. Hrvatska i Srbija imaju nižu stopu uključenosti preduzetničkog obrazovanja u svoje školske programe. Uočeni uticaj formalnog preduzetničkog obrazovanja na razvoj vještina varira od zemlje do zemlje, pri čemu Kosovo i Hrvatska pokazuju više nivosa saglasnosti u poređenju sa drugim zemljama.

Uključivanje preduzetničkog obrazovanja

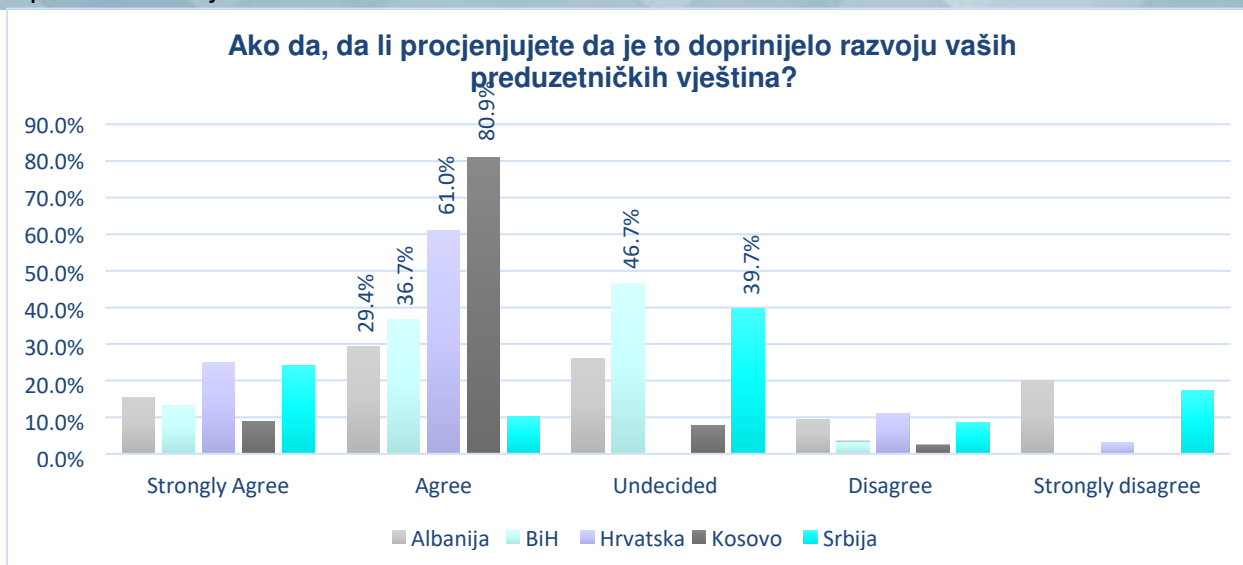
Prikazani podaci pružaju uvid u uključivanje preduzetničkog obrazovanja u okvire formalnog učenja širom anketiranih zemalja. U Albaniji, oko 42,6% ispitanika izjavilo je da se preduzetništvo uči u njihovoj školi ili da je dio školskog programa, dok je preostalih 57,4% navelo da ga nema. Slično tome, u BiH brojke pokazuju niži postotak od 23,9% za integraciju obrazovanja za preduzetništvo, pri čemu je značajna većina od 76,1% izvijestila o njegovom odsustvu. Hrvatska također pokazuje sličan obrazac, pri čemu 32,0% ima preduzetništvo uključeno u školski program, a 68,0% ga nema. Sa druge strane, Kosovo se ističe sa relativno većim procentom od 71,0% koji izveštava o prisustvu preduzetničkog obrazovanja, u poređenju sa 29,0% koji ga nemaju. U Srbiji je samo 25,2% ispitanika navelo uključivanje preduzetničkog obrazovanja, dok je većina, njih 74,8%, izjavila da nema.

Grafikon 19: Uključivanje preduzetničkog obrazovanja

Zapaženi uticaj na razvoj vještina

Nadalje, podaci također istražuju uočeni uticaj preduzetničkog obrazovanja na razvoj vještina među ispitanicima koji su mu imali pristup. U Albaniji, 44,7% se u potpunosti složilo ili složilo da je takvo obrazovanje doprinijelo razvoju njihovih preduzetničkih vještina, dok je 29,4% bilo neodlučno, a 29,4% se ne slaže ili se u potpunosti ne slaže. U BiH se veći udio od 50,0% u potpunosti slaže ili slaže, pri čemu je 46,7% neodlučno, a samo 3,3% se ne slaže ili se u potpunosti ne slaže. Hrvatska je izjavila da se 86,0% ispitanika potpuno slaže ili slaže, dok je 14,0% izrazilo neslaganje ili snažno neslaganje. Kosovo je pokazalo visok nivo slaganja, sa 89,9% koji se u potpunosti slaže ili slaže, a samo mali procenat od 2,2% se ne slaže ili u potpunosti ne slaže. U Srbiji se 34,4% u potpunosti slaže ili slaže, 39,7% je neodlučno, a 26,0% se ne slaže ili u potpunosti ne slaže. Ovi nalazi bacaju svjetlo na uočenu efikasnost formalnog preduzetničkog obrazovanja u doprinosu razvoju preduzetničkih vještina među studentima u ispitanim zemljama.

Grafikon 20: Uočeni uticaj na razvoj vještina

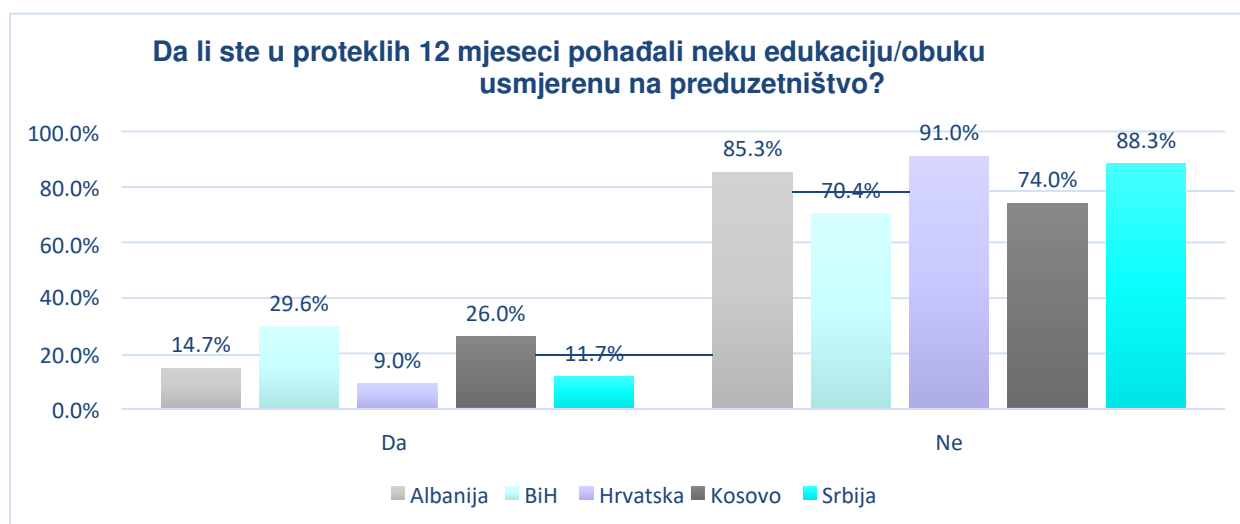
#2 Neformalno učenje

Neformalno učenje pružaju institucije koje uključuju javne institucije, sindikate, medijske organizacije, nevladine organizacije, javno-privatna partnerstva i međunarodne agencije.

Hrvatska ima najveću stopu učešća u aktivnostima neformalnog učenja fokusiranih na preduzetništvo, dok Albanija ima najnižu. Kolaborativno učenje i pristupi zasnovani na problemima se obično navode u aktivnostima neformalnog učenja širom zemalja. Uočeni uticaj aktivnosti neformalnog učenja na razvoj vještina pokazuje viši nivo saglasnosti na Kosovu i u Hrvatskoj u poređenju sa drugim zemljama.

Učešće u aktivnostima neformalnog učenja

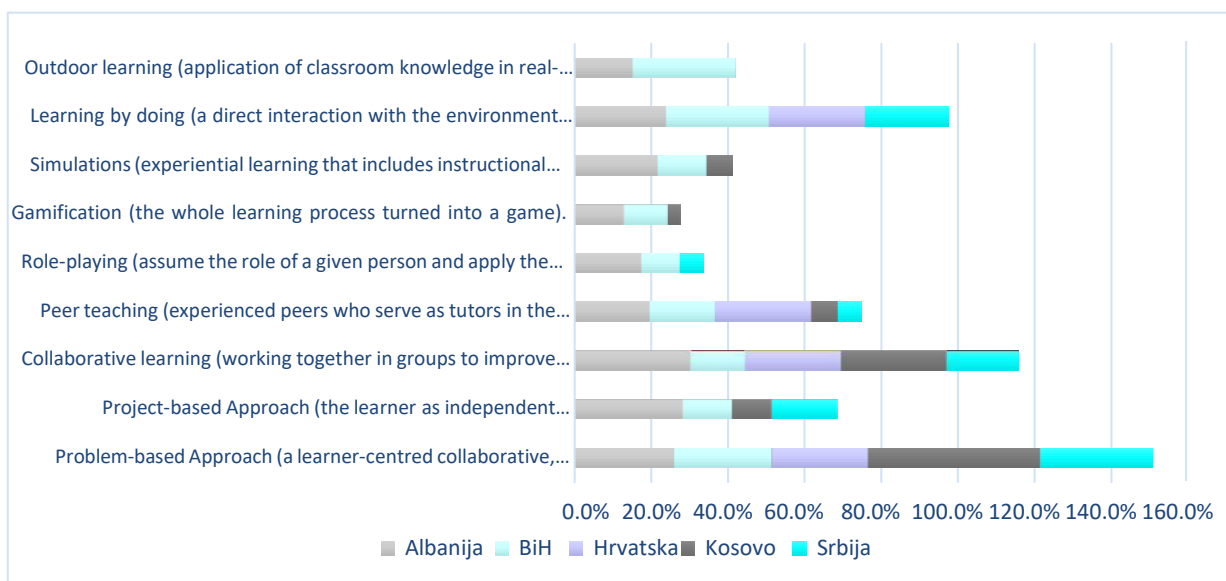
Dostavljeni podaci se fokusiraju na neformalno učenje i njegov uticaj na razvoj preduzetničkih vještina u ispitanim zemljama. Što se tiče pohađanja edukacije ili obuke usmjerene na preduzetništvo u posljednjih 12 mjeseci, nalazi pokazuju različite nivoe učešća. U Albaniji je 14,7% ispitanika prijavilo da prisustvuje takvim aktivnostima, dok većina, njih 85,3%, nije. U BiH je procenat ispitanika koji su prisustvovali takvim aktivnostima iznosio 29,6%, a 70,4% nije učestvovalo. Hrvatska je pokazala nižu stopu angažmana, sa samo 9,0% prijavilo prisustvo, dok 91,0% nije. Kosovo je imalo višu stopu učešća, sa 26,0% prisustvovalo, dok 74,0% nije. U Srbiji je stopa učešća iznosila 11,7%, dok 88,3% nije pohađalo nijedno obrazovanje ili obuku usmjerenu na preduzetništvo u posljednjih 12 mjeseci.

Grafikon 21: Učešće u aktivnostima neformalnog učenja

Pristupi i metode učenja koje se koriste

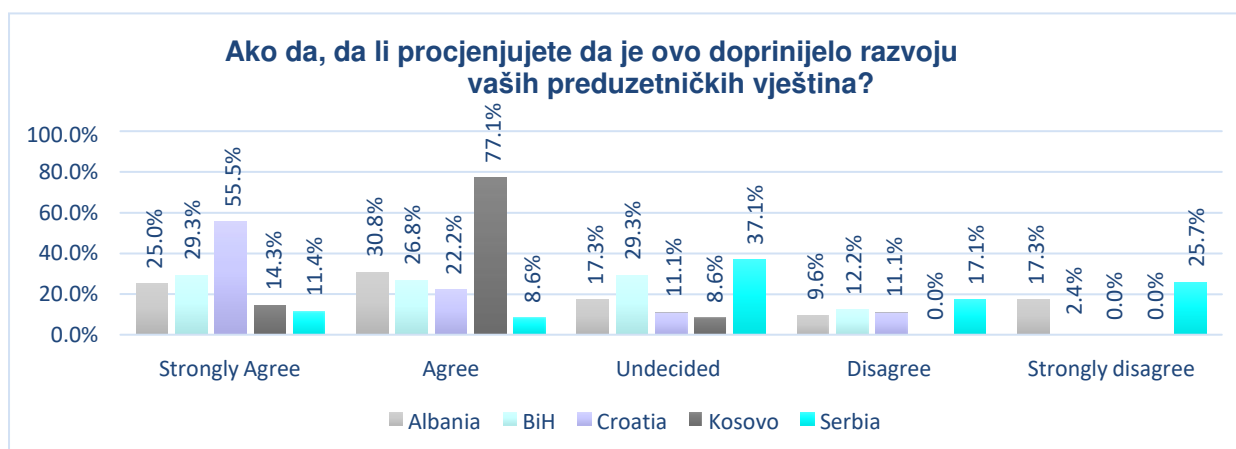
Što se tiče pristupa i metoda učenja koji se koriste u aktivnostima neformalnog učenja, podaci otkrivaju neke zanimljive obrasce. U Albaniji je pristup saradničkom učenju bio najčešće prijavljiv pristup (30,4%), zatim pristup zasnovan na problemu (26,1%) i učenje kroz rad (23,9%). U BiH je najčešće prijavljiv pristup učenje kroz rad (26,8%), zatim pristup zasnovan na problemima (25,4%) i vršnjačko poučavanje (16,9%). Hrvatska je pokazala jedinstveni obrazac gdje je 25,0% ispitanika izjavilo da koristi pristup zasnovan na problemu, zajedničko učenje učenje kroz rad. Na Kosovu, najbolji pristupi bili su učenje kroz rad (44,8%), zajedničko učenje (27,6%) i pristup zasnovan na problemu (10,3%). U Srbiji je najčešće prijavljiv pristup učenje kroz rad (21,9%), zatim pristup zasnovan na problemu (18,8%) i učenje kroz saradnju (17,2%).

Grafikon 22: Korišteni pristupi i metode učenja

Uočeni uticaj na razvoj veština

Prilikom procjene uticaja aktivnosti neformalnog učenja na razvoj preduzetničkih vještina, mišljenja ispitanika su se razlikovala. U Albaniji, 55,8% se u potpunosti složilo ili složilo da su ove aktivnosti doprinijele razvoju njihovih vještina, dok je 26,9% bilo neodlučno, a 27,0% se ne slaže ili se u potpunosti ne slaže. U BiH se 56,1% u potpunosti slaže ili slaže, 29,3% je neodlučno, a samo mali procenat od 14,6% se ne slaže ili u potpunosti ne slaže. Hrvatska je pokazala visok nivo slaganja, sa 77,7% koji se u potpunosti slaže ili slaže, a samo 11,1% izražava neslaganje. Kosovo je imalo 91,4% da se potpuno slaže ili slaže, dok je 8,6% bilo neodlučno, a niko se nije složilo ili se u potpunosti ne složilo. U Srbiji se 19,9% u potpunosti slaže ili slaže, 20,0% je neodlučno, a 42,8% se ne slaže ili u potpunosti ne slaže. Ovi nalazi bacaju svjetlo na percipirani utjecaj aktivnosti neformalnog učenja na razvoj poduzetničkih vještina među ispitanicima u ispitanim zemljama.

Grafikon 23: Uočeni uticaj na razvoj vještina

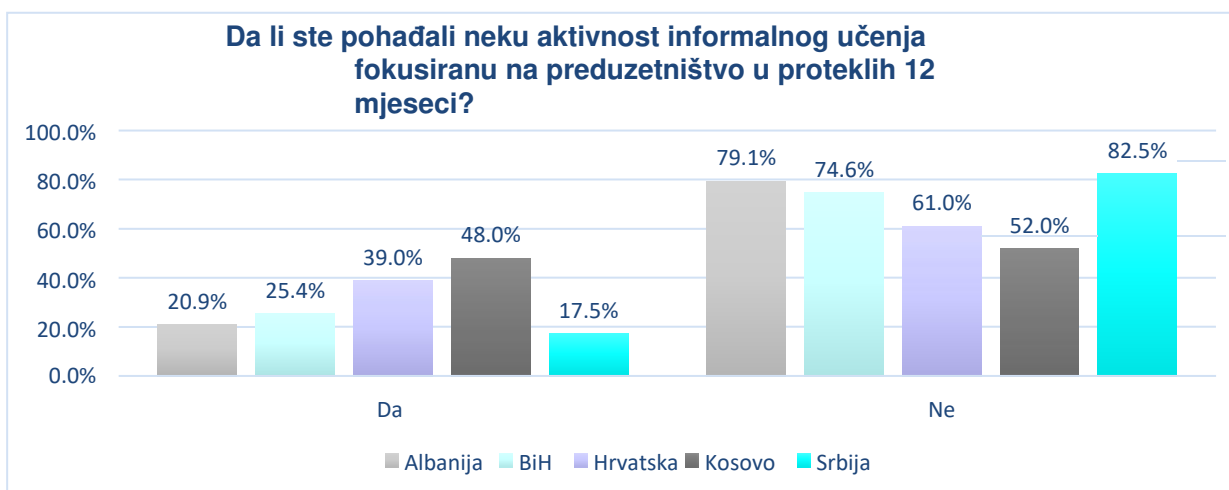
#3 Informalno učenje

Informalno obrazovanje (iskustveno učenje) je spontani proces učenja kroz razgovor, istraživanje i proširenje iskustva.

Kosovo ima najveću stopu učešća u aktivnostima informalnog učenja fokusiranih na preduzetništvo, dok Albanija ima najnižu. Videozapisi, YouTube kanali i televizijske emisije često se koriste kao pristupi učenju u aktivnostima informalnog učenja, posebno u Hrvatskoj. Uočeni uticaj aktivnosti informalnog učenja na razvoj vještina pokazuje viši nivo saglasnosti na Kosovu i u Hrvatskoj u poređenju sa drugim zemljama.

Učešće u aktivnostima informalnog učenja

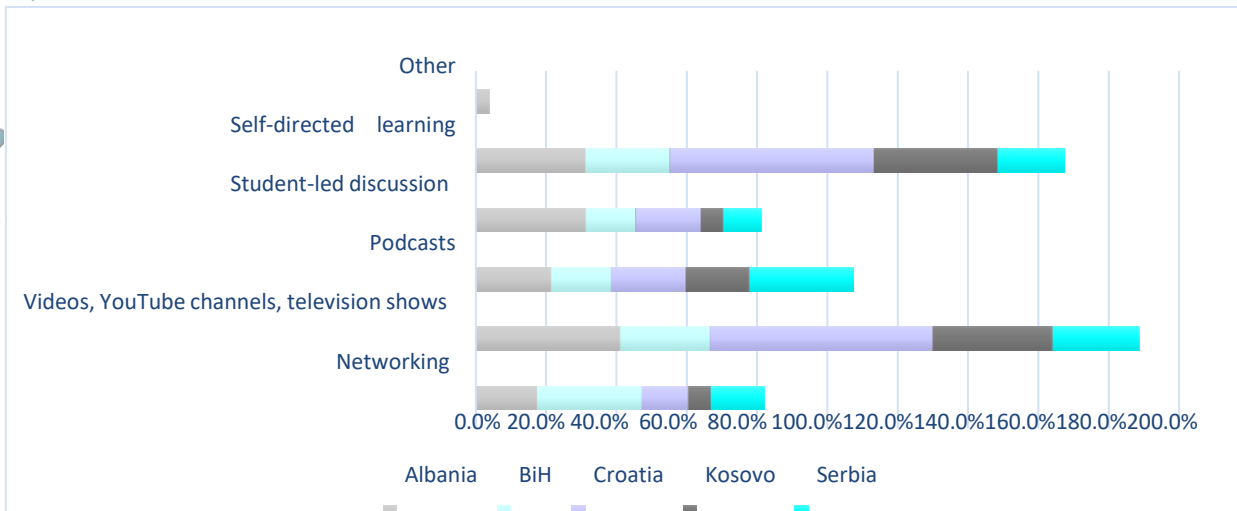
Dostavljeni podaci se fokusiraju na informalno obrazovanje i njegov uticaj na razvoj preduzetničkih vještina u ispitanim zemljama. Što se tiče pohađanja aktivnosti informalnog učenja fokusiranih na preduzetništvo u proteklih 12 mjeseci, nalazi ukazuju na različite nivoe učešća. U Albaniji je 20,9% ispitanika izjavilo da je prisustvovalo takvim aktivnostima, dok većina, njih 79,1%, nije. Slično, u BiH je procenat ispitanika koji pohađaju aktivnosti informalnog učenja iznosio 25,4%, a 74,6% nije učestvovalo. Hrvatska je pokazala višu stopu angažmana, 39,0% je prijavilo prisustvo, dok 61,0% nije. Kosovo je imao najveći procenat ispitanika koji su pohađali aktivnosti informalnog učenja, sa 48,0% koji je učestvovao, dok 52,0% nije. U Srbiji je stopa učešća iznosila 17,5%, dok 82,5% nije pohađalo aktivnosti informalnog učenja koje su bile fokusirane na preduzetništvo.

Grafikon 24: Učešće u aktivnostima neformalnog učenja

Pristupi i metode učenja koje se koriste

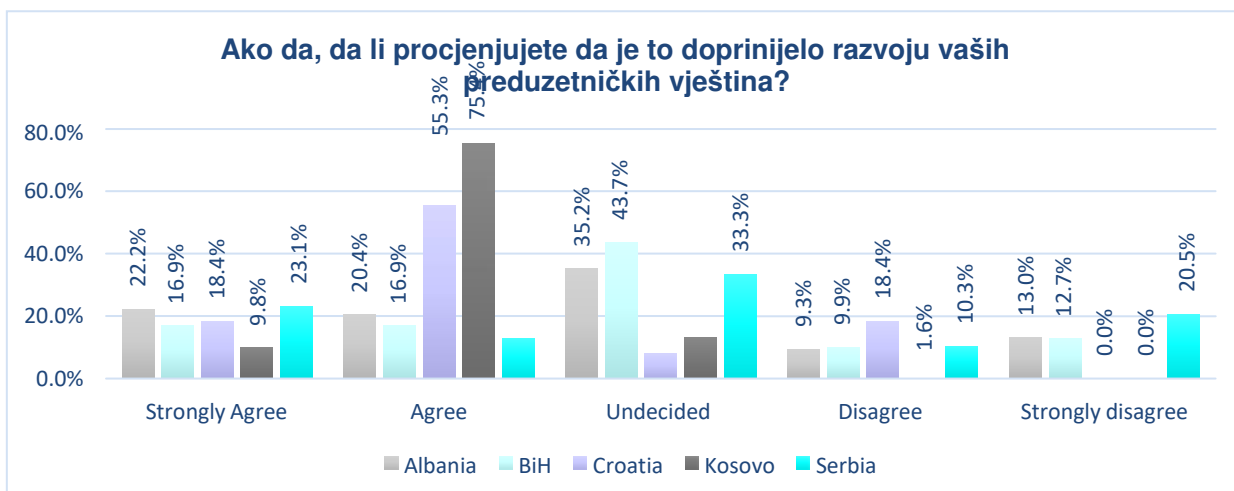
Što se tiče pristupa i metoda učenja koji se koriste u ovim informalnim aktivnostima učenja, podaci otkrivaju neke zanimljive obrasce. U Albaniji, najčešće prijavljivani pristupi i metode bili su video zapisi, YouTube kanali i televizijske emisije (41,2%), zatim samostalno učenje (31,4%) i diskusije koje vode studenti (31,4%). U BiH je umrežavanje bilo najčešći pristup (29,6%), a slijede video snimci, YouTube kanali i televizijske emisije (25,4%). Hrvatska se istakla visokim postotkom ispitanika koji koriste video, YouTube kanale i televizijske emisije (63,2%) kao pristup učenju, kao i samostalno učenje (57,9%). Na Kosovu su najbolji pristupi bili video snimci, YouTube kanali i televizijske emisije (34,0%), a zatim slijedi samostalno učenje (35,1%). U Srbiji, pristup koji se najviše izvještava je bio umrežavanje (15,4%), zatim video snimci, YouTube kanali i televizijske emisije (24,8%).

Grafikon 25: Korišteni pristupi i metode učenja

Uočeni uticaj na razvoj vještina

Osim toga, prilikom procjene uticaja ovih aktivnosti informalnog učenja na razvoj preduzetničkih vještina, mišljenja ispitanika su se razlikovala. U Albaniji, 42,6% se u potpunosti složilo ili složilo da su ove aktivnosti doprinijele razvoju njihovih vještina, dok je 35,2% bilo neodlučno, a 22,7% se ne slaže ili se u potpunosti ne slaže. BiH je izjavila da se 33,8% u potpunosti slaže ili slaže, 43,7% je neodlučno, a samo 22,6% se ne slaže ili u potpunosti ne slaže. Hrvatska je pokazala viši nivo slaganja, sa 73,7% koji se u potpunosti slaže ili slaže, a samo 7,9% izražava neslaganje. Na Kosovu se 85,2% potpuno složilo ili složilo, dok je 13,1% bilo neodlučno, a samo mali procenat od 1,6% se ne slaže. U Srbiji se 36,0% u potpunosti slaže ili slaže, 33,3% je neodlučno, a 30,8% se ne slaže ili u potpunosti ne slaže. Ovi nalazi bacaju svjetlo na percipirani uticaj aktivnosti informalnog učenja na razvoj preduzetničkih vještina među ispitanicima u ispitanim zemljama.

Grafikon 26: Uočeni uticaj na razvoj vještina

GLAVNI TRENDovi U PERCIPIRANOM NIVOU KOMPETENCIJA

Trendovi u preduzetničkim kompetencijama

Regionalne sličnosti: U analiziranim zemljama (Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Kosovo i Srbija) postoji nekoliko zajedničkih trendova u preduzetničkim kompetencijama. To uključuje:

Fokus na prepoznavanje prilika i kreativnost. U svim analiziranim zemljama postoji zajednički trend isticanja prepoznavanja prilika i kreativnosti kao osnovnih kompetencija za preduzetnike. Ovo uključuje sposobnost identificiranja tržišnih praznina, predviđanja potreba kupaca i generiranja inovativnih ideja. Preduzetnici u regionu pokazuju proaktivan način razmišljanja u traženju i iskorištavanju preduzetničkih prilika.

- a) Proaktivan način razmišljanja u preuzimanju inicijative. Drugi istaknuti trend je proaktivna priroda preduzetnika u preuzimanju inicijative. Pokazuju osjećaj odgovornosti, spremnost za samostalan rad i proaktivan stav u pokretanju akcije na novim idejama i mogućnostima. Ovakav način razmišljanja omogućava preduzetnicima da pokreću svoje poduhvate naprijed, prevaziđu izazove i iskoriste prilike za rast.
- b) Naglasak na mobilizaciji drugih i traženju inspiracije od uzora. Preduzetnici u regiji prepoznaju važnost mobilizacije drugih i inspiracije ih da se uključe u preduzetničke ideje. Sposobnost ubjeđivanja drugih i izgradnje mreže podrške ključna je za preduzetnički uspjeh. Iako postoje varijacije u nivoima stručnosti, postoji uobičajeni trend traženja inspiracije od uzora i demonstriranja preduzetničkog nagona za motivisanje i mobilizaciju pojedinaca.

Oblasti za unapređenje: Iako postoje prednosti u određenim kompetencijama, postoje i područja za poboljšanje.

a) Finansijska i ekonomska pismenost: Analiza naglašava značaj finansijske i ekonomske pismenosti za uspješno preduzetništvo. Iako postoje prednosti u razumijevanju ekonomskih i finansijskih koncepata, postoji potreba za poboljšanjem u određenim oblastima, posebno u smislu planiranja budžeta, obezbjeđivanja finansiranja iz različitih izvora i razvoja jakih vještina finansijskog planiranja. Jačanje ovih kompetencija je ključno za preduzetnike da efikasno upravljaju svojim poduhvatima i donose informisane finansijske odluke.

b) Digitalni menadžment: Podaci otkrivaju različite nivoe znanja o digitalnom menadžmentu među preduzetnicima. Postoji potreba da se razumiju i efikasno koriste opće i složene digitalne alate, da se podaci izvještavaju na smislen način i da se osiguraju mjere kibernetičke sigurnosti. Jačanje kompetencija digitalnog upravljanja ključno je za preduzetnike kako bi se kretali u digitalnom okruženju i iskoristili mogućnosti koje pružaju digitalne tehnologije.

Trendovi u formalnom, informalnom i neformalnom preduzetničkom učenju

- a) Važnost informalnog učenja: U cijelom regionu postoji snažno prepoznavanje vrijednosti informalnog učenja u preduzetništvu. Preduzetnici traže inspiraciju od uzora, uče iz njihovih iskustava i motiviraju ih priče o uspjehu drugih. Informalno učenje kroz umrežavanje, mentorstvo i izlaganje preduzetničkim ekosistemima igra značajnu ulogu u razvoju preduzetničkih kompetencija.
- b) Potreba za formalnim preduzetničkim obrazovanjem: Iako je informalno učenje važno, postoji i sve veće prepoznavanje potrebe za formalnim preduzetničkim obrazovanjem i obukom. Nalazi sugeriraju da bi preduzetnici mogli imati koristi od strukturiranih programa i kurseva koji im pružaju potrebna znanja i vještine u oblastima kao što su finansijska i ekonomska pismenost, digitalni menadžment i mobilizacija drugih. Formalno obrazovanje može dopuniti informalno učenje i pružiti sveobuhvatniju osnovu za preduzetništvo.
- c) Mogućnosti za neformalno učenje: Analiza pokazuje da su prilike za neformalno učenje, kao što su radionice, seminari i programi podrške preduzetništvu, vrijedne za preduzetnike u regionu. Ovi programi pružaju praktične smjernice, mentorstvo i mogućnosti umrežavanja, pomažući preduzetnicima da poboljšaju svoje kompetencije i da se snalaze u izazovima pokretanja i razvoja poduhvata.
- d) Implikacije politike: Trendovi u formalnom, informalnom i neformalnom preduzetničkom učenju zahtijevaju intervencije politike i mehanizme podrške. Vlade i organizacije mogu promovisati razvoj formalnih programa edukacije o preduzetništvu, podsticati razmjenu najboljih praksi i iskustava kroz informalne mreže i zajednice, te osigurati finansijska sredstva i resurse za inicijative za neformalno učenje. Holistički pristup koji kombinuje formalno, informalno i neformalno učenje može ojačati preduzetnički ekosistem i podržati rast uspešnih poduhvata u regionu.

Sve u svemu, trendovi u preduzetničkim kompetencijama ističu važnost razvoja dobro zaokruženog skupa vještina i znanja, uključujući finansijsku pismenost, digitalno upravljanje i sposobnost mobilizacije drugih. Trendovi u formalnom, informalnom i neformalnom preduzetničkom učenju naglašavaju potrebu za sveobuhvatnim ekosistemom učenja koji kombinuje različite pristupe učenju kako bi podržao buduće i postojeće preduzetnike u regionu.

DIO IV: ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Zaključci

U ovom poglavlju predstavljani su zaključci izvedeni iz analize preduzetničkih kompetencija i formalnog, informalnog i neformalnog preduzetničkog učenja u analiziranim zemljama. Nalazi bacaju svjetlo na ključne kompetencije potrebne za uspješno preduzetništvo i ističu prednosti i područja za poboljšanje u svim zemljama. Nadalje, naglašava važnost preduzetničkog obrazovanja, regionalne saradnje, kontinuiranog razvoja vještina i implikacija politike. Razumijevanjem ovih zaključaka, kreatori politike, obrazovne institucije i organizacije za podršku mogu donijeti informirane odluke kako bi podstakli uspješan preduzetnički ekosistem i podržali rast i uspjeh preduzetnika u regionu.

Preduzetničke kompetencije: Analiza ističe ključne kompetencije potrebne za uspješno preduzetništvo u analiziranim zemljama. To uključuje prepoznavanje prilika i kreativnost, preuzimanje inicijative, finansijsku i ekonomsku pismenost, mobilizaciju drugih i digitalno upravljanje. Preduzetnici koji posjeduju dobro zaokružen skup kompetencija imaju veću vjerovatnoću da se snalaze u izazovima, iskoriste prilike i pokreću rast svojih poduhvata.

Prednosti i područja za poboljšanje: Nalazi otkrivaju i snage i oblasti za poboljšanje preduzetničkih kompetencija u svim zemljama. Dok preduzetnici pokazuju stručnost u određenim oblastima, postoje mogućnosti za unapređenje vještina i znanja u drugim aspektima. Identificiranje ovih snaga i područja za poboljšanje može voditi kreatore politika, obrazovne institucije i organizacije za podršku u dizajniranju ciljanih intervencija i programa za podsticanje preduzetničkih kompetencija.

Važnost preduzetničkog obrazovanja: Analiza naglašava značaj preduzetničkog obrazovanja i učenja u razvoju i unapređenju preduzetničkih kompetencija. Formalno, informalno i neformalno preduzetničko učenje igra ključnu ulogu u opremanju budućih i postojećih preduzetnika potrebnim vještinama, znanjem i načinom razmišljanja za uspjeh. Kreatori politike i obrazovne institucije treba da daju prioritet razvoju sveobuhvatnih i dostupnih programa edukacije o preduzetništvu kako bi se njegovao uspješan preduzetnički ekosistem.

Regionalna saradnja i razmjena znanja: Regionalna analiza pruža uvid u preduzetnički pejzaž u analiziranim zemljama. Ističe sličnosti i razlike u kompetencijama i pristupima učenju, predstavljajući mogućnosti za regionalnu saradnju i razmjenu znanja. Preduzetnici, kreatori politike i organizacije za podršku mogu imati koristi od razmjene najboljih praksi, razmjene iskustava i podsticanja saradnje kako bi stvorili povoljno okruženje za preduzetnički rast i inovacije.

Kontinuirani razvoj vještina: Preduzetništvo je dinamična oblast koja zahtijeva kontinuirani razvoj vještina. Nalazi naglašavaju važnost cjeloživotnog učenja i potrebu za preduzetnicima da kontinuirano ažuriraju svoje kompetencije kako bi se prilagodili promjenjivim tržišnim uslovima, novim tehnologijama i evoluirajućim preferencijama kupaca. Poticanje kulture kontinuiranog razvoja vještina i omogućavanje pristupa relevantnim resursima i mrežama može podržati preduzetnike da ostanu konkurentni i podstiču inovacije.

Političke implikacije: Analiza ima implikacije na kreatore politika u analiziranim zemljama. Ona naglašava potrebu za politikama i inicijativama koje njeguju preduzetničke kompetencije,

preduzetničko obrazovanje i sisteme podrške. Kreatori politike treba da razmotre ciljane intervencije kako bi poboljšali kompetencije, promovisali saradnju između akademske zajednice i industrije, omogućili pristup opcijama finansiranja i stvorili okruženje koje omogućava preduzetničke poduhvate.

Poduzetnički ekosistem: Analiza naglašava ulogu preduzetničkog ekosistema u jačanju preduzetničkih kompetencija. Neophodno je imati snažan ekosistem koji uključuje pristup mentorima, mrežama, finansiranju i pratećim regulatornim okvirima. Kreatori politike treba da rade na stvaranju povoljnog okruženja koje njeguje i podržava rast preduzetnika i njihovih poduhvata.

Uloga tehnologije i inovacija: Nalazi potvrđuju rastući značaj tehnologije i inovacija u preduzetništvu. Preduzetnici moraju iskoristiti tehnološka dostignuća, kao što su digitalni alati, automatizacija i analitika podataka, kako bi ostali konkurentni i potaknuli rast. Politike bi trebale potaknuti usvajanje tehnologije, pružiti podršku za inovacije i olakšati suradnju između preduzetnika i tehnološkog sektora.

Budućnost: Kreatori politike i organizacije za podršku treba da predvide i prilagode se budućim izgledima za preduzetništvo u analiziranim zemljama. Identifikovani trendovi, treba da posluže kao podrška kontinuiranom rastu i važnosti preduzetništva u regionu.

Evaluacija i praćenje: Postoji važna potreba za evaluacijom i praćenjem u procjeni djelotvornosti politika i inicijativa usmjerenih na razvoj preduzetničkih kompetencija. Uspostavljanje robusnih mehanizama evaluacije i okvira za praćenje pomoći će kreatorima politike i dionicima da prate napredak, identifikuju nedostatke i donesu odluke zasnovane na podacima kako bi se poboljšao ekosistem podrške za preduzetnike.

Preporuke

Preduzetništvo igra ključnu ulogu u pokretanju ekonomskog rasta, podsticanju inovacija i stvaranju prilika za zapošljavanje u današnjem dinamičnom svijetu koji se brzo razvija. Kako globalni društveni i ekonomski trendovi nastavljaju da oblikuju poslovno okruženje, postaje sve važnije podržavati i njegovati preduzetništvo, dok se ambiciozni i postojeći preduzetnici opremaju neophodnim kompetencijama za napredovanje. Ovo poglavlje se oslanja na analizu preduzetničkih kompetencija, razvoja tržišta i globalnih trendova kako bi se pružile korisne preporuke za podsticanje preduzetništva i srodnih kompetencija. Ove preporuke imaju za cilj da osnaže preduzetnike, unaprijede preduzetnički ekosistem i iskoriste prilike koje se pojavljuju, što na kraju doprinosi održivom ekonomskom razvoju i društvenom blagostanju.

Preduzetničko obrazovanje i obuka: Dajte prioritete i investirajte u sveobuhvatne programe edukacije o preduzetništvu koji osposobljavaju pojedince potrebnim vještinama, znanjem i načinom razmišljanja da bi uspjeli kao poduzetnici. Ovi programi bi se trebali fokusirati na razvoj širokog spektra kompetencija, uključujući prepoznavanje prilika, kreativnost, finansijsku pismenost, digitalno upravljanje i mobilizaciju drugih. Uključite praktične i iskustvene pristupe učenja kako biste pružili praktično iskustvo i podstaknuli preduzetnički način razmišljanja.

Saradnja i umrežavanje: Potaknite saradnju i mogućnosti umrežavanja među preduzetnicima, kreatorima politika, obrazovnim institucijama, stručnjacima iz industrije i organizacijama za podršku. Podstaknite ekosistem u kojem se aktivno promoviraju razmjena znanja, mentorstvo i vršnjačko učenje. Omogućite platforme, događaje i inicijative koje okupljaju zainteresirane strane iz različitih sektora kako bi potaknuli inovacije, razmijenili najbolje prakse i stvorili nove poslovne prilike.

Pristup finansijama i resursima: Poboljšati pristup finansijama i resursima za preduzetnike, posebno za poduhvate u ranoj fazi. Razviti programe i inicijative koje pružaju opcije finansiranja, grantove i pristup mentorskim i savjetodavnim uslugama. Podsticati partnerstva između finansijskih institucija i preduzetnika kako bi stvorili prilagođene finansijske proizvode i usluge koje zadovoljavaju njihove specifične potrebe. Promovirajte platforme za crowdfunding i alternativne modele finansiranja kako biste proširili pristup kapitalu.

Tehnološke inovacije i digitalna transformacija: Prihvatite i podržite tehnološke inovacije i digitalnu transformaciju u preduzetništvu. Promovišite usvajanje digitalnih alata, automatizacije, analize podataka i novih tehnologija kako biste poboljšali poslovnu efikasnost, dosegli nova tržišta i potaknuli rast. Olakšati pristup programima obuke i resursima koji omogućavaju preduzetnicima da efikasno iskoriste tehnologiju i ostanu konkurentni u digitalnoj ekonomiji.

Održivost i socijalno preduzetništvo: Podsticati preduzetništvo koje se bavi društvenim i ekološkim izazovima. Podsticati razvoj socijalnog preduzetništva pružanjem podrške, resursa i podsticaja za poduhvate koji imaju za cilj stvaranje pozitivnog društvenog uticaja. Promovirati održive prakse i odgovorne poslovne modele koji uz ekonomske ciljeve uzimaju u obzir okolišne i društvene faktore. Saradujte sa organizacijama i institucijama koje su specijalizovane za održivo preduzetništvo kako biste iskoristili njihovu stručnost i znanje.

Internacionalizacija i pristup globalnom tržištu: Podržite preduzetnike u širenju svojih poduhvata na međunarodnom nivou pružanjem smjernica o međunarodnim trgovinskim propisima, pristupu tržišnim informacijama i mogućnostima umrežavanja. Razviti programe koji olakšavaju prekograničnu saradnju, partnerstva i strategije ulaska na tržište. Podsticati globalni način razmišljanja među preduzetnicima, ohrabrujući ih da istražuju mogućnosti izvan svojih domaćih tržišta i prihvate kulturnu raznolikost i međunarodnu saradnju.

Kontinuirano učenje i prilagođavanje: Podsticati kulturu kontinuiranog učenja i prilagođavanja među preduzetnicima. Ohrabrite ih da budu u toku sa tržišnim trendovima, novim tehnologijama i potrebama kupaca. Omogućiti pristup relevantnim programima obuke, radionicama i resursima koji omogućavaju preduzetnicima da se usavršavaju i prekvalifikacije u skladu sa promjenjivim zahtjevima tržišta. Omogućite umrežavanje i platforme koje promovišu razmjenu znanja i vršnjačko učenje.

Politička podrška i regulatorno okruženje: Stvorite povoljno političko okruženje koje podržava preduzetništvo i uklanja prepreke za ulazak. Razviti politike koje podstiču inovacije, smanjuju birokratiju i daju poticaje za preduzetničke poduhvate. Sarađujte sa preduzetnicima i stručnjacima iz industrije kako biste oblikovali politike koje se efikasno bave njihovim potrebama i izazovima. Redovno evaluirajte i ažurirajte politike kako biste osigurali da ostaju relevantne u poslovnom okruženju koje se brzo mijenja.

Uključivanje roda i različitosti: Promovisati uključivanje roda i različitosti u preduzetništvo implementacijom programa i inicijativa koje pružaju jednake mogućnosti i podršku nedovoljno zastupljenim grupama. Ohrabriti žene i pojedince iz različitih sredina da se bave preduzetničkim poduhvatima i obezbijediti resurse, mentorstvo i mogućnosti umrežavanja prilagođene njihovim specifičnim potrebama. Podsticanje inkluzivnog preduzetničkog ekosistema koji vrednuje različitost i prepoznaje jedinstvene perspektive i doprinose svih preduzetnika.

Monitoring i evaluacija: Uspostaviti snažne mehanizme za praćenje i evaluaciju efikasnosti programa, politika i inicijativa za podršku preduzetništvu. Redovno prikupljajte podatke o uticaju intervencija i koristite ih za donošenje budućih odluka. Sarađujte sa istraživačkim institucijama i stručnjacima iz industrije kako biste sprovedli sveobuhvatne evaluacije i studije koje procjenjuju rezultate i djelotvornost napora za razvoj preduzetništva.

REFERENCE

- Alam, A. (February 2019). *Youth Entrepreneurship: concepts and evidence*. Issue Brief. Office of Global Insight and Policy. UNICEF, USA.
- Andjelic J., Petricevic T. (September 2020). *Regional Study and Guidelines on Social Entrepreneurship in the Western Balkans - Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo*, Montenegro, North Macedonia, Serbia*. RYCO, Tirana.
- Annual strategy plan of the government <https://www.ebrd.com/strategy-and-policy-coordination/strategy-for-kosovo.pdf>
- Audretsch, D. B. "The dynamic role of small firms—Evidence from the US." *Small Business Economics* 18 (2002): 13–40
- Bobić, D. (2017). Youth entrepreneurship in Serbia, Mapping barriers to youth entrepreneurship. Center for Advanced Economic Studies Belgrade, Serbia.
- Buble, M., Kružić, D. (2006). *Poduzetništvo: realnost sadašnjosti i izazov budućnosti*. Zagreb: RRiF
- Bujan, I., Lupić, M. (2017). *PODUZETNIŠTVO MLADIH – PRILIKE I PREPREKE: znanstveno stručni časopis o obrazovanju za poduzetništvo*, Vol. 7 No. 1, 63-80 <https://hrcak.srce.hr/183416>
- BY LEAP, 2020. Baseline study, Balkans Youth: Linking Education, Abilities and Partnership Potential in Regional Employment Practice.
- Čekić-Marković, J. (2015). *Preduzetničko obrazovanje: Komparativni pregled obrazovnih politika, modela i prakse*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjivanje siromaštva i Vlada Republike Srbije.
- Centar za visoke ekonomske studije–CEVES, C. (2014). *Preduzetništvo u Srbija–nužda ili prilika*.
- CEPOR (2019). *Small and Medium Enterprises Report Croatia*. CEPOR – SMEs and Entrepreneurship Policy Center. Zagreb, December 2019. ISSN 1848-3526.
- Citing poor life quality, almost half of young people in Bosnia and Herzegovina ponder emigration, UNFPA survey finds, 17 November 2021, Available at: <https://eeca.unfpa.org/en/news/citing-poor-life-quality-almost-half-young-people-bosnia-and-herzegovina-ponder-emigration#%3A~%3Atext%3DSARAJEVO%2C%202017%20November%202021%20%E2%80%93%20Nearly%20the%20United%20Nations%20Populations%20Fund>
- Denanyoh, R., Adjei, K. & Nyemekye, G.E. (2015). Factors that impact on entrepreneurship intention of tertiary students in Ghana. *International Journal of Business and Social Research*, 5(3): 19-29.
- Digital Serbia Initiative (January 2019). *Startup Scanner: How are Startups doing in Serbia?* Belgrade, Serbia.
- Economy Profile, Albania, available at <https://stat.unido.org/country-profile/economics/ALB>
- Ercegović, K., Grković, I., Ivanković Marić, K., Kobas Dešković, D., Kuran, M., Matić, I., Rendulić, K., Varlaj, I., (2017). *Od zaposlenice do poduzetnice: cjelovit vodič za uspješan prelazak u poduzetništvo – savjeti stručnjaka i praktični primjeri*. Zagreb: Matić savjetovanje d.o.o.
- EU, 2019. Entrepreneurial Ecosystem in Albania with Focus on Tirana
- European Commission (2019). *Albania: 2019 SBA Fact Sheet*. http://www.aida.gov.al/images/PDF/sba-fs-2019_albania.pdf

- European Commission (2019). *Bosnia and Herzegovina: 2019 SBA Fact Sheet*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-11/sba-fs-2019_bosniaandherzegovina.pdf
- European Commission (2019). *Kosovo: 2019 SBA Fact Sheet*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-11/sba-fs-2019_kosovo.pdf
- European Commission (2019). *Serbia: 2019 SBA Fact Sheet*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-11/sba-fs-2019_serbia.pdf
- European Commission (2021), Albania 2021 Report, 2021 Communication on EU Enlargement Policy.
- European Commission. (2010). EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth.
- European Commission. (2013). Entrepreneurship 2020 Action plan - Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe.
- European Council. (2000). Lisbon European council 23 and 24 march 2000 presidency conclusions.
- Fuga, A. (2021). *Small and Medium Enterprises Indicator of Kosovo's Economic Development*. *TechHub Journal* Vol. 1, No. 2 pp.60-70 (2021). ISSN: 2810-2800.
- Government of Albania (2014), Curriculum Framework for Pre-University Education
- Government of Albania (2021), National Education Strategy 2021-2026.
- Hrvatska agencija za malo gospodarstvo, inovacije i investicije [HAMAG-BICRO] (bez dat.). O Agenciji. <https://hamagbicro.hr/o-nama/>
- Hrvatska banka za obnovu i razvitak [HBOR] (bez dat.). Kreditni program za poduzetništvo mladih, žena i početnika. https://www.hbor.hr/kreditni_program/poduzetnistvo-mladih-zena-i-pocetnika/
- Hrvatska banka za obnovu i razvitak [HBOR] (bez dat.). Kreditni program za poduzetništvo mladih, žena i početnika. https://www.hbor.hr/kreditni_program/poduzetnistvo-mladih-zena-i-pocetnika/
- Hrvatska gospodarska komora [HGK] (bez dat.). O Komori / O uslugama Komore. <https://www.hgk.hr/hrvatska-gospodarska-komora/onama>
- Hrvatska udruga poslodavaca [HUP] (bez dat.). O Udruzi <https://www.hup.hr/o-nama.aspx>
- Hrvatski savez zadruga [HSZ] (bez dat.). O Zadruzi <http://zadruga.obz.hr/index.php/hrvatski-savez-zadruga>
- Hrvatski zavod za zapošljavanje – Potpore za samozapošljavanje <https://mjere.hr/mjere/potpore-za-samozaposljavanje-2023/>
- Hrvatski zavod za zapošljavanje [HZZ] (2022). Statistički prikaz nezaposlenosti mladih u periodu 2004.-2023. <https://statistika.hzz.hr/Statistika.aspx?tipIzvjestaja=1n>
- IDM (September 2019). *A Study on National Legal Framework on Social Entrepreneurship in Albania*. Tirana, Albania.
- INSTAT, 2002. TREGU I PUNËS 2021
- INSTAT, 2021. Business register. <http://www.instat.gov.al>
- ITU (2018). *Digital Innovation Profile: Bosnia and Herzegovina — ICT centric innovation ecosystem snapshot*. National Expert Assessment. Geneva, Switzerland.
- J. Andjelic, T. Petricevic (2020), Regional Study and Guidelines on Social Entrepreneurship in the Western Balkans, RYCO, Page 30
- Kartallozi, I., Xhemajli, V. (November 2017). *The RISE of future leaders: Social Enterprise in Kosovo*. Helvetas, Kosovo.

- Kate Hach & Eileen Trenkmann (2019), Entrepreneurial Ecosystem in Albania with Focus on Tirana, EU for Innovation, page 14.
- Kolaković, M. (2006). Poduzetništvo u ekonomiji znanja. Zagreb: Sinergija nakladništvo.
- Kolaković, M., Turuk, M., Turčić, I. (2018). *Social Entrepreneurship: Strategic Development in Croatia*. Zagreb International Review of Economics & Business, Vol. 21, No. 2, pp. 129-143, DOI: 10.2478/zireb-2018-0018.
- Kosovo Investment and Enterprise Support Agency –KIESA Available at: <https://kiesa.rksgov.net/page.aspx?id=2,1>
- Kume A., Kume V. and Shahini B. (2013) Entrepreneurial characteristics amongst university students in Albania. European Scientific Journal
- Law on Vocational Education and Training (VET), Kosovo, Available at: <http://old.kuvendikosoves.org/common/docs/liqjet/Law%20for%20vocational%20education%20and%20training.pdf>
- Law on business Organizations, <https://gzk.rks.gov.net/ActDetail.aspx?ActID=16426>
- Law on Higher Education, Kosovo, Available at: <https://gzk.rks.gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2761&langid=2>
- Law on Intellectual Property, Kosovo, Available at: <https://www.amchamksv.org/wp-content/uploads/2019/02/ENG-IPR-in-Kosovo-and-European-Union.pdf>
- Law on Youth, Kosovo, Available at: https://www.youthpolicy.org/national/Kosovo_2009_Youth_Law.pdf
- Legislative framework for entrepreneurship youth education, Law on Education, Available at: <https://gzk.rks.gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2770&langid=2>
- MASR, 2021. Strategija Kombëtare e Arsimit 2021-2026.
- Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja [MINGOR] (bez dat.). O ministarstvu <https://mingor.gov.hr/o-ministarstvu-1065/1065>
- Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije [MRRFEU] (bez dat.). O Ministarstvu. <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/regionalni-razvoj/110>
- MSHRF, 2022. Strategija Kombëtare e Rinisë dhe Plani i Veprimit 2022-2029
- Mujkić, A. (2021). Analysing Barriers to Entrepreneurship Development in Bosnia and Herzegovina. Economic Governance for Growth (EGG) Project.
- Musabelliu, M. (October 2019). Albania economy briefing: Albanian small businesses in their quest for survival. China-CEE Institute. Weekly Briefing. Vol. 22, No. 2 (AI), ISSN: 2560-1601.
- NAES: Tracing survey for graduates from vocational secondary schools in Albania in 2019-2020, National Agency for Employment and Skills and Swiss Contact, 2021.
- Narodne novine (2013). Strategija razvoja poduzetništva Republike Hrvatske 2013. - 2020. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2013_11_136_2926.html
- National Action Plan for Youth Employment (2021-2024), Kosovo, Available at: <https://kk.rks.gov.net/lipjan/wp-content/uploads/sites/20/2022/01/ENG-ACTION-PLAN-2021-2023.pdf>
- National Youth Strategy 2019-2023, Kosovo, Available at: <https://www.mkrs-ks.org/?page=2,44>
- National Youth Survey in Bosnia and Herzegovina 2022 Final Report February 2023, Available at: <https://www.usaid.gov/sites/default/files/2023-03/MII-NYS%202022-508.pdf>
- Oberman Peterka, S., Pfeifer, S., Singer, S., Šarlija, N. (2021). Što čini Hrvatsku (ne)poduzetničkom zemljom?. Zagreb, CEPOR (Centar za politiku razvoja malih i srednjih poduzeća i poduzetništva)

- Oberman Peterka, S., Pfeifer, S., Singer, S., Šarlija, N. (2021). Što čini Hrvatsk (ne)poduzetničkom zemljom?. Zagreb, CEPOR (Centar za politiku razvoja malih i srednjih poduzeća i poduzetništva)
- OECD (2019), OECD Future of Education and Skills 2030 Concept Note, OECD Publishing, http://www.oecd.org/education/2030-project/teaching-and-learning/learning/learning-compass2030/OECD_Learning_Compass_2030_concept_note.pdf
- OECD (2019), Regulatory Policy in Croatia: Implementation is Key, *OECD Reviews of Regulatory Reform*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b1c44413-en>.
- OECD (2022), *SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2022: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe*, SME Policy Index, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b47d15f0-en>.
- OECD et al. (2019), "Albania: Small Business Act Profile", in *SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2019: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe*, OECD Publishing, Paris, https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2020-01/albania_sba_profile_0.pdf
- OECD et al. (2019), "Bosnia and Herzegovina: Small Business Act profile", in *SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2019: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/a09405ef-en>.
- OECD et al. (2019), "Kosovo: Small Business Act profile", in *SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2019: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/dd53f292-en>.
- PRIORITETI U INTEGRACIJI PREDUZETNIČKOG UČENJA I PREDUZETNIČKE KLJUČNE KOMPETENCIJE U OBRAZOVNE SISTEME U BOSNI I HERCEGOVINI (2021. – 2030.) http://mcp.gov.ba/attachments/bs_Migrirani_dokumenti/Sektori/Obrazovanje/Obrazovanje-strate%C5%A1ki/Prioriteti_u_integraciji_poduzetnicke_kompetencije_FINAL_Bosanski.pdf
- PWC (December 2020). *Digital Footprint. Exploring the transformation of Croatian startups and companies in the new market circumstances*. Zagreb, Croatia.
- Regional Cooperation Council (July 2021). *Study on Youth Employment in The Western Balkans*. RCC, 2021, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina.
- Republic of Albania Council of Ministers (2021), Economic Reform Programme 2021-2023.
- Rovčanin A., 2019. Enabling environment for youth entrepreneurship in the western Balkans.
- Savrul, M. (2017). The impact of entrepreneurship on economic growth: GEM data analysis.
- Sikavica, P., (1992). Poduzeće, poduzetništvo, poduzetnik (1.izd.). Zagreb: Informator Sikavica, P., (1992). Poduzeće, poduzetništvo, poduzetnik (1.izd.). Zagreb: Informator Službeni glasnik RS, 72/2009.
- SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2022: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe
- Startup Blink (May 2023). *Global Start Up Ecosystem Index, 2023*.
- Statistical Office of the Republic of Serbia (2015). Monthly Statistical Bulletin, Serbia. Journal of Management, Marketing and Logistics (JMML), 4 (3), 320-326.
- Stopic, Z. (September 2020). *Bosnia-Herzegovina economy briefing: Science and technology innovation mechanism*. China-CEE Institute. Weekly Briefing. Vol. 32, No. 2 (BH), ISSN: 2560-1601.
- Tišma, S., Maleković, S., Jelinčić, D. A., Škrtić, M. M., & Keser, I. (2022). *From Science to Policy: How to Support Social Entrepreneurship in Croatia*. Journal of Risk and Financial Management, 15(1), 23. MDPI AG. Available at <http://dx.doi.org/10.3390/jrfm15010023>.

Unemployment, youth total (% of total labor force ages 15-24) (modeled ILO estimate) - Bosnia and Herzegovina Available at:
<https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.ZS?locations=BA>

UNICEF Albania (2019), Appraisal of the Pre-University Education Strategy 2014-2020
Vendim Nr. 466, datë 30.7.2021 Për miratimin e strategjisë së zhvillimit të biznesit dhe investimeve, 2021–2027, dhe të planit të saj të veprimit

Vuković, K., Kedmenec, I., Detelj, K. (November 2017). *Discourse of Social Entrepreneurs in Croatia*. Conference e-Book. International Conferences on Social Issues and Economic Studies. Barcelona, Spain. ISBN: 978-605-307-788-6.

WBYL, 2021. Mapping of youth policies and identification of existing support and gaps in financing of youth actions in the western Balkans – Albania report

World Bank annual report, Available at: <https://www.worldbank.org/en/country/kosovo>

World Bank, 2018. Demand for Skills in Albania An analysis of the Skills Towards Employment and Productivity Survey

ANEKS

Anketa o praćenju preduzetničkih kompetencija i upitnik za formalno, informalno i neformalno učenje o preduzetništvu

U okviru projekta „Omladinsko preduzetništvo i obrazovne veštine“, projekta finansiranog od strane programa Erasmus Plus, organizacija Mladi za društvo „Y4S“ je preduzela realizaciju regionalne studije koja ima za cilj da istraži, analizira i utvrdi razumijevanje preduzetništva i povezane aktivnosti mladih ljudi u visokom obrazovanju. Studija je usmjerena na mlade od 18 do 29 godina u pet zemalja: Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Kosovo i Srbija.

Studija će podržati identifikaciju najboljih mehanizama koji mogu olakšati stvaranje zajedničkog razumijevanja preduzetništva. Nadalje, rezultati ove studije će doprinijeti generiranju/poboljšanju podataka o preduzetništvu mladih, kao važnoj komponenti realizacije preduzetničkih aktivnosti/programa.

Pozivamo vas da postanete dio ove studije, ispunjavanjem ankete „Obrazovanje i vještine za preduzetništvo mladih“. Ispunjavanje ankete traje oko 25 minuta.

Vaš identitet je anoniman, a dijeljene informacije bit će povjerljive u svim fazama procesa. Informacije prikupljene kroz ovu anketu će se koristiti samo za potrebe ove studije.

Za sva pitanja koja imate o ovoj studiji, kontaktirajte nas na info@youth4society.org

Hvala na izdvojenom vremenu i doprinosu!

A. Demografski podaci

I. Spol:

- Muško Žensko Preferiram ne reći

II. Godine:

- 18-21 godina 22-25 godina 26-29 godina

III. Nivo obrazovanja:

- Bachelor's Degree ili ekvivalent Master's Degree ili ekvivalent
 Tehnička/ Profesionalna diploma Ph.D./ Doktorat/ Post doktorat

IV. Lokacija zemlje: _____

V. Status zaposlenosti:

- Pohađanje edukacije Zaposlen Nezaposlen
 U potrazi za poslom Ostalo (Molimo navedite)

B. Poduzetničke kompetencije

Informacije u nastavku predstavljaju listu stavki i njihovu usklađenost s preduzetničkim kompetencijama i temama. Molimo vas da ocijenite svako od sljedećih pitanja na skali od 1-5, gdje je 1 "bez znanja" (nijedno), a 5 "najviša stručnost" (stručnjak): 1- Ništa. Nemate razumijevanja; 2- Osnovni. Imati osnovno razumijevanje; 3- Srednji. Imati iskustvo u apliciranju; 4- Napredno. Postigli željene rezultate uprkos izazovima; 5- Stručnjak. Smatra se referencom i inspiracijom.

Uočavanje prilika

	1	2	3	4	5
1. Skeniranje okoline radi dobijanja relevantnih informacija					
2. Prepoznavanje izazova preispitivanjem glavnih ideja.					
3. Stvaranje mogućnosti aktivnim korištenjem svog znanja.					
4. Otkrivanje prilika u interakciji s drugima (npr vršnjaci, kolege, mentori itd.)					

Kreativnost

	1	2	3	4	5
5. Dovođenje u pitanje status quo, tj. dovođenje u pitanje struje rješenja i načine djelovanja i pružanja alternativnih gledišta.					
6. Promovisanje i vođenje disruptivnih promjena.					
7. Kreativno rješavanje problema.					
8. Generisanje ideja i njihovo razvijanje.					
9. Razvoj i implementacija inovacija (proizvod, tehnologija, proces, marketing, itd.)					

Vizija

	1	2	3	4	5
10. Razvijanje inspirativne vizije za preduzetničku ideju.					
11. Razmišljam strateški u skladu sa svojom dugoročnom vizijom.					
12. Vođenje akcije izgradnjom i implementacijom akcionog plana ili listu obaveza.					

Vrednovanje ideja

	1	2	3	4	5
13. Razvijanje strategija za procjenu vrijednosti novih ideja.					
14. Utvrđivanje koji dionik preferira koji tip vrijednosti a nova ideja (ekonomija, uticaj, harmonija, itd.)					
15. Zaštita i dijeljenje intelektualnog vlasništva korištenjem odgovarajuće strategije (kao što su patenti, autorska prava, žigovi, sporazumi, itd.)					

Etičko i održivo razmišljanje

	1	2	3	4	5
16. Usvajanje i promicanje etičkog ponašanja prilikom sticanja ideja u akciju.					
17. Razmišljajući o održivom uticaju mojih postupaka ranije izvršavajući ih.					
18. Praćenje i procena uticaja onoga što radim.					
19. Osiguravanje odgovornosti za moje postupke.					

Dizajn

	1	2	3	4	5
20. Razvoj ponude orijentisane na korisnika.					
21. Identifikacija potreba relevantnih ciljnih grupa					
22. Predviđanje budućih potreba.					
23. Identificiranje osnovnih funkcija prototipa					
24. Testiranje prototipa.					

25. Zajedničko kreiranje proizvoda, usluga ili rješenja s drugima.					
--	--	--	--	--	--

Samosvijest i samoefikasnost

	1	2	3	4	5
26. Prateći svoje težnje prevodeći ih u ostvarivi ciljevi.					
27. Redovno identifikujem svoje prednosti i mane.					
28. Realizacija projekta, čak i u teškim okolnostima.					
29. Oblikujem svoju budućnost razvijanjem potrebnih vještina.					

Motivacija i upornost

	1	2	3	4	5
30. Održavam fokus na dugoročne zadatke.					
31. Ostanite motivirani i strastveni kada objavljujete preduzetničku ideju.					
32. Ustrajem u postizanju svojih ciljeva, uprkos poteškoćama.					
33. Pokazivanje otpornosti (ostanak emocionalno dobar) pred licem nedaće.					

Mobiliziranje resursa

	1	2	3	4	5
34. Maksimalno iskorištavanje ograničenih resursa (kao što je novac, ljudi, vrijeme itd.)					
35. Sticanje resursa potrebnih da bi preduzetnička ideja bila uspešna.					
36. Izgradnja mreže koja podržava mene i moje ideje.					

Finansijska i ekonomska pismenost

	1	2	3	4	5
37. Razumijevanje ekonomskih i finansijskih koncepata (npr ponuda i potražnja, novčani tok i dobit i gubitak).					
38. Proaktivno osmišljavanje plana budžeta					
39. Osiguravanje finansiranja prikupljanjem novca iz različitih izvora.					
40. Understanding and complying with the basic mechanisms of taxation.					
41. Developing the key processes and actions required to implement an entrepreneurial idea, such as marketing operations, sales, HR, and legal aspects.					

Mobilizing others

	1	2	3	4	5
42. Seeking inspiration from role models.					
43. Inspiring others by maintaining momentum even in adverse circumstances.					
44. Persuading others to engage them with an entrepreneurial idea.					
45. Developing ethical negotiation strategies					
46. Communicating my message clearly and effectively.					
47. Developing effective media (social and other) strategies to					

mobilise others.					
------------------	--	--	--	--	--

Digital management

	1	2	3	4	5
48. Knowing when and how to use general digital tools (MS Office, virtual communication, etc.) best suited for my purpose.					
49. Employing complex digital tools (CRM, web analytics, etc.) to grow an entrepreneurial idea.					
50. Reporting data in meaningful and clear ways like graphs and charts.					
51. Ensuring own and others' safety against cybersecurity risks through protective measures (e.g., anti-phishing guidelines, malware protection, etc.)					

Taking the initiative

	1	2	3	4	5
52. Taking responsibility while performing tasks.					
53. Working independently when required.					
54. Initiating action on new ideas and opportunities.					

Planning and management

	1	2	3	4	5
55. Defining clear and achievable goals.					
56. Planning and organizing carefully to make an entrepreneurial idea successful.					
57. Defining priorities for tasks, even in uncertain circumstances.					
58. Developing a sustainable plan of action for an entrepreneurial idea.					

Process management

	1	2	3	4	5
59. Monitoring progress by using appropriate metrics.					
60. Redirecting my plans when necessary.					
61. Being flexible and adaptive to changes.					
62. Anticipating team changes and being able to respond to them.					
63. Working agilely by planning short-term and achievable goals and adapting my plans according to my results.					

Coping with uncertainty, ambiguity, and risk

	1	2	3	4	5
64. Coping with uncertainty, ambiguity, and risk.					
65. Calculating the risk versus the benefit of an entrepreneurial idea.					
66. Developing risk management strategies for an entrepreneurial idea.					
67. Testing and refining the key assumptions underlying an entrepreneurial idea.					

Working with others

	1	2	3	4	5
68. Promoting the diversity in my team by being open to different profiles and points of view.					
69. Developing and displaying emotional intelligence.					
70. Listening actively to my users and other relevant stakeholders.					
71. Building a team with balanced and complementary skills.					
72. Working with others structurally and harmoniously.					
73. Developing emotionally positive relationships with project partners (including mentors, investors, etc.)					
74. Expanding my network proactively.					

Learning through experience

	1	2	3	4	5
75. Reflecting on and learning from failures and achievements.					
76. Actively engaging with opportunities to grow on my strengths and reduce my weaknesses.					
77. Learning from my or others' prior experiences.					

C. Formal, informal and non-formal entrepreneurial learning

Formal learning is associated with structured, classroom-based education offered in an organized environment, that is, at school, college or university. It is a process within a given time frame, with objectives and a curriculum, leading to gaining degrees or certifications.

Non-formal learning is provided by institutions that include public institutions, trade unions, media organisations, NGOs, public-private partnerships and international agencies

Informal education (experiential learning) is a spontaneous process of learning through conversation, exploration and enlargement of the experience.

Formal Education

1. Has entrepreneurship been taught at your school/ is it part of the school curricula?

Yes No

1.1 If yes, please specify school curricula teaching about entrepreneurship (course subject):

1.2 If yes, please specify main themes covered (i.e innovation, business, finance, communication, other)?

1.3 If yes, do you assess these have contributed to develop your entrepreneurship skills?

Strongly Agree	Agree	Undecided	Disagree	Strongly disagree

Non-formal learning

2. Have you attended any education/ training focused on entrepreneurship in the past 12 months?

Yes No

2.1 If yes, please specify the training theme?

2.2 If yes, please specify the name of the institution providing the training?

2.3 If yes, please select the learning approaches and methods used:

- Problem-based Approach *(a learner-centred collaborative, instructional approach where learners work in groups on an open-ended project. i.e preparing a business plan).*
- Project-based Approach *(the learner as independent researcher, facilitating learning specific topics through own investigation. i.e make crafts).*
- Collaborative learning *(working together in groups to improve the learning process. Benefiting from other participants' ideas, skills, knowledge, and perspective).*
- Peer teaching *(experienced peers who serve as tutors in the learning process).*
- Role-playing *(assume the role of a given person and apply the learning process's content to the specific situation).*
- Gamification *(the whole learning process turned into a game).*
- Simulations *(experiential learning that includes instructional scenarios and designed conditions, where the learner is asked to make decisions and observe consequences of own actions to learn about real world environment).*
- Learning by doing *(a direct interaction with the environment that enhances the adaptation and learning process).*
- Outdoor learning *(application of classroom knowledge in real-life settings).*

2.4 If yes, do you assess these have contributed to develop your entrepreneurship skills?

Strongly Agree	Agree	Undecided	Disagree	Strongly disagree

Informal learning

3. Have you attended any informal learning activity focused on entrepreneurship in the past 12 months?
 Yes No

3.1 If yes, please specify the activity theme?

3.2 If yes, please select the learning approaches and methods used:

- Networking
- Videos, YouTube channels, television shows
- Podcasts
- Student-led discussion
- Self-directed learning
- Other (Please specify): _____

3.3 If yes, do you assess these have contributed to develop your entrepreneurship skills?

Strongly Agree	Agree	Undecided	Disagree	Strongly disagree

In what topics/ themes you would be interested to receive training/ develop your entrepreneurial skills?

Thank you for your participation!

